

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОЛЕКСУНЬ Надії Олександрівни

УДК 338.24 351(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНИХ
ЗАГРОЗ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ**

Спеціальність: 256 «Національна безпека (за окремими сферами
забезпечення і видами діяльності)»

Галузь знань: 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного
кордону»

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
Н.О. Олексунь

Науковий керівник:
ГРИЦИШЕН Дмитрій Олександрович,
доктор економічних наук, доктор наук з державного управління, професор

Житомир – 2026

АНОТАЦІЯ

Олексунь Н.О. Продовольча безпека України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 256 «Національна безпека» галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону». – Державний університет «Житомирська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2026.

Дисертація присвячена розв'язанню актуального наукового завдання – обґрунтуванню теоретико-методичних положень та розробці науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення продовольчої безпеки держави. Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні аспекти забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

У *теоретичному розділі* дисертації систематизовано та узагальнено понятійно-категоріальний апарат дослідження продовольчої безпеки та розкрито зміст наступних понять: «продовольство», «продовольча система», «продовольча криза», «продовольче забезпечення» та «продовольча безпека». Запропоновано авторське визначення продовольчої безпеки як комплексної характеристики стану соціально-економічної системи держави та стійкості агропродовольчої системи, за якої забезпечується безперервний та рівний доступ усіх верств населення до якісного та безпечного продовольства у необхідній кількості, а також здатність цієї системи підтримувати стабільність внутрішнього продовольчого ринку й адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Обґрунтовано місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки держави. Аргументовано, що продовольча безпека є складовою

економічної безпеки та тісно пов'язана з іншими складовими, оскільки є важливим чинником соціальної стабільності, економічної стійкості та обороноздатності. Визначено, що продовольча безпека має стратегічне значення для держави.

Здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки України. Розкрито особливості становлення та розвитку нормативно-правового регулювання аграрної сфери й продовольчої безпеки в умовах незалежної України, зокрема в період повномасштабної війни, а також у контексті попередніх історичних етапів формування державної продовольчої політики. Окрему увагу приділено стратегічним документам, програмам державної підтримки аграрного сектору та комплексу заходів, спрямованих на адаптацію продовольчої політики до умов воєнних викликів.

Проведено бібліометричний аналіз наукових досліджень з проблематики продовольчої безпеки, що дозволило обґрунтувати міждисциплінарний характер цього наукового напрямку та виокремити ключові тенденції його розвитку на основі кластерного аналізу, проведеного із застосуванням програмного інструменту VOSviewer. Встановлено, що сучасний науковий дискурс у сфері продовольчої безпеки охоплює питання глобальної продовольчої нестабільності, соціальної вразливості населення, стійкості продовольчих систем, впливу кліматичних змін і воєнних конфліктів, а також дослідження регіональних моделей забезпечення продовольчої безпеки.

У межах другого розділу систематизовано та проаналізовано міжнародні (GFSI, FIES, IPC, GHI, ND-GAIN) та національні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки держави. Обґрунтовано недоліки чинної національної методики оцінки продовольчої безпеки з урахуванням умов воєнного стану, а саме її залежність від статистичних даних, які є недоступними в сучасній ситуації, недостатнє врахування регіональних диспропорцій, особливо у прифронтових районах та відсутність індикаторів, що відображали б якість та безпечність продовольства.

Удосконалено методичний підхід до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану. Запропонований підхід поєднує інструментарій міжнародних методик із національними індикаторами та передбачає можливість використання результатів опитувань домогосподарств, експертних оцінок і додаткових показників для формування більш достовірної картини стану продовольчої безпеки за умов обмеженої або неповної статистичної інформації.

Визначено основні тенденції розвитку глобальної продовольчої безпеки, серед яких: посилення впливу збройних конфліктів на продовольчі системи, зростання масштабів гострої продовольчої небезпеки, посилення залежності окремих країн від гуманітарної допомоги, а також вразливість продовольчих ринків до впливу різних видів загроз.

Проаналізовано стан продовольчої безпеки України та досліджено вплив російської агресії на її забезпечення. Встановлено, що повномасштабне вторгнення спричинило суттєві втрати аграрного сектору, руйнування інфраструктури, мінування сільськогосподарських угідь, блокування морських шляхів та інші деструктивні наслідки для функціонування агропродовольчої системи. Визначено систему загроз продовольчій безпеці України та запропоновано їх групування за такими блоками: воєнні, логістичні та зовнішньоторговельні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, екологічно-кліматичні та інформаційні загрози.

У межах третього розділу досліджено міжнародний досвід забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз. Розглянуто досвід Ізраїлю, Ефіопії, Сирії, Ємену, Судану та Південного Судану. На основі проведеного аналізу обґрунтовано напрями адаптації досвіду зазначених країн та їхніх найкращих практик до українських умов. До таких напрямів віднесено створення регіональних систем управління продовольчими резервами, розвиток сухопутних логістичних коридорів, запровадження спеціальних програм підтримки прифронтового фермерства, посилення державно-приватного партнерства та інтеграцію гуманітарних механізмів у систему

забезпечення продовольчої безпеки. Зазначено, що одним із критичних проявів вразливості продовольчих систем у більшості досліджуваних країн є їхня залежність від гуманітарної допомоги.

Запропоновано механізм підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті гібридних загроз та економічної стійкості, який розглядається як цілісна система взаємопов'язаних економічних, правових, інституційних, соціальних та міжнародних інструментів. Обґрунтовано, що запропонований механізм має ґрунтуватися на принципах комплексності, збалансованості, економічної ефективності, стійкості, соціальної орієнтації, партнерства та координації.

Ключові слова: продовольча безпека, національна безпека, гібридні загрози, економічна стійкість, агропродовольча система, аграрний сектор, аграрна політика, сталий розвиток, продовольчий ринок, стійкість продовольчих систем, воєнний стан, державне регулювання, продовольчі резерви.

ABSTRACT

Oleksun, N.O. Food Security in Ukraine in the Context of Hybrid Threats and Economic Resilience. – Manuscript.

Doctoral dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 256 «National Security» within the field of knowledge 25 «Military Sciences, National Security, State Border Security» – Zhytomyr Polytechnic State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr, 2026.

The dissertation is devoted to solving a scientific problem, which consists in substantiating theoretical and methodological provisions and developing scientific and practical recommendations for ensuring Ukraine's food security in the context of hybrid threats and economic resilience.

The object of the study is the process of ensuring Ukraine's food security under current conditions. The subject of the study is the theoretical, methodological,

and applied aspects of forming a mechanism for ensuring the state's food security in the context of hybrid threats and economic resilience.

The theoretical section of the dissertation systematizes and summarizes the conceptual and categorical framework for studying food security and elucidates the meaning of the following terms: «food», «food system», «food crisis», «food supply» and «food security». A definition of food security is proposed as a comprehensive characterization of the state of a country's socio-economic system and the resilience of its agri-food system, under which continuous and equal access to high-quality and safe food in the necessary quantities is ensured for all segments of the population, along with the system's ability to maintain the stability of the domestic food market and adapt to internal and external threats.

The role of food security within the state's national security system is substantiated. Food security is a component of economic security and is closely linked to other components, as it is a key factor in social stability, economic resilience, and defense capability. It is determined that food security is of strategic importance to the state.

The legal framework for food security is analyzed. The paper reveals the peculiarities of the formation of the regulatory and legal framework for the agricultural sector and food security both in independent Ukraine - particularly during the war-and in the preceding historical period. Particular attention was paid to the analysis of strategic documents and state support programs for the agricultural sector, as well as measures aimed at adapting food policy to wartime conditions.

A bibliometric analysis of scientific research on food security helped identify the interdisciplinary nature of the research and highlight the main research trends based on a cluster analysis conducted using VOSviewer. It was found that researchers are focusing on issues of global food instability, social vulnerability of the population, resilience of food systems, the impact of climate change and military conflicts on food security, as well as studies of regional food security systems.

International (GFSI, FIES, IPC, GHI, ND-GAIN) and national approaches to assessing a country's food security level have been systematized and analyzed. The

shortcomings of the current national food security assessment methodology have been substantiated, taking into account the conditions of martial law, namely its reliance on statistical data that is unavailable in the current situation, insufficient consideration of regional disparities – especially in frontline areas – and the absence of indicators reflecting food quality and safety.

The methodological approach to assessing a country's food security level under martial law has been improved. The proposed approach combines the tools of international methodologies with national indicators and provides for the use of household surveys, expert assessments, and additional indicators to form a more accurate picture of the state of food security in conditions of limited or incomplete statistical information.

The main trends in global food security have been identified, including the increasing impact of armed conflicts on food systems, the growing scale of acute food insecurity, the dependence of certain countries on humanitarian aid, and the vulnerability of food markets to various threats.

The state of food security in Ukraine has been analyzed. A study was conducted on the impact of Russian aggression on Ukraine's food security. The full-scale invasion has caused significant losses in the agricultural sector, the destruction of infrastructure, the mining of farmland, the blocking of sea routes, and so on. The system of threats to Ukraine's food security has been identified, and a proposal has been made to group them into the following categories: military, logistical and foreign trade, economic, socio-demographic, institutional, environmental and climatic, and informational.

The study examines international experience in ensuring food security under hybrid threats. The experiences of Israel, Ethiopia, Syria, Yemen, Sudan, and South Sudan are considered. Based on the analysis, directions for adapting the experience of these countries and their best practices were substantiated, including the creation of regional food reserve management systems, the development of land-based logistics corridors, the introduction of special programs to support frontline farming, the strengthening of public-private partnerships, and the integration of humanitarian

mechanisms. It was noted that one of the critical manifestations of the vulnerability of food systems in most of the countries studied is their dependence on humanitarian aid.

A mechanism is proposed to enhance food security in the context of hybrid threats and economic resilience, which is viewed as a comprehensive system of interrelated economic, legal, institutional, social, and international instruments. The proposed mechanism is based on the principles of comprehensiveness, balance, economic efficiency, sustainability, social orientation, partnership, and coordination.

Keywords: food security, national security, hybrid threats, economic resilience, agri-food system, agricultural sector, agricultural policy, sustainable development, food market, resilience of food systems, martial law, state regulation, food reserves.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

1. Petrukha N., **Oleksun N.**, Petrukha S., Nianko V., Kolomiets Y. Global Shifts and National Resilience: Rethinking Economic and Food Security Strategies. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 8(2). 2025. P. 424-447. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080220>

Внесок автора полягає в аналізі впливу гібридних загроз на глобальну продовольчу безпеку та визначенні стратегічних напрямів для підвищення її стійкості.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації (категорія Б):

1. Олексунь Н.О. Бібліометричний аналіз наукових досліджень з питань продовольчої безпеки держави. *Society and Security*. Серія: Управління національною безпекою. 2024. Вип. 5. С. 66-74. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-5\(5\)-66-74](https://doi.org/10.26642/sas-2024-5(5)-66-74)

2. Олексунь Н. О. Еволюція понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2024. Вип. 2(166). С. 21-25. URL: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-2-3>

3. Олексунь Н.О. Основні тенденції світової продовольчої безпеки: наслідки російської агресії. *Наука і оборона*. 2024. Вип.1. С. 27-30. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2024-24-1-27-30>

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження:

1. Олексунь Н.О. Сучасні виклики національної безпеки: роль технологій, геополітичні фактори та стратегії міжнародного співробітництва. *Національна безпека: загрози та виклики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року.* 2024. С. 147-150.

2. **Олексунь Н.О.,** Круглій М.С. Продовольча безпека держави як складова національної безпеки: сучасні підходи до її оцінки. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). У двох частинах. Частина I. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13884>

Внесок автора полягає в систематизації основних індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки держави.

3. **Олексунь Н.О.** Соціальний аспект продовольчої безпеки: доступ до харчових ресурсів в умовах воєнного стану. Тези всеукраїнської науково-практичної конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття», 7-8 грудня 2023 року. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. С. 280-284. URL: https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8358/%D0%A2%D0%95%D0%97%D0%98_%D0%9D%D0%91.pdf

4. **Олексунь Н.О.,** Михальчук О.А. Проблеми національної та геополітичної безпеки XXI століття. Тези Всеукраїнської науково-практичної оп-ліне конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки 15–19 травня 2023 року. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С.535-536. Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/1-derzhava-khkhi-stolittya.pdf>

Внесок автора полягає в дослідженні сучасних викликів та актуальних загроз, що впливають на стійкість держави та її безпекове середовище.

5. **Олексунь Н.О.** Продовольча безпека держави в умовах воєнного стану. International scientific-practical conference “Current issues of science, education and society: theory and practice”: conference proceedings (Aarhus, Denmark, October 20, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 68-69.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК КОМПОНЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	22
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження продовольчої безпеки та його місце в системі національної безпеки держави	22
1.2. Становлення та розвиток нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки України	37
1.3. Бібліометричний аналіз досліджень проблем забезпечення продовольчої безпеки	53
Висновки до 1-го розділу	72
РОЗДІЛ 2. СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	76
2.1. Сучасні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки держави	76
2.2. Тенденції світової продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів	90
2.3. Стан продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості	106
Висновки до 2-го розділу	129
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	133
3.1. Міжнародний досвід забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз	133
3.2. Механізм підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті гібридних загроз та економічної стійкості	148
Висновки до 3-го розділу	164
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ	201

ВСТУП

Актуальність теми. Продовольча безпека є однією з фундаментальних складових національної безпеки будь-якої держави, оскільки безпосередньо впливає на життєздатність населення, соціальну стабільність, економічну стійкість та обороноздатність країни. Сучасний стан продовольчої системи України характеризується безпрецедентними викликами, які суттєво загострилися внаслідок повномасштабної російської агресії. Руйнування аграрної інфраструктури, блокування морських портів, мінування сільськогосподарських угідь, тимчасова окупація значної частини територій, порушення логістичних ланцюгів постачання, стрімке зростання цін на продовольчі товари, зниження купівельної спроможності населення, масова внутрішня та зовнішня міграція створюють реальні загрози не лише для продовольчого забезпечення громадян, але й для економічної та соціальної стабільності держави, її національної безпеки загалом.

Особливої гостроти проблеми продовольчої безпеки набули в умовах воєнного стану, коли значна частина сільськогосподарських земель виведена з обробітку через бойові дії або окупацію, зруйновано тисячі об'єктів аграрної інфраструктури (елеваторів, зерноскладів, тваринницьких ферм, переробних підприємств), порушено традиційні експортні маршрути, що призвело до втрати значної частки валютних надходжень. Військові дії спричинили необхідність оперативної переорієнтації логістичних потоків на сухопутні маршрути та дунайські порти, пошуку нових ринків збуту, запровадження тимчасових обмежень на експорт окремих видів продовольства для забезпечення внутрішніх потреб населення. Ці трансформаційні процеси вимагають нових підходів до формування та реалізації державної політики забезпечення продовольчої безпеки, адаптованої до викликів воєнного часу та гібридних загроз.

Крім того, євроінтеграційні прагнення України потребують гармонізації національної політики у сфері продовольчої безпеки з європейськими

стандартами та практиками (зокрема, у частині безпечності харчових продуктів, ветеринарної медицини, карантину рослин, генетично модифікованих організмів), розробки нових механізмів адаптації аграрного сектору до вимог спільної аграрної політики ЄС, що також актуалізує необхідність теоретичного осмислення та практичного вирішення окреслених проблем.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад забезпечення продовольчої безпеки зробили зарубіжні вчені В. Ейкroyд, Дж. Дрезе, Е. Екхольм, Д. Махендра та ін. Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання продовольчої безпеки слід відзначити О. Тарасюка, М. Курляка, М. Сичевського, Л. Дейнеко, О. Сауляка, О. Радінову, А. Дергача, Г. Гудзя, А. Шлапак, Г. Калетніка, Р. Мудрака, П. Гайдуцького, Я. Пушака, Г. Пушак, О. Забарну, В. Шишлюк, В. Самокиша, О. Коваленко, О. Бокій, Л. Ященко, Г. Лисенко, Н. Колісніченко, Н. Трусову, Н. Кукіну, Т. Курман, Н. Кравчук, Є. Стариченка, З. Живко, Н. Даниленко, М. Стадник, С. Баранова, Н. Алішова.

Окремий напрям наукових досліджень становлять праці, присвячені аналізу гібридних загроз та їхнього впливу на економічну стійкість і національну безпеку загалом. Зокрема, зазначена проблематика відображена у працях Д. Грицишена, Л. Сергієнко, Т. Барановської, І. Драгана, О. Яременка, О. Климчука, О. Джигори, І. Грабчук, І. Супрункової, Т. Бурлай, А. Заболотного та інших науковців. Попри значні наукові напрацювання, слід зазначити, що низка проблем, які потребують ґрунтового дослідження, залишилася частково або повністю поза увагою дослідників. Зокрема, недостатньо вивченими є питання впливу російсько-української війни на функціонування продовольчої системи України, трансформації механізмів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, адаптації національної методики оцінювання продовольчої безпеки до реалій війни, а також інструментів відновлення аграрного сектору та підтримки продовольчої безпеки в повоєнний період.

Необхідність дослідження питань формування державної політики забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням гібридних загроз та економічної стійкості зумовлює актуальність обраної теми дисертації. Розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів забезпечення продовольчої безпеки сприятиме зміцненню національної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного університету «Житомирська політехніка» за темами: «Публічне управління в умовах геополітичних загроз», «Забезпечення національної стійкості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення» (номер державної реєстрації 0124U004109). У межах тем автором виконано дослідження, пов'язані з обґрунтуванням напрямів забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Реалізація мети вимагає постановки і вирішення таких завдань:

- теоретично обґрунтувати понятійно-категоріальний апарат дослідження продовольчої безпеки держави;
- провести аналіз нормативно-правової бази забезпечення продовольчої безпеки;
- на основі бібліометричного аналізу оцінити стан наукових досліджень з проблем продовольчої безпеки;
- систематизувати підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки держави;
- визначити світові тенденції забезпечення продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів;

- провести оцінку стану продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості;
- обґрунтувати перспективи адаптації міжнародного досвіду забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз;
- надати пропозиції щодо удосконалення механізму підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Об’єктом дослідження є процес забезпечення продовольчої безпеки держави.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні аспекти забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Методи дослідження. У процесі підготовки дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Дослідження ґрунтувалося на логіко-діалектичному методі, який застосовано для розкриття сутності понять «продовольство», «продовольча система», «продовольча криза», «продовольче забезпечення», «продовольча безпека», а також для виявлення взаємозв’язків між продовольчою безпекою та національною безпекою України (п. 1.1). Джерельну базу дослідження сформовано на основі застосування методів бібліометричного аналізу та теоретичного узагальнення, що дало змогу систематизувати наукові праці за тематикою продовольчої безпеки й визначити основні напрями розвитку відповідного наукового дискурсу (п. 1.3).

Методи системного аналізу та синтезу використано для дослідження системи забезпечення продовольчої безпеки як складової національної безпеки України, визначення її структурних елементів і функціональних взаємозв’язків (п. 1.1, 2.3). Структурно-функціональний метод застосовано для аналізу функцій окремих елементів системи забезпечення продовольчої безпеки та характеру взаємодії між ними (п. 1.1, 3.2). Статистичний метод дав змогу проаналізувати кількісні показники продовольчої безпеки, зокрема обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, динаміку експорту та

імпорту продовольства, рівень споживання продуктів харчування, індекси споживчих цін, а також виявити основні тенденції їх зміни (п. 2.2–2.3).

Метод контент-аналізу використано для дослідження змісту нормативно-правових актів, стратегічних документів і програмних матеріалів, що регулюють сферу продовольчої безпеки та національної безпеки загалом (п. 1.2, 3.1). Напрями удосконалення системи забезпечення продовольчої безпеки України обґрунтовано на основі застосування методів узагальнення, аналізу й синтезу, систематизації, індукції та дедукції (п. 3.1–3.2).

Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, нормативно-правові документи (закони України, стратегії, концепції, програми у сфері продовольчої та національної безпеки), міжнародні документи, статистичні дані Державної служби статистики України, дані міжнародних авторитетних рейтингів та індексів, аналітичні матеріали вітчизняної та зарубіжної практики реалізації продовольчої безпеки, матеріали конференцій, результати науково-дослідницьких робіт, дані глобальної мережі Інтернет.

Використання технологій штучного інтелекту. Технології штучного інтелекту, зокрема ChatGPT, було використано лише як допоміжний інструмент технічної підтримки у ході підготовки дисертаційного дослідження. Вони використовувалися для пошуку та систематизації нормативно-правової бази щодо забезпечення продовольчої безпеки, перекладу окремих наукових публікацій, аналітичних матеріалів з англійської та інших іноземних мов українською мовою, а також для мовнолінгвістичного редагування окремих фрагментів тексту, зокрема для перевірки граматичних, орфографічних та пунктуаційних помилок. Технології штучного інтелекту не використовувалися для генерування тексту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розвитку теоретичних положень та удосконаленні науково-методичних і прикладних аспектів забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних

загроз та економічної стійкості. Основні положення наукової новизни полягають у наступному:

удосконалено:

– методичний підхід до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану, який, на відміну від чинної національної методики, що ґрунтується переважно на офіційній статистичній інформації та недостатньо враховує фізичну доступність продовольства у прифронтових регіонах, передбачає поєднання інструментарію міжнародних методик оцінювання продовольчої безпеки (GFSI, FIES, IPC, GHI, ND-GAIN) із національними індикаторами, а також використання результатів опитувань домогосподарств за шкалою FIES та експертних оцінок для формування більш достовірної картини стану продовольчої безпеки за умов обмеженої або неповної статистичної інформації;

– обґрунтування напрямів адаптації міжнародного досвіду забезпечення продовольчої безпеки до умов України, яке ґрунтується на аналізі досвіду Ізраїлю (стратегічне планування до 2050 року, програми скорочення харчових відходів), Ефіопії («пшенична революція», державно-приватне партнерство у зрошенні), механізмів Всесвітньої продовольчої програми й передбачає створення регіональних систем управління продовольчими резервами, розвиток сухопутних логістичних коридорів, запровадження програм підтримки прифронтового фермерства, що формує передумови для підвищення стійкості продовольчої системи України в умовах гібридних загроз;

– удосконалено механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави в контексті гібридних загроз та економічної стійкості, який, на відміну від підходів, орієнтованих переважно на подолання наслідків окремих кризових проявів, представлено як цілісну систему взаємопов'язаних принципів, економічних, правових, інституційних, освітніх та інноваційно-технологічних інструментів, напрямів реалізації, очікуваних результатів і моніторингово-оціночних процедур, спрямованих на забезпечення сталого

рівня продовольчої безпеки, стабільного функціонування агропродовольчої системи, її довгострокової стійкості та адаптивності до гібридних загроз у контексті зміцнення економічної стійкості держави;

– науково-методичний підхід до систематизації загроз продовольчій безпеці, який, на відміну від наявних, що розглядають загрози переважно через призму економічних або природних чинників, комплексно охоплює воєнні, логістичні та зовнішньоторговельні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, екологічно-кліматичні, інформаційні та враховує специфіку гібридного впливу (поєднання військових дій, економічних обмежень, інформаційних атак та руйнування критичної інфраструктури);

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження продовольчої безпеки в частині уточнення змісту понять «продовольча безпека держави» та «продовольча система», зокрема продовольчу безпеку держави запропоновано розглядати як комплексну характеристику стану соціально-економічної системи та стійкості агропродовольчої системи, що, на відміну від наявних дефініцій, враховує здатність до адаптації в умовах гібридних загроз і стабільність внутрішнього продовольчого ринку, а поняття «продовольча система» уточнено з акцентом на її вразливість до воєнних і гібридних впливів;

– наукові підходи до аналізу програм державної підтримки аграрного сектору та механізмів міжнародної гуманітарної допомоги в системі забезпечення продовольчої безпеки, що, на відміну від фрагментарного розгляду окремих інструментів продовольчої політики, дало змогу систематизувати їх роль у забезпеченні стійкості продовольчої системи, оцінити результативність реалізації Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та встановити переважно компенсаційний характер наявних заходів;

– визначення тенденцій публікаційної активності з проблематики забезпечення продовольчої безпеки, що дало змогу встановити

міждисциплінарну природу досліджуваної проблеми та окреслити недостатньо вивчені аспекти на основі систематизації наукових підходів до формування продовольчої безпеки у глобальному та національному вимірах у розрізі кластерів, визначених за допомогою програмного інструменту VOSviewer, а саме: 1) продовольча незабезпеченість і соціальні аспекти; 2) глобальна продовольча безпека та агротехнології; стійкість і вразливість продовольчих систем; 3) сільське господарство та аграрна політика; 4) сталий розвиток та екосистемні послуги; 5) регіональні дослідження продовольчої безпеки в Африці; 6) біорізноманіття та аквакультура; 7) безпечність харчових продуктів;

– аналітичне обґрунтування впливу російсько-української війни на стан продовольчої безпеки України, що дало змогу виявити суттєві диспропорції у доступі до продовольства між різними соціальними групами, зокрема внутрішньо переміщеними особами, мешканцями прифронтових регіонів, пенсіонерами та домогосподарствами, очолюваними жінками, оцінити масштаби втрати купівельної спроможності населення, а також обґрунтувати необхідність запровадження механізмів адресної державної підтримки найбільш вразливих категорій громадян;

– аналітичні підходи до обґрунтування впливу російсько-української війни на стан продовольчої безпеки України, які, на відміну від узагальненого оцінювання наслідків воєнних дій для агропродовольчої системи, дали змогу виявити диспропорції у доступі до продовольства між різними соціальними групами, зокрема внутрішньо переміщеними особами, мешканцями прифронтових регіонів, пенсіонерами та домогосподарствами, очолюваними жінками, оцінити масштаби втрати купівельної спроможності населення й обґрунтувати напрями адресної державної підтримки найбільш вразливих категорій громадян.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та пропозиції, одержані автором за результатами дослідження, доведено до рівня

науково-методичних розробок і практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз.

Результати дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування у роботі Департаменту регіонального розвитку Житомирської обласної державної адміністрації (довідка про впровадження № 13/102к від 06.05.2026 р.). Основні теоретичні та методологічні положення дослідження використовуються в освітньому процесі Державного університету «Житомирська політехніка» (довідка № 44-01.00/719 від 11.05.2026 р.), зокрема при викладанні таких дисциплін як «Продовольча безпека», «Національна безпека України».

Особистий внесок здобувача. Всі основні результати дисертаційного дослідження, які представлені до захисту, одержані автором особисто (звіт подібності сформований за допомогою програми StrikePlagiarism додається). Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті положення, які є результатом особистої роботи здобувача. Внесок здобувача у публікації, написані у співавторстві, визначено окремо в списку опублікованих робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження, викладені у дисертації, доповідалися, обговорювалися й одержали позитивну оцінку на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична on-line конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки (м. Житомир, 15-19 травня 2023 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Current issues of science, education and society: theory and practice» (м. Орхус, Данія, 20 жовтня 2023р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття» (м. Житомир, 7-8 грудня 2023 р.), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 15 березня 2024 року),

Всеукраїнському науково-педагогічному підвищенні кваліфікації «Національна безпека: загрози та виклики» (1 квітня - 12 травня 2024 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 9 наукових працях, з них особисто автору належить: 1 стаття у зарубіжних виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та WoS; 3 статті у вітчизняних фахових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних; 5 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст викладено на 163 сторінках друкованого тексту. Робота містить 6 таблиць, 39 рисунків. Список використаних джерел нараховує 192 найменування і розміщений на 25 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЯК КОМПОНЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження продовольчої безпеки та його місце в системі національної безпеки держави

Головною умовою сталого функціонування та розвитку будь-якого суспільства є забезпечення базових потреб населення у продовольстві та безпеці. У цьому контексті визначення сутності поняття «продовольча безпека» є одним із ключових напрямів наукових досліджень у зазначеній сфері. У різні історичні періоди значна кількість науковців присвячувала свої праці вивченню цієї проблематики. Загострення дефіциту продовольчих ресурсів у світі зумовило посилення уваги до питань продовольчої безпеки на глобальному політичному та економічному рівнях.

Варто зазначити, що такі міжнародні організації як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food and Agriculture Organization of the United Nations), в подальшому ФАО, Організація економічного співробітництва та розвитку (The Organisation for Economic Co-operation and Development), Міжнародний центр розробки добрив (International Fertilizer Development Center), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, Всесвітня продовольча рада, Світова продовольча програма – спільний орган ООН та ФАО, створений для надання продовольчої допомоги та інші міжнародні організації, яких налічується понад 30, пропонують свої підходи до трактування досліджуваного поняття. Загалом, незважаючи на велику кількість наукових доробок, аналіз понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки держави залишається актуальним.

Для проведення нашого дослідження вважаємо за необхідне провести аналіз таких ключових понять як «продовольство», «продовольча система»,

«продовольча криза», «продовольче забезпечення», «продовольча безпека», адже саме ці понятті дозволять розкрити сутність продовольчої безпеки як складової національної безпеки держави.

Основою забезпечення життєдіяльності всього суспільства є продовольство. Забезпечення населення необхідною кількістю якісних та безпечних продуктів є одним із пріоритетних завдань держави. Так, Тарасюк О. Б. зазначає, що «продовольство є основним показником рівня життєдіяльності людини. Рівень забезпеченості населення продовольством відображає економічний розвиток держави та є визначальним критерієм рівня соціального життя, життєздатності економічної структури та державного устрою країни» [86]. Курляк М. Д. у своїй дисертації розглядає продовольство як «харчові продукти та продовольчу сировину тваринного, рослинного або мінерального походження, що використовується для задоволення потреб людини у харчуванні» [36]. Згідно з Положенням про продовольче забезпечення в Управлінні державної охорони України «продовольство» визначається як харчові продукти, необхідні для забезпечення життєдіяльності та розвитку людини [63].

Сьогодні продовольство є стратегічно важливим ресурсом, що забезпечує стабільний розвиток держави, тому важливо його розглядати не тільки як кінцевий продукт споживання, а як результат функціонування складної системи. Адже перед тим, як суспільство отримає необхідні продукти харчування необхідно здійснити численні процеси, що пов'язані з умовами виробництва, переробки, розподілу та споживання. Сукупність всіх цих процесів утворюють продовольчу систему.

Загалом досліджуючи сутність поняття «продовольча система» можна спостерігати за тим, як вітчизняні дослідники переходять від понять «агропромисловий комплекс»/«продовольчий комплекс» до поняття «продовольча система», адже саме останнє відповідає сучасним обставинам, що сформувалися під впливом багатьох факторів.

ФАО аналізуючи продовольчу систему, визначає, що вона об'єднує всі елементи (довкілля, людей, ресурси, процеси, інфраструктуру, установи тощо) та види діяльності, пов'язані з виробництвом, переробкою, розподілом, підготовкою та споживанням їжі, а також результати цієї діяльності, включаючи соціально-економічні та екологічні результати [160, с. 11].

У визначенні Сичевського М. та Дейнеко Л. «продовольча система» включає всі процеси, які пов'язані з виробництвом, обміном, розподілом та споживанням як єдиної цілісної системи з великою мережею зв'язків, що виникають по всьому ланцюжку «від лану до столу», та наголошують, що це ціла система, яка полягає в їх узгодженості з соціальною, екологічною, зовнішньоторговельною та іншою політикою держави [81].

Сауляк О. у своєму дослідженні розглядає функціонування продовольчої системи в умовах військової агресії росії та роль зовнішньої торгівлі в її структурі. У контексті війни продовольча система також описується як сукупність активностей ланцюга «від поля до столу» (виробництво, обробка/упаковка, розподіл/роздріб, споживання), з додатковим акцентом на уразливості інфраструктури і логістики [79].

Як і будь-яка система, продовольча система перебуває під впливом безліччя внутрішніх та зовнішніх факторів, що ставить стабільність її функціонування під загрозу. У такому випадку вона може перебувати у стані продовольчої кризи, тому вважаємо за доцільне розкрити сутність даного поняття.

Під продовольчою кризою розуміють термін, що використовується для пояснення ситуації, коли країни чи люди не задовольняють потреби в продуктах харчування [24]. Погоджуємось з думкою групи авторів Радіної Л., Дергач А. та Гудзя Г., що «нестача та відсутність їжі підриває продовольчу безпеку та призводить до різних форм прояву продовольчої кризи: недоїдання, неповноцінного харчування або голоду» [77].

Коваленко О., Бокій О., Ященко Л. та Лисенко Г. розглядають продовольчу кризу як складову ширшої синергетичної полікризи, що

формується під впливом фінансових, енергетичних, екологічних, воєнних та соціально-економічних чинників. Автори наголошують, що запобігання продовольчим кризам залежить від своєчасного виявлення їхніх попереджувальних ознак, а саму кризу вони пов'язують із системною вразливістю продовольчих систем, зростанням цін, скороченням запасів, порушенням виробництва, війнами, пандеміями та екстремальними погодними явищами [126].

Звертаємо увагу на роботу Колісніченко Н. М., яка розглядає продовольчу кризу як управлінську, політичну та соціально-економічну проблему, що виникає внаслідок порушення процесів забезпечення населення продовольством. Авторка пов'язує продовольчу кризу з війною, руйнуванням соціального життя, політичним хаосом, низькою купівельною спроможністю населення, недостатністю фінансової підтримки підприємств, зношеністю виробничих потужностей і залежністю продовольчої системи від збройних конфліктів [30].

Продовольча криза може проявлятися як звичайний дефіцит певної групи товарів або як повномасштабний голод через нестачу продовольства, тобто вона може мати кілька рівнів залежно від наслідків.

Наступним кроком ми проаналізуємо підходи до визначення категорії «продовольче забезпечення». Вітчизняні науковці активно досліджують дане поняття і можна прослідкувати тенденцію до частого ототожнення понять «продовольче забезпечення» та «продовольча безпека». Але потрібно чітко розуміти сутність кожного з них та розмежовувати їх.

Трусова Н.В. та Кукіна Н.В. розглядають продовольче забезпечення як забезпечення продовольством в необхідному обсязі з урахуванням економічної доступності [87]. Курман Т.В. у своїй роботі зазначає, продовольче забезпечення «напрямую залежить від ефективності функціонування її аграрного сектора, зокрема, від ефективності ведення діяльності національними суб'єктами агробізнесу в умовах воєнного стану» [37]. Група авторів Кравчук Н.І., Антоненко Т.Ю., Чаюн В.М. розглядають

продовольче забезпечення як систему формування умов забезпечення населення продуктами харчування [34]. Виходячи з аналізу різних підходів до визначення поняття «продовольче забезпечення», можемо дійти висновку, що продовольче забезпечення доцільно розглядати як систему та процес формування умов стабільного доступу населення до якісного продовольства.

В останні роки увага урядів прикута до проблем харчування. Забезпечення продовольчої безпеки для всіх країн є головним пріоритетом у системі національної безпеки. Сучасні трактування продовольчої безпеки відрізняються залежно від точки зору автора та країни його походження. Підходи щодо визначення продовольчої безпеки та її оцінки змінюються відповідно до офіційних документів міжнародних організацій та конференцій.

Формування перших міжнародних організаційних структур із забезпечення продовольчої безпеки розпочалося ще на початку XX століття, коли світ охопила хвиля масової міграції. У 1905 р. в Римі було засновано Міжнародний інститут сільськогосподарських досліджень, який згодом діяв під егідою Ліги Націй, та став першим міжнародним інститутом, який займався розвитком сільського господарства та продовольства [161].

Як показує досвід, дослідження будь-якого питання починається із настанням проблеми, або ж за великої ймовірності її настання. Оскільки продовольча безпека є частиною економічної безпеки, то увагу до її вивчення привернула Велика депресія – найпотужніша фінансово-економічна криза 1929–1933 років. Криза набула світового характеру, оскільки ціни на акції впали в два рази на біржах Берліна, Лондона, Парижа, а розпочалося все з різкого падіння курсу акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі у жовтні 1929 р. Велика депресія вплинула не лише на фондовий ринок, але й на інші сфери економіки, в тому числі і на сільське господарство. Зниження цін на сільськогосподарську продукцію призвело до фінансових труднощів для фермерів, багато з яких зазнали банкрутства та втратили свої земельні власності. Порушення балансу попиту та пропозиції призвело до додаткового безробіття у сільських районах, змушуючи багатьох мешканців шукати роботу

в містах. Загалом, ці та інші проблеми похитнули продовольчу безпеку не лише в США, а й в інших країнах світу.

Одним із важливих досліджень того періоду, яке вплинуло на розвиток продовольчої безпеки, стала публікація майбутнього Нобелівського лауреата Джона Бойд Орра «Харчування, здоров'я та дохід», де стверджувалося, що менше половини англіїців можуть дозволити собі необхідну їжу, а кожен десятий – недоїдає. Крім того, науковець є співавтором книги «Годування населення під час війни» (1940) [123], де разом із, в майбутньому, першим секретарем ФАО Девідом Люббоком, розробили недорогу систему харчування з використанням продуктів, виготовлених вітчизняними виробниками, яка здатна забезпечити життєдіяльність нації в складних умовах.

Відмітимо ще одного видатного науковця того часу Френка Л. Макдугалла, який опублікував свої праці «Меморандум про проблеми сільського господарства і здоров'я» [177] та «Проблеми сільського господарства і здоров'я» (1935 р.), та який відіграв важливу роль у підвищенні обізнаності громадськості щодо необхідності надання продовольства голодуючому населенню.

Варто додати, що поки західні науковці розглядали проблеми збалансованого харчування, повноцінного раціону та корисності продуктів, Україна та її народ відчували на собі декілька хвиль голоду, які були штучно зроблені радянською владою.

У 1943 році делегати з 44 країн зібралися на Міжнародній конференції з питань продовольства та сільського господарства в американському місті Хот-Спрингс (штат Вірджинія), де було сформовано тимчасову комісію з підготовки створення ФАО. Під час зустрічі особливу увагу було приділено питанню бідності – першопричині голоду та потреб, а також рішенням щодо забезпечення належного харчування населення в цілому через економічне зростання та створення додаткових робочих місць. Під час цієї зустрічі учасники конференції розглядали можливості досягнення «свободи від потреби» в області продовольства та сільського господарства як про «надійне,

належне та відповідне забезпечення будь-якого чоловіка, жінки та дитини продовольством» [175].

Надалі, подальшими дослідженнями у сфері продовольчої безпеки займалася Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, яка була заснована у 1945 році. Так, термін «продовольча безпека» вперше був запропонований Всесвітнім продовольчим самітом у 1974 році і означав наявність адекватних світових продовольчих поставок для підтримки постійного зростання споживання продуктів харчування та можливості компенсації коливання виробництва та цін [181, с. 27].

Що ж стосується визначення досліджуваного поняття у вітчизняному просторі, то варто зазначити, що в законодавстві України існує нормативне визначення у п. 2.13 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: «Продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [60]. Також, згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2013 р., «продовольча безпека - це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [62].

Але, на жаль, основним документом, який мав би чітко затверджувати визначення поняття, залишається проєкт Закону «Про продовольчу безпеку України» (реєстр. № 8370-1). У цьому нормативному документі продовольча безпека - це соціально-економічний та екологічний стан в державі, при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідної якості [69]. Загалом, у 2012 році проєкт даного закону відхилено, через низку зауважень, які пов'язані з

протиріччями з Конституцією України, відсутністю концептуального бачення стратегії держави щодо забезпечення продовольчої безпеки держави.

У 1986 році Світовий банк опублікував Доповідь про бідність і голод, в якій досліджувалася динаміка продовольчої безпеки з часом. У звіті наголошується, що за останні кілька років зростання виробництва продуктів харчування перевищило зростання населення світу, але в цьому контексті є багато країн і сотні мільйонів людей, чиї запаси їжі не постраждали через низький рівень ціни на продукти харчування та на купівельна здатність. Звіт підкреслює хронічну нестачу їжі. Країна, регіон, соціальна група, домогосподарство чи окрема особа, очевидно, страждають від хронічної продовольчої небезпеки, якщо вони не можуть стабільно споживати достатньо їжі протягом року через недостатній дохід або виробництво їжі.

Щодо продовольчої безпеки, то загальновизнаним є визначення запропоноване за результатами роботи Всесвітнього продовольчого саміту у 1996 р.: «Продовольча безпека на індивідуальному рівні, рівні господарства, держави, регіону чи світу досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя» [181]. Тобто, згідно даного визначення виділяють такі п'ять рівнів продовольчої безпеки як рівень особи, рівень господарства, рівень регіону, рівень держави та світовий рівень.

Продовольча безпека має складну та багаторівневу структуру, тому необхідно її розглядати на різних рівнях. Загалом продовольча безпека є системним результатом взаємодії процесів, що відбуваються на різних рівнях, де кожен з них характеризується власними факторами впливу, механізмами забезпечення та індикаторами для здійснення моніторингу та оцінки. Глобальний рівень пов'язаний із стабільністю світових продовольчих ринків та, як ми побачили та переконалися за останні декілька років, та ланцюгів доставки. Національний рівень характеризується внутрішньою аграрною

політикою та здатністю до самозабезпечення, а також державним регулювання даної сфери. На відміну від глобального та національного рівнів, на регіональному розглядаються питання, які пов'язані з фізичною доступністю продовольства та виробництвом. Поділ продовольчої безпеки на окремі рівні дозволяє комплексно оцінювати її стан та розробити різні механізми для її забезпечення з урахування специфіки кожного рівня. Розглянемо детальніше рівні продовольчої безпеки.

Гайдуцький розглядає продовольчу безпеку особи як впевненість окремо взятої особи в можливості задовольнити, з доступних джерел, свої фізіологічні потреби і своєї сім'ї в продуктах харчування. А це можливо лише за умови виробництва в господарствах і підприємствах аграрно-промислового комплексу країни конкурентоспроможної продукції [7, с.116].

Спеціальним комітетом Організації Об'єднаних Націй запропоновано визначення продовольчої безпеки через доступність їжі для домогосподарств. Продовольча безпека забезпечується тоді, коли домогосподарства мають доступ до безпечної їжі в кількості, яка необхідна для забезпечення здорового способу життя для всіх його членів (адекватної з точки зору якості, кількості та культурних традицій), і коли не існує надмірний ризик втрати такого доступу [27].

Розглянемо детальніше поняття продовольчої безпеки регіону. Як зазначають науковці Пушак Я.Я та Пушак І.І., продовольча безпека регіону - це стан економіки регіону, забезпечений ресурсним, фінансовим, науково-дослідним, технологічним, виробничим і кадровим потенціалом галузей агропромислового комплексу, харчової промисловості і торгівлі, які пов'язані із продовольчим забезпеченням населення, що гарантує поза залежністю від внутрішніх і зовнішніх загроз доступність для всього населення регіону продуктів харчування в обсязі, якості і асортименті, достатніх для успішного розвитку кожної людини у звичайних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я і працездатності в надзвичайних ситуаціях [75, с.41].

Пасхавер пропонує таке визначення продовольчої безпеки країни: «це забезпечення доступності й достатності продовольчого споживання всім верствам населення переважно за рахунок вітчизняного агропродовольчого виробництва» [52, с. 80].

Натомість Стариченко Є.М. продовольчу безпеку розглядає як складну соціально-економічну категорію, що охоплює не лише виробництво продовольства, а й рівень доходів населення, стабільність ринку, доступність якісних продуктів і державну політику у сфері агропродовольчого забезпечення [84].

Забарна Ю. розглядає глобальну продовольчу безпеку як стан життєдіяльності населення усіх країн світового співтовариства, в якому кожному представнику людства гарантуються політичні та соціально-економічні права на забезпечення якісними продуктами харчування та питною водою, фізична можливість їх отримання у будь-який час та у будь-якому місці планети, в кількості, достатній для підтримки здорового способу життя та розвитку [22].

На думку Шишлюк В. Р та Самокиша В. П., поняття продовольчої безпеки можна визначити як стан економіки, за якого незалежно від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на всій території держави забезпечується постійна фізична, соціальна та економічна доступність продуктів харчування в кількості, необхідній для ведення активного та здорового способу життя [169].

Група авторів Живко З. Б., Даниленко Н. Б. та Стадник М. Є. пропонують розглядати продовольчу безпеку як забезпечену ресурсами та потенціалом здатність держави незалежно від внутрішніх і зовнішніх умов гарантувати населенню фізичну й економічну доступність, якість і безпеку продуктів харчування та питної води в необхідному обсязі й асортименті [21].

Схематично рівні продовольчої безпеки ми можемо зобразити на рис.1.1, запропонувавши власні визначення даним поняттям.

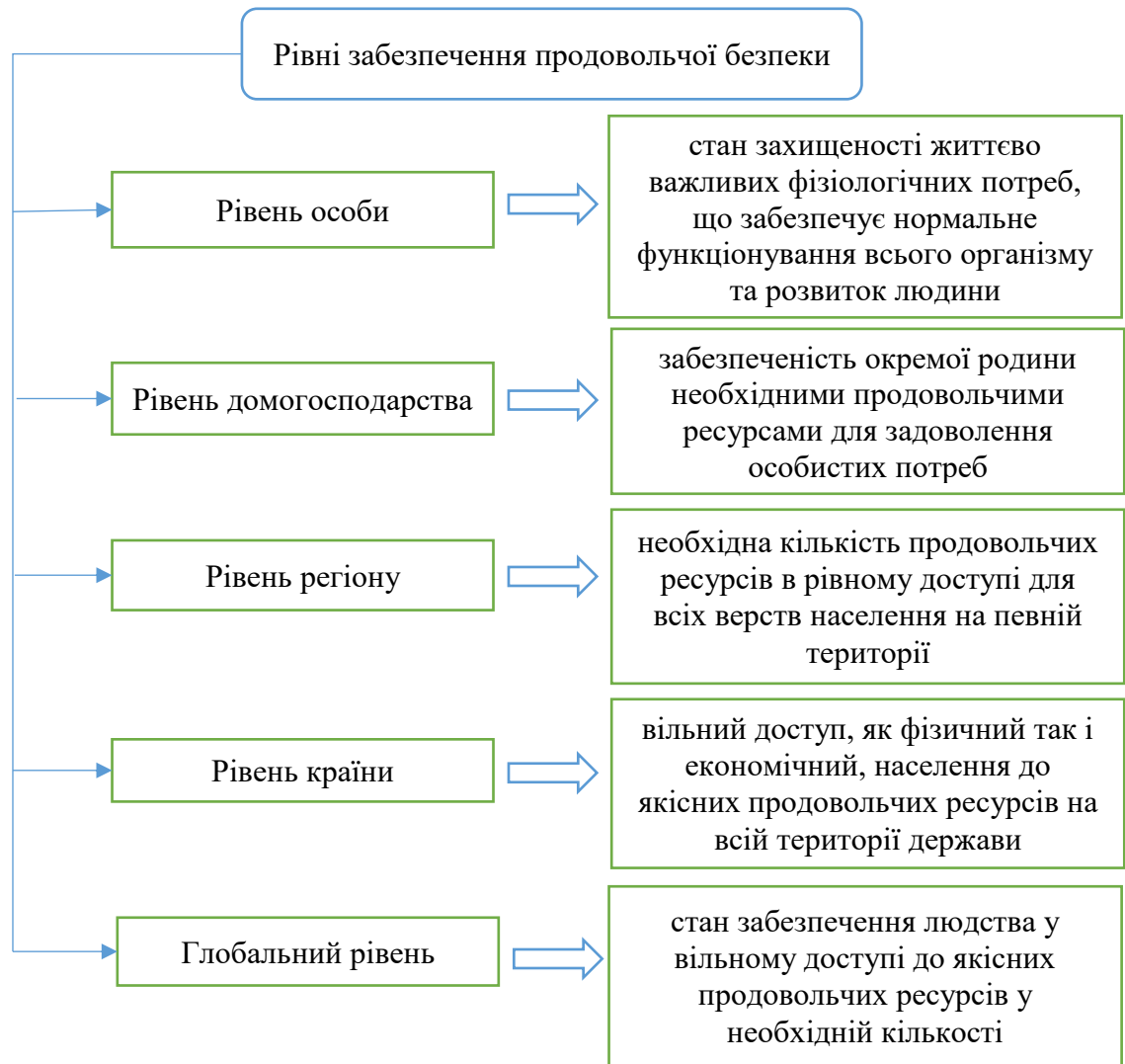

Рис. 1.1. Рівні забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: запропоновано автором

Загалом ми можемо зробити висновок, що кожен рівень продовольчої безпеки буде досягнутий за умови забезпечення попереднього. Основні аспекти продовольчої безпеки включають доступність продовольства, доступ до продовольчої продукції, використання продовольчої продукції та стабільність системи постачання. Кожен з цих аспектів має свої особливості та вимоги, які повинні бути виконані для забезпечення всієї системи.

Понятійно-категоріального апарат продовольчої безпеки відображає поступовий перехід від вузького трактування, яке зосереджене переважно на кількісних параметрах виробництва продовольчої продукції, до сучасного

комплексного підходу. Така трансформація зумовлена ускладненням соціально-економічних процесів, глобалізацією, посиленням кризових явищ і зростанням ролі продовольства у забезпеченні суспільної стабільності та розвитку. Саме в цьому контексті продовольча безпека перестає розглядатися виключно як проблема аграрного виробництва або соціальної політики та набуває стратегічного значення, що зумовлює її інтеграцію в систему національної безпеки держави. Багатовимірний характер продовольчої безпеки, її вплив на соціальну стабільність, економічну стійкість, демографічні процеси та на інші управлінські процеси зумовлює необхідність визначення її місця серед ключових складових національної безпеки. Таким чином, наступним етапом дослідження є обґрунтування місця продовольчої безпеки в системі національної безпеки держави.

Продовольча безпека займає особливе місце в системі національної безпеки, що зумовлено її тісним взаємозв'язком з усіма складовими. Як ми дослідили, продовольчу безпеку можемо розглядати як результат ефективного функціонування різних секторів економіки – аграрний сектор, переробна промисловість, логістичний сектор тощо. Такі індикатори як рівень виробництва сільськогосподарської продукції, структура експорту та імпорту продовольства, стан внутрішнього ринку, рівень доходів населення та купівельна спроможність визначають можливість населення мати доступ до якісного та безпечного продовольства в необхідній кількості. З іншої сторони, продовольча безпека також виступає як один з ключових факторів економічної стабільності, оскільки забезпечує умови для відтворення людського капіталу та сприяє сталому економічному розвитку. Таким чином, можемо відмітити тісний взаємозв'язок продовольчої безпеки з усіма складовими економічної безпеки: соціальною, демографічною, виробничою, зовнішньоекономічною і т.д.

Баранов С.О. зазначає, що «продовольча безпека є обов'язком держави і складовою національної безпеки, яка є одним із елементів економічної політики та економічної безпеки держави, що спрямована на забезпечення

стабільного виробництва продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання за рахунок власного виробництва та надходження від імпорту» [4]. Економічна безпека займає важливе місце у структурі національної безпеки та забезпечує різні сектори безпеки. Саме в межах економічної безпеки функціонує продовольча безпека, яка безпосередньо впливає на рівень добробуту населення, стійкість держави до загроз, як зовнішніх так і внутрішніх та соціальну стабільність. Сьогодні продовольча безпека виступає як самостійна складова економічної безпеки, яка тісно пов'язана з іншими її складовими.

Алішов Н.Г. розглядає продовольчу безпеку як складову економічної та національної безпеки. Науковець визначає продовольчу безпеку держави як ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково обґрунтованими нормами та доступними цінами [3].

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «продовольча безпека» можемо запропонувати власний. Під продовольчою безпекою ми розуміємо комплексну характеристику стану соціально-економічної системи держави та стійкості агропродовольчої системи, за якої забезпечується безперервний та рівний доступ усіх верств населення до якісного та безпечного продовольства у необхідній кількості, та здатність цієї системи підтримувати стабільність внутрішнього продовольчого ринку та адаптуватися до внутрішніх та зовнішніх загроз.

Окремим блоком на рис. 1.2. показано основні виміри продовольчої безпеки, які дають змогу розкрити її структуру. Сукупність зазначених вимірів свідчить про те, що продовольча безпека не може зводитися виключно до обсягів виробництва продовольства, а має оцінюватися з позицій системної здатності держави гарантувати населенню безперервний доступ до якісної та безпечної їжі.

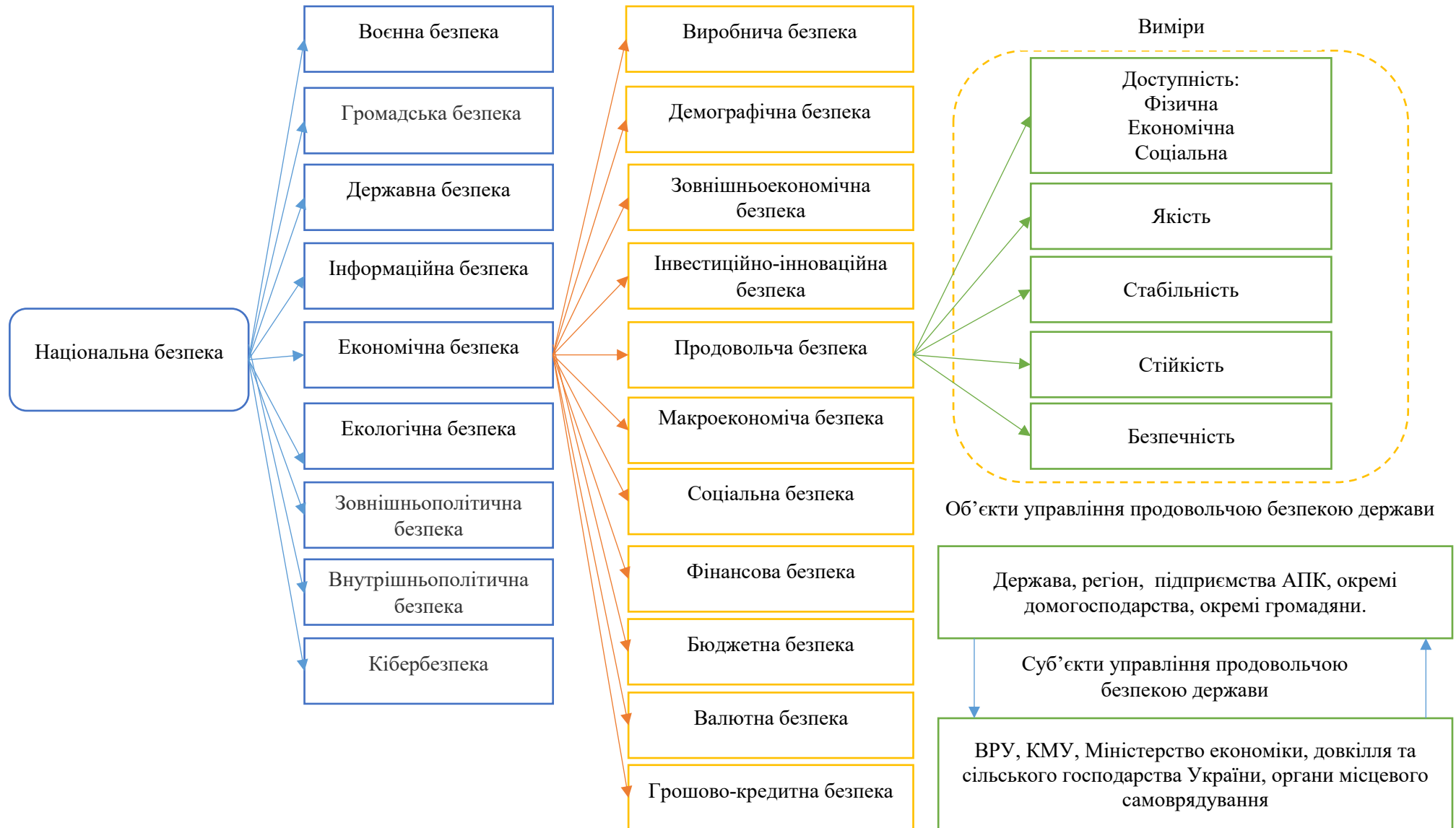

Рис.1.2. Місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки

Джерело: побудовано автором

На рис. 1.2 окреслено об'єкти продовольчої безпеки, до яких віднесено саму державу, регіон, підприємства АПК, окремі домогосподарства та громадян, відповідно до рівнів, які ми розглядали вище. До суб'єктів продовольчої безпеки віднесено Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, що реалізують економічну, аграрну та продовольчу політику, органи місцевого самоврядування. Варто зазначити, що провідну роль у державній політиці продовольчої безпеки відігравало Міністерство аграрної політики та продовольства України, але в липні 2025 року уряд прийняв рішення про ліквідацію даного органу та його повноваження перейшли до Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України [94]. Вказані зміни не змінили зміст державної політики продовольчої безпеки, але вплинули на організацію державного управління у цій сфері.

Таким чином встановлено, що продовольча безпека посідає важливе місце в системі національної безпеки України, оскільки безпосередньо пов'язана з економічною безпекою, розвитком аграрного сектору, функціонуванням продовольчого ринку, забезпеченням життєдіяльності населення та здатністю держави протидіяти кризовим явищам. В умовах воєнного стану та гібридних загроз її значення істотно зростає, оскільки порушення логістичних ланцюгів, руйнування аграрної інфраструктури, мінування сільськогосподарських угідь, зниження купівельної спроможності населення й інформаційні впливи створюють системні ризики для продовольчого забезпечення. Зазначене зумовлює необхідність подальшого дослідження нормативно-правових, організаційних та інституційних засад забезпечення продовольчої безпеки держави.

1.2. Становлення та розвиток нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки України

Важливою складовою системи забезпечення продовольчої безпеки є її нормативно-правове забезпечення. Згідно з Конституцією України обов'язок забезпечувати продовольчі потреби населення покладений на державу. Україну ще з часів Радянського Союзу часто характеризують як аграрну державу, і з моменту одержання незалежності це стало основним елементом позиціонування держави на міжнародному ринку. За останні десять років, відколи росія вторглася на наші території, аграрний сектор щороку несе великих втрат, що призводить до погіршення не тільки експортної ситуації, але й продовольчої безпеки в цілому. Виникає гостра потреба в посиленні нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки. В умовах постійної загрози з боку агресора держава має розробляти та впроваджувати ефективні механізми правового регулювання, спрямовані на підтримку і захист аграрного сектору, а також забезпечення стабільного постачання продовольства на внутрішній ринок.

Оскільки країна-агресор завжди розглядала Україну як сировинний придаток, то протягом всього періоду знаходження українських земель під владою російської імперії, а згодом і радянського союзу, були намагання врегулювати аграрний сектор за допомогою різних указів, постанов, розпоряджень та інших правових актів. Тому вважаємо за доцільне розглянути нормативно-правове регулювання аграрного сектору і безпосередньо продовольчої безпеки за період радянського союзу та за період незалежності.

На початку XX століття українські землі перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій, тому власної державної політики щодо продовольчого забезпечення не існувало. Втім, деякі імперські реформи та події мали значний вплив на продовольчу ситуацію в Україні. Зокрема, аграрна реформа П. Столипіна (1906–1911) дозволила селянам виходити з общин та закріплювати землю у приватну власність (відруби і хутори), що

мало на меті стимулювати продуктивність сільського господарства. За цією реформою понад 225 тис. господарств в українських губерніях отримали у приватне володіння близько 1,8 млн десятин землі. Дана реформа стала спробою вирішити загострене аграрне питання, що було однією з причин революції 1905–1907 рр., через ліквідацію селянської общини, закріплення землі у приватну власність та створення хуторських і відрубних господарств заможних селян, які мали стати опорою режиму та виробниками товарного хліба [39]. Попри часткове піднесення агровиробництва, соціальна диференціація на селі зростала, а продовольча проблема залишалася актуальною.

На початку XX ст. в Україні траплялися неврожаї та локальні голоди (наприклад, 1901 року), які вирішувалися шляхом екстрених імперських заходів (організація продовольчих запасів, роздача хліба нужденним через земства тощо). Проте системної політики продовольчої безпеки не було: імперська влада покладалася на ринок і приватну ініціативу поміщиків, втручаючись лише під час криз.

Період Першої світової війни (1914–1918) різко загострив продовольчу ситуацію. Реквізиції продовольства для армії, транспортна криза та падіння виробництва призвели до дефіциту продовольства у містах. Після революції 1917 року в Україні почалися спроби встановити власне регулювання. Українська Народна Республіка ухвалила закони про передачу поміщицької землі селянам (це мало збільшити виробництво продовольства), а за гетьмана П. Скоропадського створювалися хлібозаготівельні органи для збору зерна і виконання умов Берестейського миру щодо постачання продовольства Німеччині. Однак часті зміни влади та воєнний хаос призвели до фактичного колапсу старої продовольчої системи, заклавши передумови для радянської політики «воєнного комунізму».

Незважаючи на той факт, що в 1917 році були спроби відновити незалежність та створити українську державу, політика занепадаючої російської імперії продовжувала використовувати українські землі для

забезпечення власних потреб. Одним із перших документів, які видала радянська влада і який в подальшому став основою аграрної політики СРСР, був Декрет «Про землю», прийнятий 26 жовтня 1917 р. Даний документ встановлював наступні принципи: націоналізації землі, передачу земель у трудове землекористування та вилучення землі з цивільного обороту. Він був затверджений в СРСР рішенням Першого Всеукраїнського з'їзду Рад в грудні 1917 року, проте, поширив свою дію на Україну не одразу, а лише після видання 27.01.1920 Всеукраїнським революційним комітетом Постанови про поширення на Україну дії декретів РРФСР [40].

11 січня 1919 року було видано перший Декрет Раднаркому РСФРР про хлібну і фуражну розкладку, згідно з яким селяни замість вільного продажу харчових продуктів і сировини змушені були майже всю свою продукцію примусово здавати державі. У заготівельну кампанію 1919-1920 господарського року продрозкладка охопила не тільки хліб, але й картоплю, м'ясо, а до кінця 1920 року - майже всі сільськогосподарські продукти [99]. Така політика була від самого початку дискримінаційною, оскільки на українських землях були значно більші норми здачі продуктів, ніж на інших захоплених територіях.

Натомість, 8 січня 1919 року Директорія УНР видала закон «Про землю в УНР», згідно з яким усі громадяни УНР, незалежно від їхнього суспільного становища, отримали право на володіння землею. Перевага надавалася тим, хто вже обробляв землю власними силами.

Важливим документом, що регулював аграрний сектор і продовольчу безпеку стала Декларація Тимчасового робітничо-селянського уряду України, яка була прийнята 28 січня 1919 р. У сфері економіки декларація підкреслювала необхідність повної експропріації майна капіталістів і поміщиків, націоналізації найважливіших галузей промисловості, забезпечення переходу всіх засобів виробництва та торгівлі до держави, встановлення контролю над виробництвом і розподілом продуктів, а також дотримання суворої трудової дисципліни на підприємствах. Особливо

наголошувалося на негайній конфіскації поміщицьких, куркульських і монастирських земель та передачі їх у розпорядження безземельним і малоземельним селянам, а також на наданні всебічної допомоги колективним сільськогосподарським об'єднанням. Висококультурні землеробські господарства оголошувалися суспільною власністю, яку адміністрував Народний комісаріат з земельних справ УСРР [96].

Вже в березні 1919 року на частині територій нашої держави діяла Конституція УСРР, де проголошувалося скасування приватної власності на всі засоби виробництва, у т. ч. на землю, закріплення влади тільки за трудящими масами: лише за ними визнавалися політичні права, на них покладався збройний захист завоювань революції [32]. Основним завданням даного документу було не захист прав громадян, а закріплення радянського режиму та встановлення жорсткої диктатури комуністичної партії.

Подальші кроки комуністичної партії були відображені в таких документах як: Інструкція про розподіл земель в тимчасове зрівняльне користування 1–30 червня 1919 р., Постанова Верховної ради народного господарства і Ради народного господарства України «Про здійснення єдиної економічної політики» 12 квітня 1919 р., Декрет Ради Народних Комісарів України «Про розверстку надлишків урожаю 1918 і попередніх років» 12 квітня 1919 р., Положення про організацію земельної справи на Україні 22 січня 1920 р., Декрет Ради Народних Комісарів «Про націоналізацію всіх бувших, скарбових, удільних, монастирських, міських і поміщицьких земель» 3 квітня 1920 р., Постанови 5-го Всеукраїнського З'їзду Рад «Про закріплення користування землею» та «Про устрій землі» 15 лютого – 3 березня 1921 р., Постанова 5-го Всеукраїнського З'їзду Рад «Про відбудову сільського господарства» 3 березня 1921 р., Постанова 5-го Всеукраїнського З'їзду Рад «Про колективізацію сільського господарчого виробництва» 3 березня 1921 р., Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про заміну продрозкладки податком» 27 березня 1921 р., Постанова Ради Народних Комісарів «Про користування своїми лишками» 2 квітня 1921 р. Земельний

кодекс УСРР 1922 р., Постанова про позбавлення колишніх дідичів, великих землеволодільців і нетрудових орендарів права на землекористування й проживання в господарствах, що належали їм перед установами на Україні Радянської Влади 19 серпня 1925 р., Конституція УСРР 1929 р., Постанова ЦВК і РНК СРСР про ліквідацію оренди землі і боротьбу з куркульством 1 лютого 1930 р., Інструкція ЦВК СРСР і РНК СРСР Центральним виконавчим комітетам, РНК союзних та автономних республік, крайовим та обласним виконавчим комітетам про куркульські господарства 4 лютого 1930 р., Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» 7 серпня 1932 р., Звернення Українського Революційного Комітету «До українських селян» 1932 р., Конституція УРСР 1937 р. Усі ці документи спричинили кілька хвиль голоду на території України. Зокрема, у розпал громадянської війни більшовицька влада запровадила продрозкладку – примусове вилучення «надлишків» хліба у селян без компенсації. Фактично це була спроба забезпечити армію і міста за рахунок села силовими методами. В Україні продрозкладка здійснювалася продзагонами з великим опором селян. Наслідком стала катастрофічна продовольча криза 1921 року, коли через посуху та вилучення зерна спалахнув голод (особливо в південних губерніях).

Окремо звернемо увагу на Постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності» так званий «Закон про п'ять колосків» - каральну постанову, яка прирівнювала колгоспне майно до державного і передбачала найсуворіші покарання, зокрема розстріл або 10 років ув'язнення за найменші спроби селян врятуватися від голоду, навіть за зібрані з поля кілька колосків. Цей закон став знаряддям масових репресій під час Голодомору, фактично позбавивши мільйони українців права на життя [98]. Внаслідок примусових вилучень зерна і заборони виїзду голодуючих з охоплених голодом районів загинули мільйони людей.

Після Голодомору радянська влада дещо пом'якшила тиск на село: дозволили селянам мати присадибні ділянки, впровадили «зернові кредити» (позички зерна колгоспам).

Наступним етапом і викликом для українського народу стала Друга світова війна. В той період питання забезпечення продовольчої безпеки відчувалися надзвичайно гостро, оскільки по всій території велися активні бойові дії. Зусилля уряду Української РСР були спрямовані на мобілізацію сільського господарства та промисловості для забезпечення потреб фронту і цивільного населення.

Після завершення війни радянська влада продовжувала використовувати Українську РСР як сировинний придаток, спрямовуючи значні обсяги сільськогосподарської і промислової продукції на потреби інших регіонів Союзу. Це призвело до значної експлуатації ресурсів України без відповідного компенсаційного розвитку інфраструктури та соціально-економічного сектору в регіоні. Складна ситуація у сільському господарстві СРСР після війни та спека 1946 року призвели до голоду 1946–1947 років.

В подальшому СРСР затвердив наступні документи, що мали регулювати сільськогосподарську галузь та продовольчу безпеку: Постанова Ради міністрів СРСР «Про зміну порядку державного планування та фінансування господарства союзних республік» 4 травня 1955 р., Земельний кодекс УРСР 8 липня 1970 р., Конституція УСРР 1978 р., Постанова Ради міністрів Української РСР Про схему управління галуззю хлібопродуктів 02.08.1988 р., Земельний кодекс УРСР 18 грудня 1990 р. Крім того, Українська РСР в 1955 р. приєдналася до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни [31], яка є чинною і сьогодні. Даний документ був прийнятий у 1949 році та має на меті захистити цивільних осіб під час збройних конфліктів, забезпечуючи їх основні права та гуманітарні потреби. Варто додати, що у 1955 році Україна також приєдналася до ще одного визначного документу – Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [20], якої дотримуються і сьогодні під час відбиття

збройної агресії країни-окупанта. Конвенції встановлюють правила для воюючих сторін, зокрема щодо поводження з пораненими, хворими, військовополоненими та цивільними особами.

Попри індустріалізацію та підвищення механізації, радянська аграрна модель залишалася неефективною. У 1950-х Микита Хрущов провів кампанію освоєння цілини (не в Україні, а в Казахстані та Сибіру) та кукурудзяну кампанію, намагаючись збільшити виробництво продовольства. В 1975 році було прийнято Рекомендацію щодо організацій сільських працівників та їхньої ролі в економічному і соціальному розвитку №149 [76], яка мала на меті привернути увагу керівництва держав, що створення таких організацій допоможе поліпшити умови праці та життя сільських працівників, сприятиме їхньому професійному розвитку та підвищенню продуктивності праці, що в свою чергу призведе до зміцнення продовольчої безпеки.

Попри прийняті документи, проблеми з продовольством не зникли. СРСР з 1970-х став імпортувати зерно з Заходу в обмін на нафту. Для вирішення «продовольчої проблеми» було прийнято Продовольчу програму СРСР (1982) –постанову, що передбачала модернізацію АПК, підвищення зацікавленості колгоспників, розвиток харчової промисловості тощо. Це був перший системний підхід радянської влади до продовольчої безпеки, визнання, що стара система не забезпечує потреб населення. Хоча Продовольча програма і дала деякий поштовх (нарощено виробництво м'яса, побудовано елеватори тощо), кардинально ситуацію вона не змінила [38].

Наприкінці 1980-х радянське керівництво прийняло ще декілька нових законів. Як приклад, закон СРСР «Про кооперацію» [66] дозволив приватні сільськогосподарські кооперативи, з'явилися фермерські господарства. В Українській РСР було ухвалено Земельний кодекс (1990) і ряд законів, які заклали основу для переходу до ринку.

Складна політика продовольчої безпеки СРСР залишила свій відбиток і в період уже незалежної України. З набуттям незалежності у 1991 році Україна успадкувала аграрний сектор з колективною власністю на землю, державним

регулюванням цін і дефіцитом продовольчих товарів. Перехід до ринку був болючим і хаотичним, але саме в цей період були закладені основи сучасної політики продовольчої безпеки.

В 1991–1992 роках Верховна Рада України прийняла ряд ключових актів: Закон «Про селянське (фермерське) господарство» [70], який був створений для стимулювання фермерства і діяв аж до 2003 року; оновлений Земельний кодекс [57], який діяв в період з 1992 року по 2002 рік, який закріпив приватну власність на землю для громадян України. Колгоспи реформувалися у колективні сільськогосподарські підприємства, члени яких отримали паї – права на частку землі та майна. Одночасно, щоб не допустити спекуляції землею, у цьому ж Земельному кодексі ст.17 передбачала, що власники земельних ділянок, переданих їм Радою народних депутатів, не вправі протягом шести років з часу набуття права власності продавати або іншими способами відчужувати належну їм земельну ділянку, крім передачі її у спадщину або Раді народних депутатів на тих же умовах, на яких вона була їм передана [57].

Стабілізація економіки на початку 2000-х дозволила повернутися до питання продовольчої безпеки на державному рівні. В цей час формуються базові елементи політики. У 2004 році прийнято Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [60], що запровадив механізми мінімальних цін на аграрну продукцію, аграрні інтервенції, субсидії фермерам тощо – всі ці інструменти були покликані забезпечити продовольчу самодостатність, підтримавши вітчизняного виробника. У 2005 році відповідно до цього закону було утворено Аграрний фонд на який покладалися функції закупівлі зерна та здійснення іншої діяльності на аграрному ринку, але останні роки його роль і активність істотно зменшилася, а продуктивна діяльність у колишньому форматі не є предметом загальної державної підтримки фермерів сьогодні. Станом на кінець 2025 року Аграрний фонд не фінансується з державного бюджету.

Наступним важливим кроком у регулюванні продовольчої безпеки став Закон України «Про основи національної безпеки України» (втратив чинність), де вперше на законодавчому рівні було згадано за продовольчу безпеку, а саме у ст.7 цього Закону визначено, що одним із основних загроз національної безпеки в економічній сфері є критичний стан з продовольчим забезпеченням населення, а у ст. 8 зазначено, що одним із напрямів державної політики у сфері національної безпеки є забезпечення продовольчої безпеки [67]. На виконання цього закону уряд почав розробляти методики моніторингу. Постановою Кабінету Міністрів №1379 від 05.12.2007 р.(втратила чинність) було затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Вона встановила систему показників (добова калорійність раціону, частка витрат на харчування в бюджеті сім'ї, запаси зерна в державі у днях, самозабезпеченість основними продуктами тощо) та порогові значення для кожного показника. Наприклад, критичним порогом вважалося споживання менше 2500 ккал на добу на особу, або якщо стратегічні запаси зерна менші 17% річного споживання (що відповідає 60 дням) [14]. Ці орієнтири дали змогу регулярно оцінювати ситуацію і сигналізувати про наближення криз.

Варто зазначити, що у 2011 році була спроба прийняти закон, який би регулював продовольчу безпеку. 22 грудня 2011 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про продовольчу безпеку України», яким передбачалося закріплення правових, економічних і організаційних засад державної політики щодо захисту національних інтересів і забезпечення продовольчої безпеки особи, суспільства та держави в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також встановлювалася відповідальність держави за належний рівень харчування населення. Проте 10 січня 2012 року Президент України скористався правом вето та повернув закон на доопрацювання, аргументуючи це тим, що документ має переважно декларативний характер, не пропонує дієвих механізмів реалізації політики продовольчої безпеки, містить нечітко сформульовані індикатори оцінки стану продовольчої безпеки та не забезпечує комплексного

нормативного регулювання у цій сфері. У підсумку, 5 липня 2012 року законопроект було остаточно відхилено [168].

Загалом на початок 2010-х законодавча база складалася з окремих актів, а питання продовольчої безпеки координувалося Кабінетом Міністрів через існуючі програми підтримки АПК та моніторинг за методикою 2007 року.

Отже, можемо зробити висновок, що до 2014 року правові засади продовольчої безпеки формувалися переважно через певні закони в аграрному секторі та політику державного регулювання сільського господарства. Державна політика велику увагу приділяла розвитку власного виробництва продовольчих товарів та державному контролю за стратегічними резервами продовольства.

Наступний період повторних спроб врегулювати продовольчий сектор був 2014 рік, коли України активно розпочала процес євроінтеграції. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС (2014) Україна активно імплементує європейські норми у сфері сільського господарства, продовольчої безпеки та якості продуктів. Було ухвалено нову редакцію Закону «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [68], Закон «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» [59], які опосередковано підтримують продовольчу безпеку, підвищуючи довіру до української продукції і відкриваючи ринки. ЄС скасував тарифи і квоти на більшість українських аграрних товарів, що стимулювало виробництво експортно орієнтованих культур (зерно, олійні). Україна стала вагомим гравцем на світовому ринку продовольства – наприклад, у 2019 зібрано рекордні 75 млн т зернових і зернобобових, з яких близько 50 млн тонн експортували [12].

Варто зазначити, що у період з 2014 по 2016 року було створено орган, який забезпечує здійснення заходів, що спрямовані на збереження життя, здоров'я та благополуччя людей, захисту прав споживачів сталої продовольчої та фітосанітарної безпеки і розвитку експортного потенціалу України [10] -

Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба). Такий крок став важливим для забезпечення продовольчої безпеки країни та відповідав практикам ЄС.

Важливими стратегічними документами того періоду стали Стратегія розвитку аграрного сектору на період до 2020 року (схвалена Кабінетом Міністрів у 2013 році) [73], яка передбачала структурні реформи в сільському господарстві, розвиток сільських територій та підвищення конкурентоспроможності української агропродукції на світових ринках та Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр. [71], яка в свою чергу була спрямована на підтримку дрібних виробників і диверсифікацію аграрного виробництва. Відповідно до обраного державного курсу, пріоритети державної політики змістилися в бік забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору, нарощування експорту продукції і безпосередньо гарантування забезпечення продовольчих потреб населення. Крім того, серед основних проблем почали виділяти рівень технічної ефективності виробництва, а саме якісно гірший стан власної матеріально-технічної бази, складність доступу до передових технологій тощо та проблеми з інфраструктурною логістикою (зберігання, транспортування).

Водночас орієнтація на експорт підняла питання внутрішньої стійкості: держава мусила балансувати між інтересами експортерів та споживачів всередині країни. Так, в роки криз уряд тимчасово вводив квоти чи домовлявся з трейдерами про обмеження експорту пшениці, аби уникнути росту цін на хліб. Приклад – під час пандемії COVID-19 у березні 2020 року Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства України уклало з основними експортерами угоду про граничний обсяг експорту пшениці, закупило 160 тис. тонн зерна в Аграрного фонду для інтервенцій на внутрішньому ринку з метою стабілізації цін на борошно [182]. Такі кроки допомагають підтримувати оптимальний рівень продовольчої безпеки держави.

Варто зазначити, що в останні роки держава запровадила низку програм підтримки: відшкодування вартості техніки, дотації на утримання корів, кредити для фермерів тощо. Крім того, важливою подією у сфері аграрної політики стало остаточне скасування мораторію на продаж землі, оскільки з 1 липня 2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення». Відповідно до положень документа, з 1 липня 2021 року до 1 січня 2024 року право на придбання сільськогосподарських земель мають виключно фізичні особи - громадяни України, при цьому один громадянин може купити не більше 100 гектарів землі. Починаючи з 2024 року, участь у ринку можуть брати й юридичні особи, яким дозволено володіти земельними ділянками площею до 10 тисяч гектарів [56]. Загалом питання купівлі-продажу сільськогосподарських земель протягом всього періоду незалежності держави стояло дуже гостро і по цей день викликає хвилю дискусій. З моменту скасування мораторію на відчуження сільськогосподарських земель в Україні 1 липня 2021 року до кінця 2024 року було продано лише 3,4% таких ділянок - 198 337 угод на загальну площу 604 тис. га. У 2024 році обсяг продажів зріс: реалізовано 106 669 ділянок площею 320 660 га, при середній ціні 46 678 грн за гектар. Юридичні особи придбали 25 157 ділянок (78 307 га) за середньою ціною 62 656 грн/га, а фізичні особи - 81 512 ділянок (242 353 га) за 41 510 грн/га. Найбільші обсяги продажів зафіксовано в Полтавській, Одеській та Дніпропетровській областях. Міністр аграрної політики Віталій Коваль зазначив, що попри відкриття ринку землі, лише незначна частина громадян скористалася правом відчуження своїх земельних наділів [6].

Відкриття ринку землі було націлено на залучення інвестицій в агровиробництво і, зрештою, підвищення продовольчої безпеки за рахунок зростання продукції. Попри побоювання, що земля сконцентрується у великих агрохолдингів або іноземців, закон містить запобіжники (іноземці – лише після референдуму, ліміт на площу тощо). Очікується, що у довгостроковій перспективі реформа стимулюватиме ефективніше використання земель,

розвиток зрошення, підвищення врожайності – все це збільшить внутрішню пропозицію продовольства. Водночас, як ми бачимо, великого потоку обігу земель не має, і прямого впливу на ціни продовольчих товарів для населення реформа поки не мала.

У вересні 2020 р. набрала чинності нова Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента №392/2020. В ній підтверджено, що продовольча безпека є складовою національної безпеки, і поставлено завдання розробити окрему стратегію в цій сфері. Відповідно, Кабінет Міністрів розробив Стратегію продовольчої безпеки України на період до 2027 року, яку було схвалено розпорядженням №684-р від 23 липня 2024 р. Цей документ – перша в історії незалежної України комплексна стратегія продовольчої безпеки. У Загальній частині Стратегії наголошено, що правовою основою для неї є Конституція, закони України та міжнародні договори. Стратегія містить аналіз проблем, загроз (насамперед спричинених війною), визначає цілі:

- Стратегічна ціль 1. Наповнення продовольчого ринку шляхом сприяння сталому розвитку виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів;
- Стратегічна ціль 2. Забезпечення економічної доступності продовольства для усіх груп населення України;
- Стратегічна ціль 3. Забезпечення безпекової компоненти продовольчої безпеки [72].

Прийняття Стратегії саме у 2024 р. зумовлене воєнними викликами, про які далі. Втручання росії у лютому 2022 року принесло нові виклики та загрози для продовольчої безпеки країни. Бойові дії призвели до руйнації значної частки домогосподарств, мінування полів, тимчасової окупації території та блокади морських портів, через які експортувалася значна частина продовольчої продукції. У таких складних умовах необхідно оперативно реагувати на нові виклики для недопущення продовольчої кризи всередині країни та підтримці міжнародних зобов'язань.

Для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану за перший місяць війни було розроблено та запроваджено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», який запровадив тимчасові особливості регулювання земельних відносин у період воєнного стану для підтримки агровиробництва та забезпечення продовольчої безпеки. Документ передбачає автоматичне поновлення договорів оренди землі без додаткових дій сторін, спрощену передачу земель державної та комунальної власності в оренду на рік, обмеження прав орендарів (зокрема на переоформлення, передачу в суборенду, будівництво тощо), а також особливий порядок реєстрації прав через військові адміністрації [55]. Тобто, задля підтримки оптимального рівня продовольчої безпеки, держава спростила ринковий механізм землекористування.

Для захисту внутрішнього ринку від можливого дефіциту продовольчих товарів урядом було запроваджено тимчасові обмеження на експорт певних продуктів. Так, згідно з Постановою КМУ №207 від 05.03.2022 року призупинено експорт гречки, вівса, жита, м'яса, цукру та солі [58]. Такий крок обґрунтовувався необхідністю забезпечити продовольчі потреби населення держави в умовах війни. На сьогоднішній день КМУ постійно переглядає перелік товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню та кожного року його оновлює. Для подолання проблем внаслідок російського вторгнення на базі Держпродспоживслужби у 2022 році було створено Національну платформу продовольчої безпеки.

Сучасна Україна інтегрована у глобальні ініціативи з продовольчої безпеки. Країна бере участь у програмі Глобального договору ООН «Zero Hunger» (Ціль сталого розвитку №2 - подолання голоду). Українське МЗС та Міністерство аграрної політики у 2022-2023 рр. реалізували ініціативу «Grain from Ukraine», постачаючи зерно до країн Африки, Азії та Близького Сходу як гуманітарну допомогу, що підвищило роль України у світовій продовольчій безпеці. «Станом на кінець березня 2025 року в межах гуманітарної ініціативи

Президента України «Grain from Ukraine» Україна доставила понад 280 тисяч тонн продовольства. Зокрема, до Мозамбіку було відправлено 415,9 тонни рослинної олії, Палестини - 553 тонни пшеничного борошна, Сирії – 4,400 тонн пшеничного борошна. За даними Всесвітньої продовольчої програми (WFP), поставка в Сирію забезпечить продуктами харчування понад 59 тисяч сирійців протягом 6 місяців» [90]. Такі кроки доповнюють внутрішню політику, демонструючи, що Україна не лише отримує міжнародну допомогу, а й робить внесок у глобальну боротьбу з голодом.

Як ми бачимо, законодавство України у сфері продовольчої безпеки стрімко розвивається і попри нові виклики перед нашою державою постійно адаптується до умов воєнного стану. Загалом, можемо виділити основні напрями на які робиться акцент у законодавчій базі: виробництво та самозабезпечення продовольчими товарами, управління запасами та державний резерв, безпечність та якість харчових продуктів, доступність продовольчих товарів, регулювання земельних відносин, експорт та зовнішньоекономічна діяльність, інституційні зміни та перебудова механізму державного управління.

Таким чином, в останні законодавча база України у сфері продовольчої безпеки збагатилася новими елементами: стратегіями та програмами, гармонізованими з міжнародними підходами. Втім, найбільші випробування для цієї політики принесли непередбачувані кризи – пандемія COVID-19 та повномасштабна війна 2022 року, про вплив яких ітиметься далі.

Загалом ми можемо розділити формування законодавчо-правової бази на 3 основні періоди:

- 1 період: 1991-1999 рр.
- 2 період: 2000-2019 рр.
- 3 період: 2020 – по теперішній час.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що нормативно-правова база продовольчої безпеки України за період від імперських часів до сучасності зазнала значної еволюції. Якщо на початку 20-го століття влада

втручалася у продовольче забезпечення здебільшого через кризові ситуації, видаючи лише тимчасові укази та декрети, які тільки мали б дещо вплинути на наслідки проблем, а не вирішити та запобігти її причинам, то в радянський період закріплювалася жорстка централізована модель з елементами примусових розподілів. Але така система також виявилася неефективною, оскільки, як нам всім відомо, радянський режим лише забирав, працюючи на короткострокові перспективи.

Початок незалежності приніс смугу реформ, які не дали очікуваного результату, але вже до середини 2000-х років в країні вже почали формуватися інструменти державної підтримки аграрного сектора, а з 2007 року на законодавчому рівні визначено, що продовольча безпека є частиною національної та затверджено методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки.

Варто зазначити, що з середини 2000-х років в нашій державі було імплементовано низку директив ЄС у сфері безпечності та якості продовольства. На подальший розвиток нормативно-правової бази в сфері продовольчої безпеки значно вплинули подальші події в країні, які безпосередньо пов'язані із збройною агресією росії, які спричинили необхідність швидкого реагування держави на нові виклики.

Водночас аналіз свідчить про певні прогалини: незавершеність законодавства, недостатній цифровий моніторинг та необхідність удосконалення механізмів швидкого реагування на кризові явища. З огляду на це можемо наголосити на потребах прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку й періодичного перегляду стратегії з урахуванням воєнного та кліматичного факторів. Отже, нормативно-правова база України пройшла складний шлях від декларативних норм до інтегрованих, адаптивних інструментів управління продовольчою безпекою. Подальші кроки мають бути спрямовані на укріплення інституцій, впровадження сучасних технологій моніторингу й розробку системи превентивного реагування на внутрішні та зовнішні загрози.

1.3. Бібліометричний аналіз досліджень проблем забезпечення продовольчої безпеки

Розуміння важливості вивчення продовольчої безпеки заклало основу для розвитку ідей не тільки у передових країнах, а й на тих територіях, де найгостріше відчувається проблема голоду та відсутності продовольчих запасів. Подальші кроки у напрямку досліджуваної проблеми мають ґрунтуватися на сучасних наукових та практично впроваджених методиках забезпечення продовольчої безпеки. Опрацювання та узагальнення такої інформації дасть змогу створити певну базу для подальших наукових досліджень, а також розробки ефективних механізмів забезпечення продовольчої безпеки.

Необхідність використання бібліометричного аналізу для вивчення публікаційної активності науковців з різних країн світу, особливо за допомогою сучасного програмного забезпечення, яке доступне у різних базах даних, зумовлена головним чином необхідністю ефективної та кваліфікованої обробки постійно зростаючої кількості опублікованих статей досліджуваної проблеми. Загалом, даний метод дослідження дозволяє вивчати галузі знань, імена авторів, назви журналів за тематикою публікації, зв'язок між темами публікації тощо. Бібліометрія має можливість вивчати динаміку кількості статей за темами, цитуванням, географічним розподілом та ін. Крім цього, даний метод дозволяє визначити, наскільки активно досліджується обрана тема, які її аспекти найбільш вивчені, а які залишаються нерозкритими.

У межах дослідження продовольчої безпеки бібліометричний аналіз дозволяє обґрунтувати міждисциплінарний характер та підтвердити актуальність його розгляду в контексті гібридних загроз, економічної стабільності та національної безпеки держави.

Проведене нами дослідження базується на даних, які ми отримали з наукометричних баз Scopus та Web of Science. В реферативних базах даних Web of Science Core Collection та Scopus індексуються переважно англomовні

журнали, тому загальний пошуковий запит має наступний вигляд «food security». Крім того, для встановлення зв'язків співпраці авторів будемо використовувати VOSviewer.

Нижче наведено статистичний розподіл публікацій за часовим виміром, починаючи з 1978 року по 01.01.2024 року.

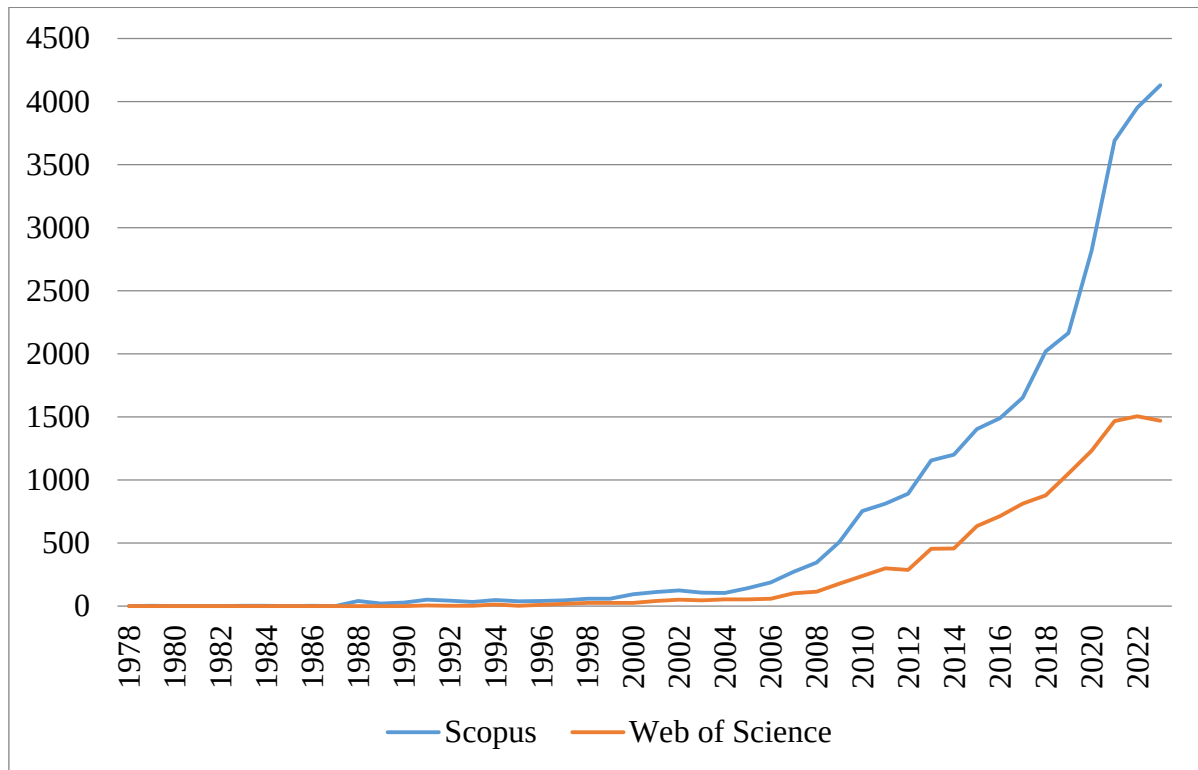

Рис.1.3. Кількість публікацій у базі даних Scopus та Web of Science за пошуковим терміном «food security» з 1978 року по 01.01.2024 року

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

За даними графіка ми спостерігаємо зростання публікаційної активності науковців протягом всього досліджуваного періоду. Перша робота з досліджуваної тематики була опублікована у 1978 році в журналі, що індексується в Scopus, а у 1989 році була проіндексована перша робота Web of Science. Увагу вчених до питань продовольчої безпеки міг привернути демографічний бум, який відбувся у другій половині XX століття (так у 1900 році кількість людей на Землі була близько 1,6 млрд., а вже у 1970 роках кількість зросла до 3,6 млрд. [189]), адже населення планети за 70 років зросло більше ніж у 2 рази. Активна фаза зростання інтересу науковців до питання

продовольчої безпеки розпочалася на початку 2000-х років і триває по сьогоднішній день. Значно зросла кількість робіт з досліджуваної теми у 2021 році. Така тенденція може бути пов'язана з пандемією вірусу Covid-19 по всьому світу.

Для більш детального аналізу застосуємо інструментарій Google Trends, який допоможе дослідити тенденцію пошуку запиту «food security» по відношенню до загального обсягу пошукових запитів, крім того даний додаток дає можливість визначити в яких регіонах світу найбільше здійснювався певний пошуковий запит.

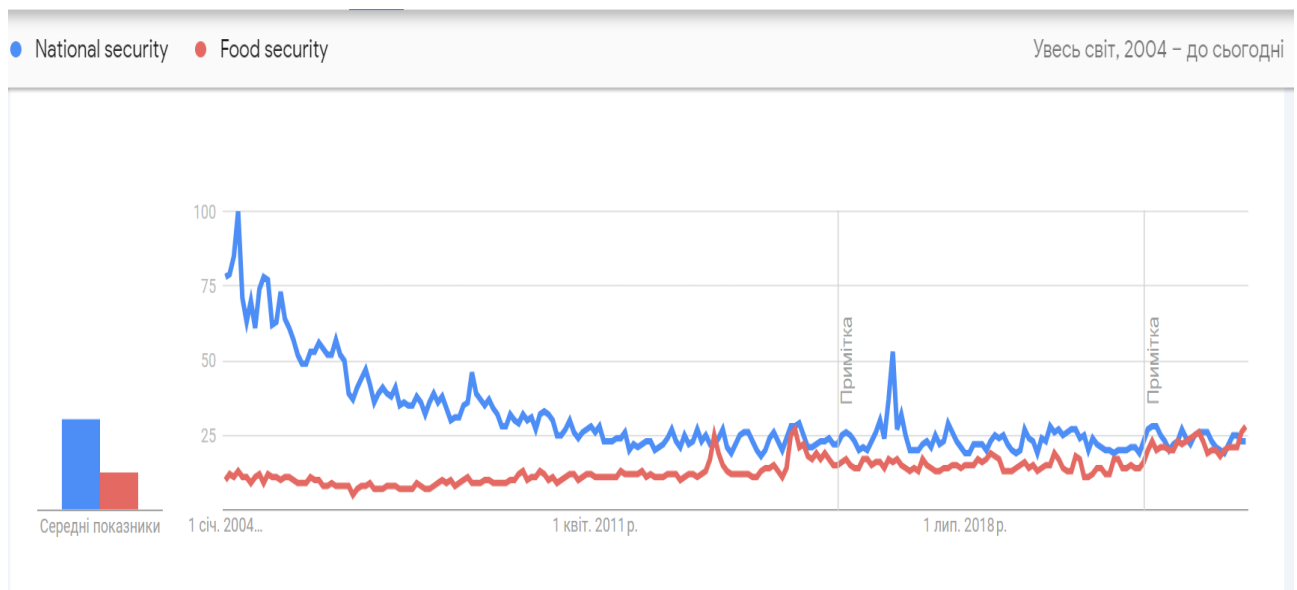

Рис. 1.4. Тенденція пошукової активності за запитами «food security» та «national security» з 01.01.2004 року по 01.01.2024 року

Джерело: побудовано автором за допомогою інструментарію інструментарій *Google Trends*

Відповідно до рис. 1.4. можемо відмітити, що протягом 20 років зберігається стійкий інтерес інтернет-користувачів до питань продовольчої безпеки та національної безпеки зокрема. Глобальні виклики, такі як зміни клімату, пандемія, інтернаціональні торговельні конфлікти та інші проблеми, привертають увагу до необхідності забезпечення стабільної продовольчої системи для забезпечення базових потреб людства. Варто додати, що останніми роками тема продовольчої безпеки хвилює користувачів інтернету

нарівні з темою національної безпеки. Важливість гармонійної та безпечної продовольчої безпеки розуміється як ключовий елемент забезпечення стабільності та благополуччя країни.

● National security ● Food security

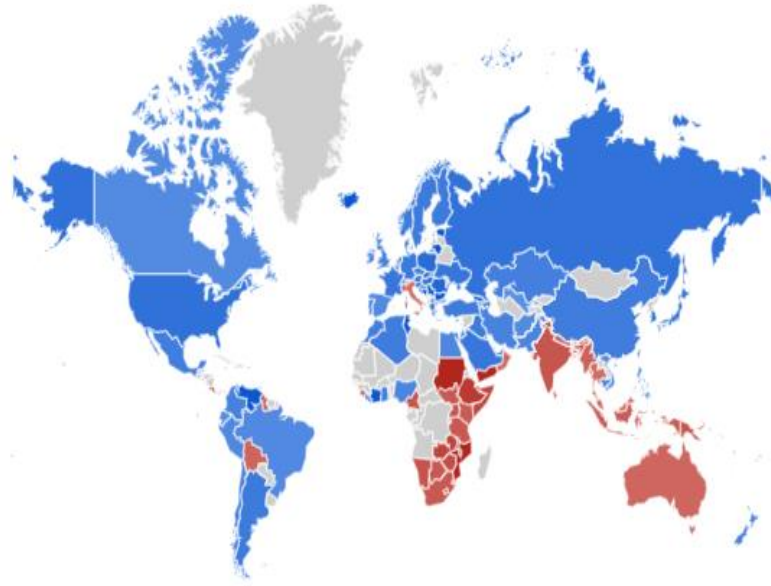

Рис.1.5. Географічна частота пошукових запитів «food security» та «national security» з 01.01.2004 року по 01.01.2024 року

Джерело: побудовано автором за допомогою інструментарію інструментарій Google Trends

Згідно даних рис.1.5. можемо побачити, що синім кольором позначені країни, на території яких найбільше здійснювався запит «national security». До таких країн відносяться Тринідад і Тобаго, Гонконг, Ямайка, США, Японія, Франція, Туреччина. Що ж стосується досліджуваного поняття «food security», то лідерами серед країн, де найбільше здійснювався даний пошуковий запит є Фіджі, Судан, Ефіопія, Судан, Уганда, Індія, ПАР, Танзанія, Австралія та ін. Загалом, ми можемо побачити, що досліджувана тематика цікавить жителів багатьох країн, що свідчить про високу актуальність даної теми.

Наступним кроком проведемо аналіз публікаційної активності науковців різних країн за допомогою наукометричних баз даних Scopus та Web of Science.

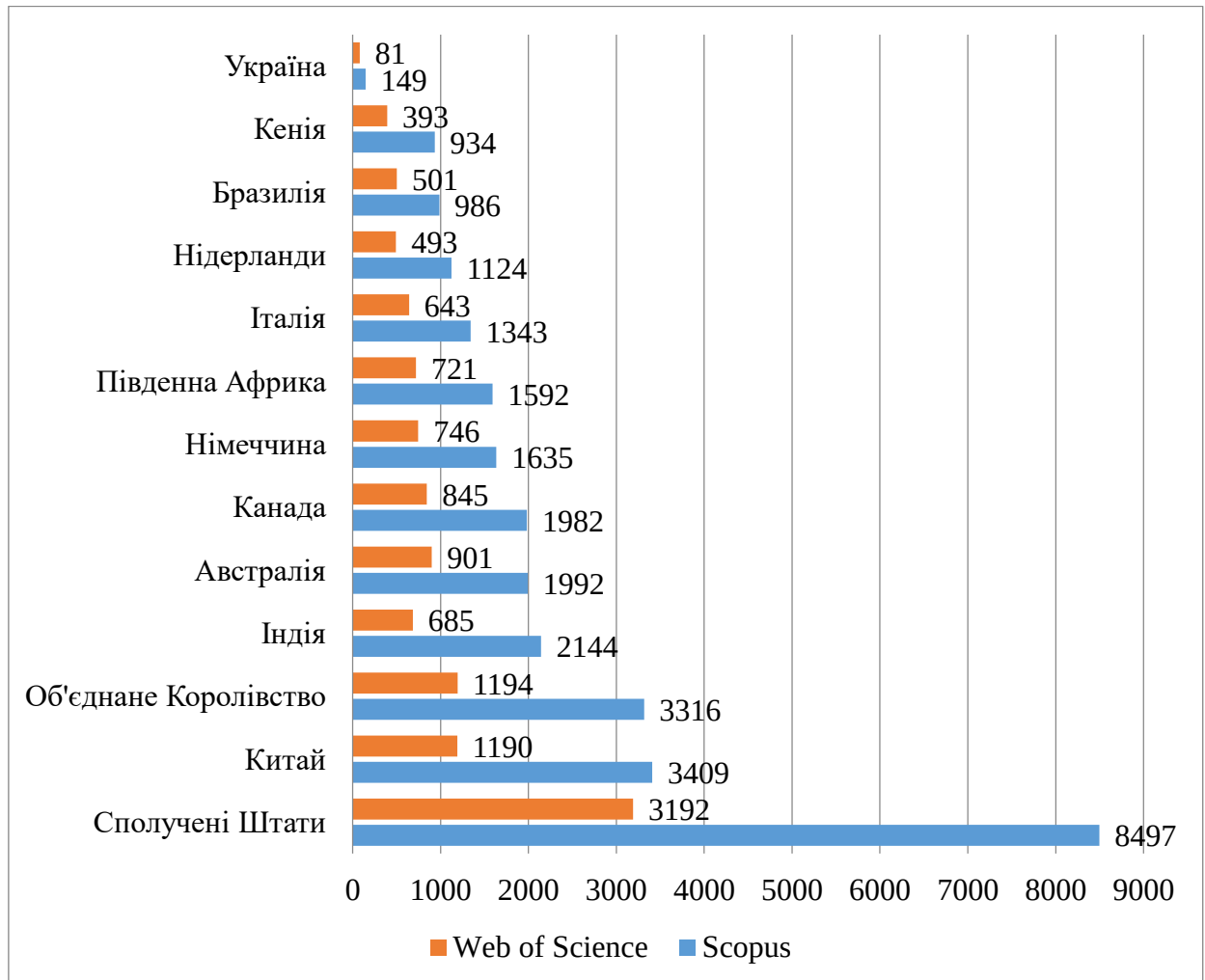

Рис.1.6. Географічна частота пошукового запиту «food security» у базі даних Scopus та Web of Science

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

Візуалізація здобутих результатів у розрізі країн-лідерів (рис. 1.6.) дала змогу констатувати, що найбільший внесок в дослідження проблеми продовольчої безпеки внесли вчені з США, Китаю та Великої Британії. Після трійки лідерів, наступними країнами є Індія, Австралія, Канада, Німеччина, Південна Африка, Італія, Нідерланди, Бразилія та Кенія. Варто відмітити, що велика кількість науковців з африканських країн також долучилася до вивчення досліджуваного поняття. Так, згідно з базами Scopus та Web of

Science, найбільше статей опублікували автори з Ефіопії (754 і 285 відповідно), Нігерії (731 і 320 відповідно), Гани (466 і 245 відповідно), Танзанії (338 і 154), Уганди (284 і 129), Єгипту (269 і 108), Зімбабве (214 і 108), Малаві (158 і 68), Сенегалу (139 і 54), Буркіні Фасо (127 і 61), Беніну (125 і 64), Замбії (119 і 47), Марокко (113 і 36), Камеруну (107 і 41), Малі (105 і 57), Руанди (73 і 32), Мозамбіку (68 і 28), Тунісу (63 і 26), Ботсвани (61 праця опублікована у Scopus), Мадагаскару (54 і 31), Нігеру (50 і 23), Кот д'Івуару (48 і 19), Судану (47 і 23), Намібії (43 і 18), Конго (33 і 4), Алжиру (28 і 11), Демократичної Республіки Конго (23 і 20), Бурунді (18 і 9), Гамбії (18 і 8), Сомалі (13 і 3), Габону (11 і 1), Маврикію (11 і 3).

З 2011 року були зафіксовані перші українські статті в базі Scopus і на сьогодні їхня кількість становить 149. Більшість з них присвячені проблемам, які пов'язані з російсько-українською війною і були опубліковані в 2022-2023 роках (34 статті в 2022 році і 35 статей в 2023 році). Що стосується бази Web of Science, то вітчизняними науковцями було оприлюднено 81 статтю починаючи з 2008 року. Загалом, дана тенденція є досить зрозумілою, якщо дослідити джерела фінансування досліджень, результатами яких стали опубліковані роботи науковців у міжнародних наукометричних базах даних. В цілому, зростання кількості українських наукових статей свідчить про активний внесок української наукової громади в розв'язання важливих глобальних проблем та підкреслює роль країни у міжнародному дискурсі.

Проведемо аналіз публікацій у наукометричних базах даних відповідно за спонсором фінансування досліджень. Згідно даних рис.1.7., серед 10 організацій, що є найбільшими спонсорами наукових досліджень, присвячених продовольчій безпеці, є установи з Китаю, США, Австралії та ЄС. Така тенденція пояснює чому саме ці країни є лідерами по кількості публікацій за досліджуваною темою. По-перше, Китай, США, Австралія та Європейський Союз володіють значною економічною потужністю і ресурсами, що дозволяє їм активно інвестувати в наукові програми.

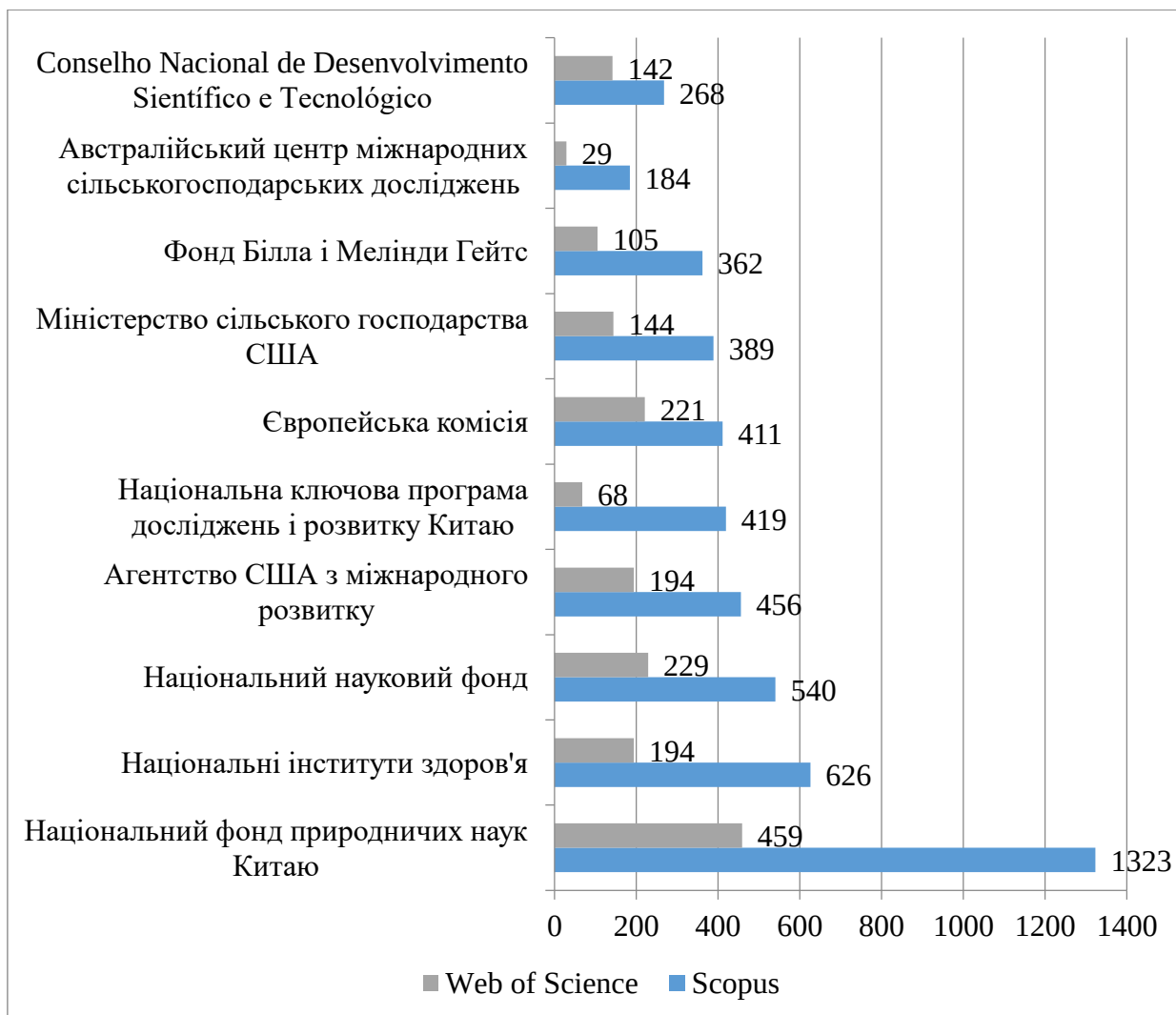

Рис.1.7. Кількість публікацій за пошуковим запитом «food security» у базі даних Scopus та Web of Science за спонсором фінансування

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

По-друге, ці країни також мають значний обсяг наукових інститутів та університетів, які здійснюють дослідження в галузі продовольчої безпеки. Ця тенденція не лише допомагає цим країнам залишатися в лідерах у сфері наукових публікацій, але також сприяє глобальним зусиллям у забезпеченні продовольчої безпеки та обміну знанням та інноваціями на міжнародному рівні. Тому наступним кроком ми проведемо аналіз наукових публікацій за розподілом приналежності до установи.

Рис.1.8. Кількість публікацій за пошуковим запитом «food security» у базі даних Scopus та Web of Science за приналежністю до установи

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

За результатами, відображеними на рис. 1.8 можна простежити, що більшість установ, науковці яких досліджують питання продовольчої безпеки, відносяться до системи освіти Китаю. До таких установ належать Академія наук Китаю, Китайський сільськогосподарський університет, Інститут географічних наук і дослідження природних ресурсів, Міністерство освіти Китаю та ін. Крім того, варто відмітити такі установи США як Корнельський

університет, Мічиганський державний університет. Серед європейських установ до лідерів відноситься Вагенінгенський університет, який є провідним дослідницьким закладом Нідерландів. Варто відмітити, що до лідерів також відносяться дві міжнародні організації – Міжнародний науково-дослідний інститут продовольчої політики (IFPRI) та Продовольча і сільськогосподарська організація ООН.

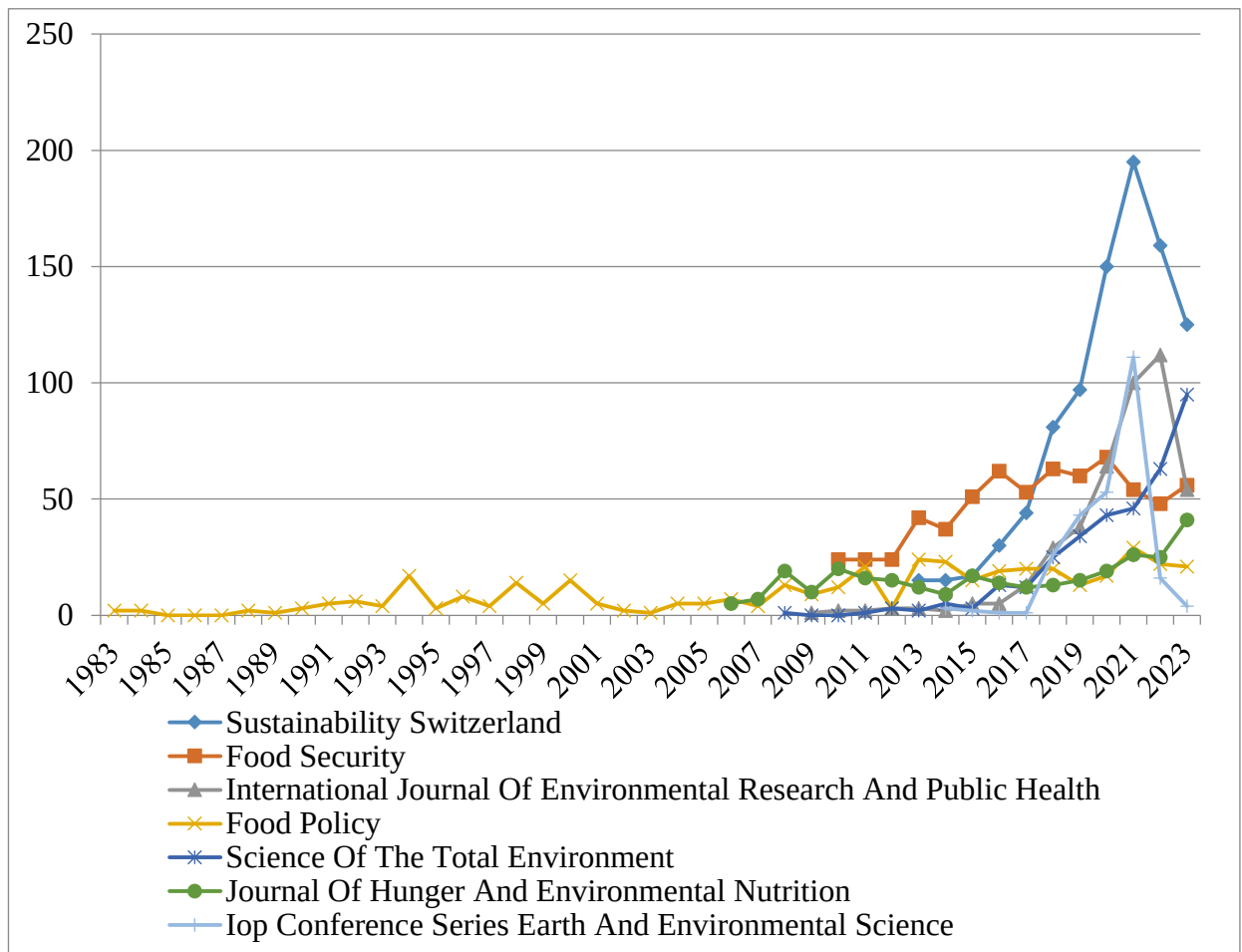

Рис.1.9. Кількість публікацій за пошуковим запитом «food security» у базі даних Scopus за джерелом публікації

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

Динаміка розподілу публікацій за джерелами демонструє чітку еволюцію наукового інтересу до проблематики продовольчої безпеки - від поодиноких досліджень у 1980–2000-х роках до різкого зростання після 2015 року.

Упродовж тривалого періоду (1983–2005 рр.) кількість публікацій у провідних журналах залишалася низькою та нестабільною. Поодинокі роботи з’являлися у таких виданнях, як *Food Policy*, що свідчить про початковий етап формування наукового дискурсу. Водночас вже у 2005–2010 рр. простежується поступове зростання кількості публікацій, що корелює з активізацією глобальних дискусій щодо продовольчих криз та сталого розвитку.

Найбільш інтенсивна фаза розвитку припадає на період після 2015 року. Абсолютним лідером за кількістю публікацій виступає журнал *Sustainability Switzerland*, де спостерігається стрімке зростання з майже нульових значень до пікового рівня близько 190 публікацій у 2021-2022 рр. Стабільно високі позиції займає журнал *Food Security*, який демонструє рівномірне зростання з 2010-х років і досягає показників понад 60 публікацій на рік. Це підтверджує його роль як спеціалізованого наукового майданчика з даної тематики.

Суттєве зростання також спостерігається у міждисциплінарних виданнях, зокрема *International Journal of Environmental Research and Public Health* та *Science of the Total Environment*. Після 2018 року кількість публікацій у цих журналах різко зростає, що вказує на розширення досліджень продовольчої безпеки у сферу громадського здоров’я та екології.

Окремо варто відзначити збільшення публікацій у матеріалах конференцій *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, де спостерігається короткостроковий, але різкий сплеск у 2020–2021 рр., що може бути пов’язано з активізацією наукових заходів та швидким обміном результатами досліджень у період глобальних криз.

Журнал *Journal of Hunger and Environmental Nutrition* демонструє помірне, але стабільне зростання, тоді як *Food Policy* зберігає відносно невисокий, але сталий рівень публікацій, що підкреслює його нішеву спеціалізацію.

Систематизація наукових джерел засвідчила, що найбільшу кількість документів було опубліковано за останніх 10 років в закордонному виданні

«Sustainability Switzerland», яка становить 928 публікацій. На другому місці знаходиться журнал «Food Security», в якому опубліковано 666 документів з питань продовольчої безпеки. До лідерів також можемо віднести такі журнали, як «International Journal Of Environmental Research And Public Health», «Food Policy», «Science Of The Total Environment», «Journal Of Hunger And Environmental Nutrition», «Iop Conference Series Earth And Environmental Science».

На наступному етапі аналізу проведемо аналіз найбільш цитованих документів, що присвячені питанням продовольчої безпеки (табл.1). Аналіз наведених публікацій свідчить про високу актуальність досліджуваного питання серед багатьох науковців протягом тривалого періоду часу.

За результатами співвіднесення даних таблиці 1 з інформацією про кількість публікацій за географічним розподілом можна констатувати, що більша частина статей вибірки були опубліковані в найбільш авторитетних журналах, які спеціалізуються на дослідженнях, що стосуються продовольчої безпеки, та їх країною видання є саме США . Загалом на найбільш цитовані статті вибірки припадає 47860 цитувань. При цьому усі найцитованіші статті були опубліковані за останні 20 років, відколи фіксується підвищення публікаційної активності щодо питань продовольчої безпеки. Високий рівень цитування в поєднанні з передбаченням переважаючих тенденцій свідчить про те, що саме ці публікації закладають основу для подальших досліджень у цій галузі. За Scopus, найцитованіша стаття «Food security: The challenge of feeding 9 billion people» опублікована групою дослідників Godfray H.C.J., Beddington J.R., Crute I.R., Thomas S.M., Toulmin C. у журналі «Science» (Наука) у 2010 р. В базі даних WoS дана стаття також є найбільш цитованою.

Таблиця 1.1

Найбільш цитовані публікації з питань продовольчої безпеки у БД Scopus та Web of Science

№	Автор	Назва	Рік публікації	Джерело	Кількість цитувань	
					Scopus	Web of Science
1.	Godfray H.C.J., Beddington J.R., Crute I.R., Thomas S.M., Toulmin C. [139]	Food security: The challenge of feeding 9 billion people	2010	Science, 327(5967), pp. 812–818	7645	6682
2.	Gorelick N., Hancher M., Dixon M., Thau D., Moore R. [138]	Google Earth Engine: Planetary-scale geospatial analysis for everyone	2017	Remote Sensing of Environment, 202, pp. 18–27	6337	-
3.	Foley J.A., Ramankutty N., Brauman K.A., Tilman D., Zaks D.P.M [179]	Solutions for a cultivated planet	2011	Nature, 478(7369), pp. 337–342	5272	4719
4.	Tilman D., Balzer C., Hill J., Befort B.L. [131]	Global food demand and the sustainable intensification of agriculture	2011	Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 108(50), pp. 20260–2026	4754	4246
5.	Potts S.G., Biesmeijer J.C., Kremen, C., Schweiger O., Kunin W.E [135]	Global pollinator declines: Trends, impacts and drivers	2010	Trends in Ecology and Evolution, 25(6), pp. 345–353	3979	3679
6.	Cordell D., Drangert J.-O., White S. [107]	The story of phosphorus: Global food security and food for thought	2009	Global Environmental Change, 19(2), pp. 292–305	3595	3182
7.	Zhu J.-K. [192]	Abiotic Stress Signaling and Responses in Plants	2016	Cell, 167(2), pp. 313–324	2975	-
8.	Immerzeel W.W., Van Beek L.P.H., Bierkens, M.F.P. [185]	Climate change will affect the asian water towers	2010	Science, 328(5984), pp. 1382–1385	2689	-
9.	Fisher M.C., Henk D.A., Briggs C.J., McCraw S.L., Gurr S.J. [124]	Emerging fungal threats to animal, plant and ecosystem health	2012	Nature, 484(7393), pp. 186–194	2169	2039

Продовження табл. 1.1

10.	Lobell D.B., Burke M.B., Tebaldi C., Falcon W.P., Naylor, R.L. [109]	Prioritizing climate change adaptation needs for food security in 2030	2008	Science, 319(5863), pp. 607–610	2073	1817
11.	Vermeulen SJ, Campbell BM and Ingram JSI [184]	Climate Change and Food Systems	2012	Annual Review of Environment and Resources, 37, pp. 195–222	1402	1175
12.	Parry ML, Rosenzweig, C, Fischer, G. [113]	Effects of climate change on global food production under SRES emissions and socio-economic scenarios	2004	Global Environmental Change, 14(1), pp. 53–67	1271	1093
13.	Bitá CE and Gerats T [105]	Plant tolerance to high temperature in a changing environment: scientific fundamentals and production of heat stress-tolerant crops	2013	Frontiers in Plant Science, 4(JUL), 273	1190	1023
14.	van Ittersum, MK, Cassman KG, Hochman Z [191]	Yield gap analysis with local to global relevance-A review	2013	Field Crops Research, 143, pp. 4–17	1056	992
15.	Zhao C, Liu, B, Asseng S [174]	Temperature increase reduces global yields of major crops in four independent estimates	2017	Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 114(35), pp. 9326–9331	1453	916

Джерело: побудовано автором за даними *Scopus* та *Web of Science*

За допомогою програмного забезпечення VOSviewer на основі бібліографічних записів з бази даних Scopus була побудована мережева карта зв'язку між ключовими словами. Для більш детального аналізу встановлено обмеження, згідно з яким термін має повторюватися не менше п'яти разів.

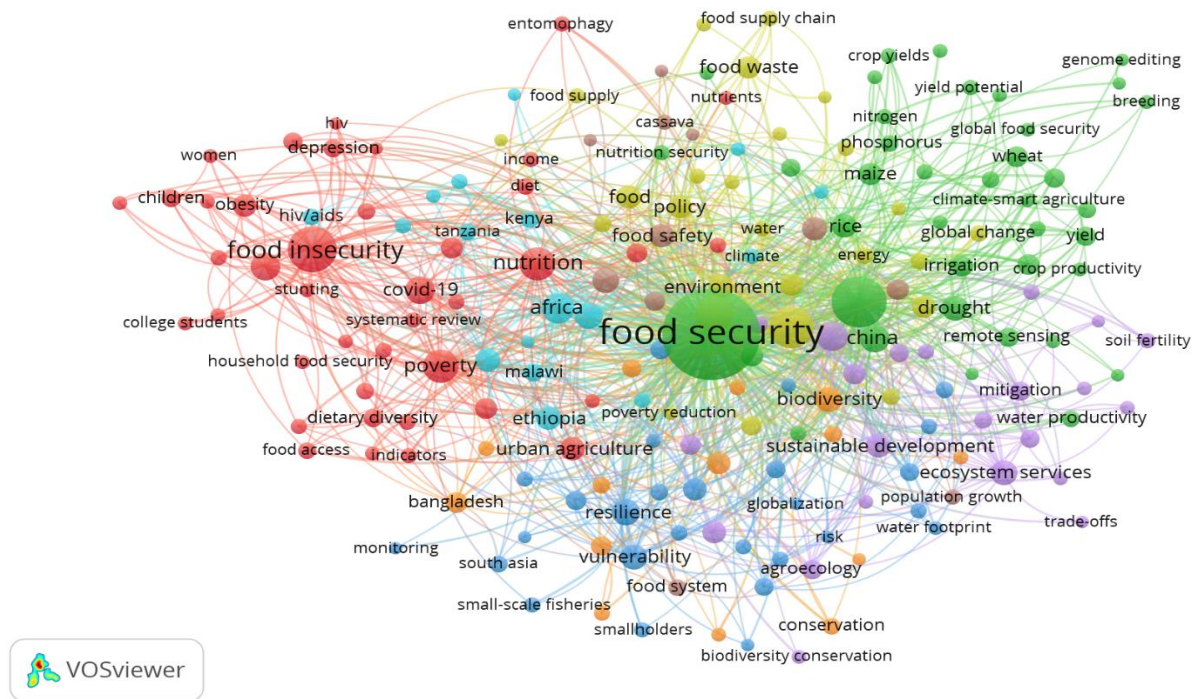

Рис. 1.10. Мережева карта зв'язку між ключовими словами у публікаціях за пошуковим терміном «food security»

Джерело: створено на основі бази даних Scopus за допомогою програмного забезпечення VOSviewer

На рис.1.10. наведено візуальні результати отриманої карти бібліометричної мережі. Карта бібліометричної мережі відображає частоту вживання термінів за розміром кола та інтенсивністю зв'язку та дозволяє відстежувати варіанти поєднання термінів як усередині кластерів, так і між ними. Колір кола вказує на приналежність ключового слова до певного кластеру. У свою чергу, розмір кола відповідає частоті появи відповідного ключового слова в наукових публікаціях, чим більше діаметр кола, тим частіше зустрічається цей термін. Посилання на карті показують спільну появу

ключових слів у публікаціях. При цьому чим менша відстань між ключовими словами, тим сильніший зв'язок між ними [106].

За допомогою програмного забезпечення VOSviewer ключові слова були згруповані в 8 кластерів. Кожен із кластерів символізує напрям наукових досліджень у сфері продовольчої безпеки. Для більш детального аналізу, результати дослідження представимо в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Характеристики кластерів комбінацій ключових слів у наукових дослідженнях за пошуковим терміном «food security» у наукометричній базі Scopus

№	Колір кластера	Найбільш вживаний термін	Кількість ключових слів	Ключові слова
1	Червоний	food insecurity	41	food insecurity, covid-19, college students, food security, household, food access, indicators, poverty, stunting, dietary, diversity, systematic review, children, women, depression, obesity, hiv, nutrition, diet, income, entomophagy, urban agriculture
2	Зелений	food security	39	food insecurity, global food insecurity, China, drought, rice, nitrogen, maize, phosphorus, breeding, genome editing, wheat, drought, irrigation, crop, productivity, yield potential
3	Синій	resilience	27	Resilience, vulnerability, monitoring, South Asia, smallholders, small-scale fisheries, risk, globalization, water footprint, livelihoods
4	Жовтий	agriculture	26	Agriculture, water, energy, food supply, food, policy, food waste, public health, global change, environment
5	Фіолетовий	sustainable development	22	Sustainable development, ecosystem services, adaptation, trade-off, agroecology, mitigation, soil fertility
6	Блакитний	Africa	17	Africa, Kenya, Malawi, hiv/aids, Tanzania, Ethiopia
7	Оранжевий	biodiversity	14	Biodiversity, conservation, Bangladesh, fish, aquaculture, food and nutrition security
8	Коричневий	food safety	11	food safety, food systems, health, sustainable agriculture

Згідно з даними таблиці найбільшим кластером є червоний, який включає 41 ключове слово. На другому місці за величиною є зелений кластер, що містить 39 ключових слів. Наступні кластери: синій (27 ключових слів),

жовтий (26 ключових слів), фіолетовий (22 ключових слова), блакитний (17 ключових слів), оранжевий (14 ключових слів), коричневий (11 ключових слів).

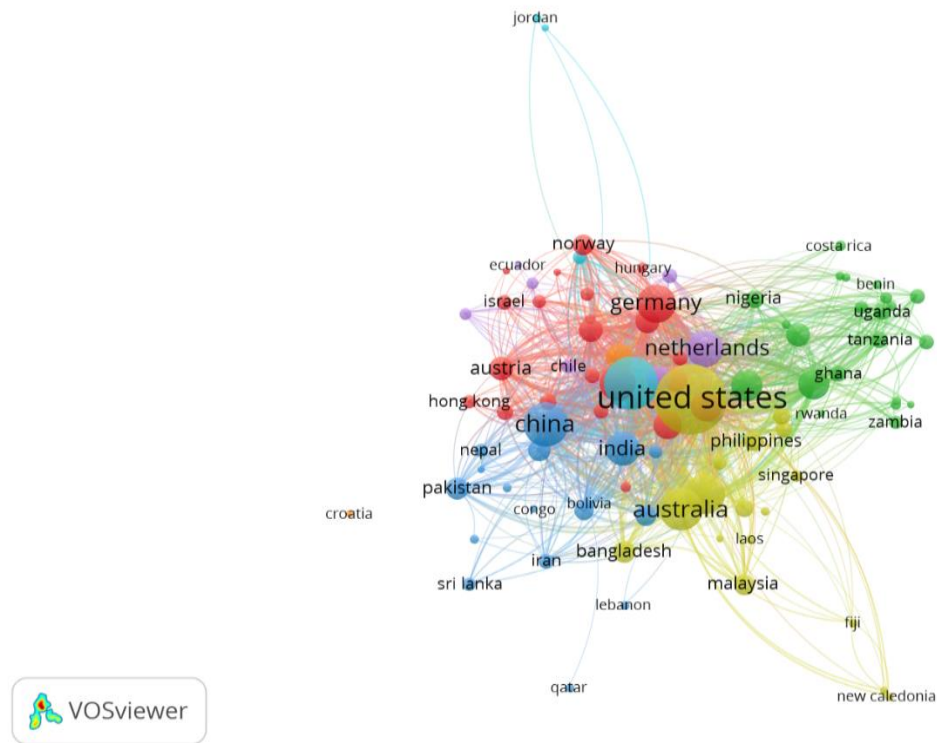

Рис. 1.11. Візуалізація мережевої карти колаборації авторів за країнами

Джерело: побудовано авторами за допомогою інструментарію VOSviewer

Даний рисунок дозволяє візуалізувати взаємодію між авторами, за критерієм співавторства між країнами. За допомогою інструментарію VOSviewer було виділено 6 основних кластерів. Нами було встановлено, що науковці зі США мають найбільшу кількість публікацій – 8497 публікацій, з яких 1650 опубліковано у співавторстві з науковцями з 91 країни. Другою за продуктивністю країною є Китай – 3409 публікацій, з яких 486 опубліковано у співавторстві. Встановлено, що Сполучене Королівство має 3316 публікацій, присвячених досліджуваній тематиці, з яких 781 опубліковано у співавторстві з іншими країнами.

Структурний аналіз публікацій за предметними галузями дозволяє поглибити розуміння передумов формування наукової продукції, які

відбиваються на динаміці показника кількості статей. Дані рисунків 1.12 та 1.13 показують розподіл статей, обраних за відповідними ключовими словами, за галузями знань. В кожному з наведених розподілів за галузями знань є переважна галузь.

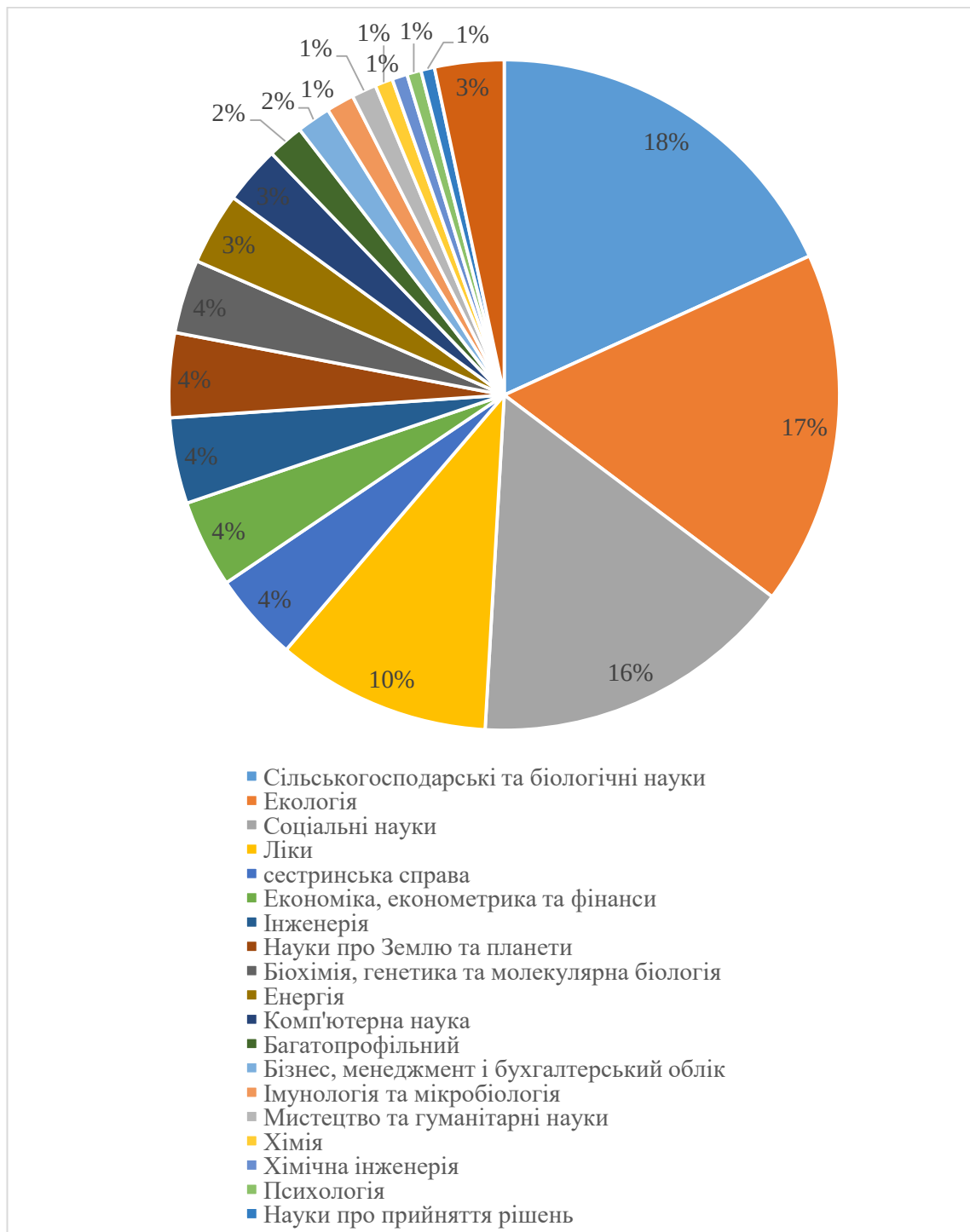

Рис.1.12. Розподіл публікацій за пошуковим запитом «food security» у базі даних Scopus за галузями знань

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

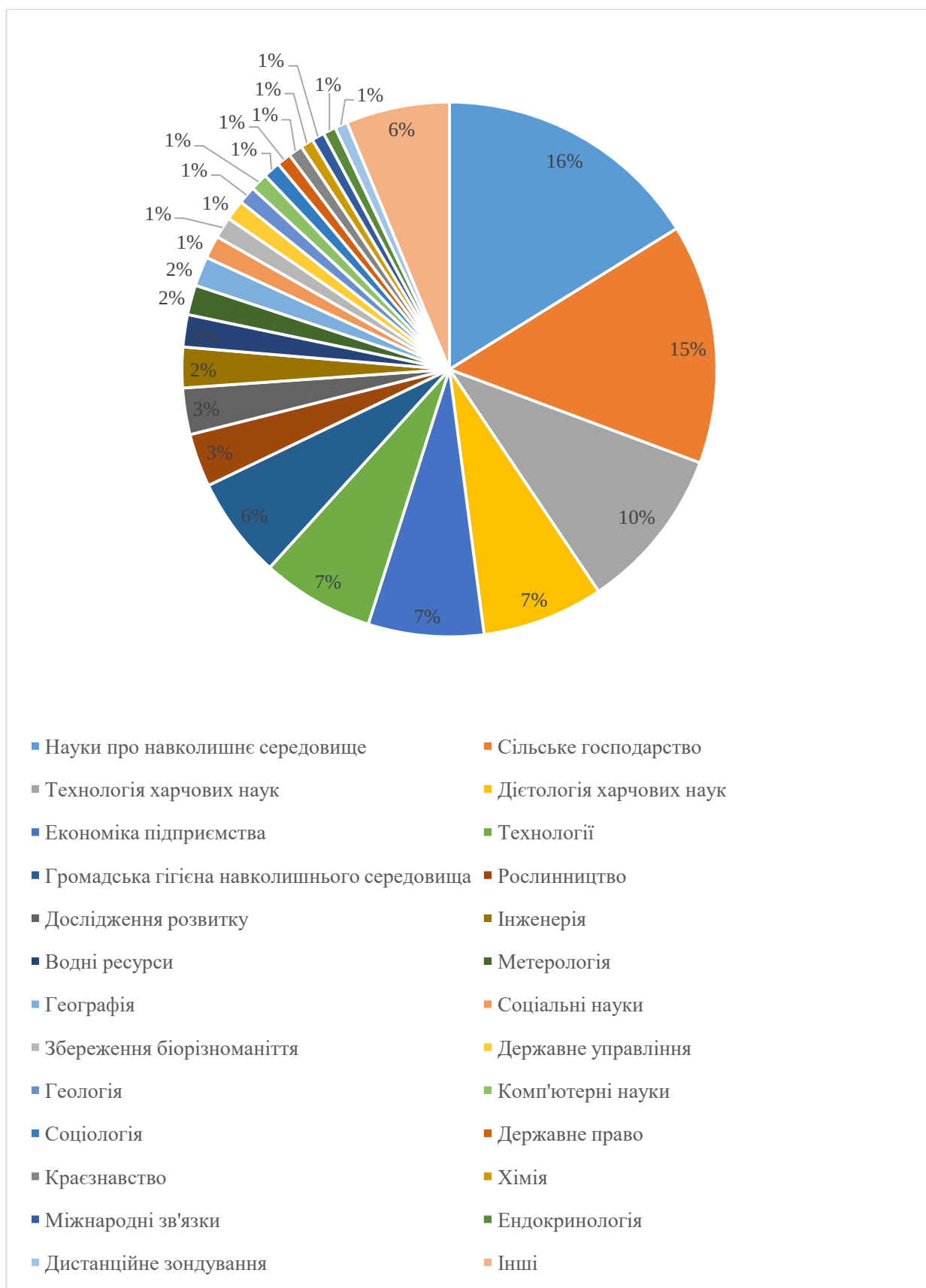

Рис.1.13. Розподіл публікацій за пошуковим запитом «food security» у базі даних Web of Science за галузями знань

Джерело: побудовано автором за даними Scopus та Web of Science

Результати галузевого аналізу проіндексованих у Scopus публікацій за пошуковим запитом «food security» вказують на те, що провідні позиції посідають такі галузі знань: сільськогосподарські та біологічні науки (18 %), екологія (17 %), соціальні науки (16 %), ліки (10 %). Такі науки як економіка, економетрика та фінанси, лікувальна справа, інженерія та науки про Землю та навколишнє середовище, біохімія, генетика та молекулярна біологія мають по 4% у загальній структурі досліджень продовольчої безпеки. Значна кількість публікацій припадає на такі науки як інженерію, бізнес, менеджмент і бухгалтерський облік, психологію, хімію та науки про прийняття рішень.

Дані рис. 1.13 вказують на те, що галузевий аналіз публікацій у базі даних Web of Science деякою мірою відрізняється від аналізу публікацій у базі Scopus. Найбільша частка публікацій припадає на науки про навколишнє середовище (16%) та сільське господарство (15%). Вагому частку становлять праці в галузі технологій харчових наук (10%), дієтології, економіки підприємства та технологій (по 7%). Наявність у структурі таких напрямків, як державне управління, соціальні науки, міжнародні відносини, соціологія, інформатика, водні ресурси, географія та екологія, підтверджує, що продовольча безпека розглядається не лише як аграрна чи економічна проблема, а як складне явище, пов'язане з національною безпекою, управлінням, соціальною стабільністю, міжнародною взаємодією та стійкістю держави до сучасних викликів. Зазначене переконливо підтверджує міждисциплінарність досліджень у сфері продовольчої безпеки.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, потрібно наголосити на важливості бібліометричного аналізу публікацій з питань продовольчої безпеки. Зростання кількості публікацій за останнє десятиліття у базах Scopus та Web of Science свідчить про увагу наукової спільноти до питань доступності продовольства, стійкості продовольчих систем, впливу різних факторів на гарантування продовольчої безпеки. За допомогою інструментарію VOSviewer ми визначили основні напрями наукових досліджень: глобальна продовольча

безпека, регіональні проблеми Африки, біорізноманіття, продовольча незабезпеченість, аквакультура та безпечність харчових продуктів.

Географічний розподіл публікацій показав, що найбільший внесок у дослідження проблем продовольчої безпеки зробили науковці з США, Китаю та Великої Британії. Також варто відмітити значну кількість публікацій авторів з африканських країн, що підтверджує про актуальність даного напрямку досліджень для регіону. Зростання кількості публікацій після 2022 року свідчить про активізацію наукового інтересу до продовольчої безпеки під впливом фактору російсько-української війни.

Проведено бібліометричний аналіз досліджень, що підтвердив інтерес наукової спільноти до питань продовольчої безпеки. Результати аналізу показали, що сфера продовольчої безпеки має комплексний міждисциплінарний характер. Зростання кількості наукових публікацій у міжнародних наукометричних базах за цією тематикою свідчить про актуалізацію продовольчої безпеки як глобальної та національної проблеми, особливо в умовах воєнних конфліктів, кліматичних змін, порушення логістичних ланцюгів і нестабільності світових продовольчих ринків. Це підтверджує доцільність подальшого поглибленого дослідження продовольчої безпеки України як складової національної безпеки.

Висновки до 1-го розділу

У першому розділі дисертаційної роботи обґрунтовано теоретико-методичні положення забезпечення продовольчої безпеки як важливої компоненти національної безпеки держави. Дослідження понятійно-категоріального апарату дозволило визначити зміст основних понять, що формують теоретичну основу роботи, зокрема «продовольство», «продовольча система», «продовольча криза», «продовольче забезпечення» та «продовольча безпека».

Доведено, що продовольча безпека є складною, багаторівневою та міждисциплінарною категорією, яка не може розглядатися виключно через призму виробництва продовольства або функціонування аграрного сектору. Доведено, що її зміст охоплює фізичну, економічну та соціальну доступність продовольства, якість і безпечність харчових продуктів, стабільність продовольчого ринку, стійкість агропродовольчої системи та здатність держави протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам.

У межах дослідження було встановлено співвідношення між поняттями «продовольство», «продовольча система», «продовольча криза», «продовольче забезпечення» та «продовольча безпека». Визначено, що під терміном «продовольство» розуміють базовий ресурс життєдіяльності всього суспільства. Поняття «продовольча система» охоплює сукупність процесів, які пов'язані від виробництва до споживання продовольства, натомість під продовольчим забезпеченням розуміють процес формування умов доступу населення до продовольства. Поряд з цими категоріями науковці часто згадують за продовольчу кризу, яку визначають як стан порушення стабільного функціонування продовольчої системи. Натомість продовольча безпека є ширшим поняттям, яке охоплює всі інші, та характеризує не лише поточний стан забезпечення продовольчої системи, а й стійкість, економічну доступність та якість продовольства.

Розроблено авторський підхід до розуміння продовольчої безпеки держави як комплексної характеристики стану соціально-економічної системи держави та стійкості агропродовольчої системи, за якої забезпечується безперервний і рівний доступ усіх верств населення до якісного та безпечного продовольства у необхідній кількості, а також здатність цієї системи підтримувати стабільність внутрішнього продовольчого ринку й адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Акцентовано увагу на тому, що продовольча безпека посідає особливе місце в системі національної безпеки України, оскільки безпосередньо пов'язана з економічною, соціальною, демографічною, екологічною, воєнною

та інформаційною безпекою. Виявлено, що в умовах воєнного стану її значення істотно зростає, адже руйнування аграрної інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, мінування сільськогосподарських угідь, зниження купівельної спроможності населення та інформаційні впливи створюють системні ризики для продовольчого забезпечення населення.\

Обґрунтовано, що нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки України формувалося під впливом історичних, політичних, економічних і безпекових чинників. Встановлено, що розвиток правового регулювання у цій сфері пройшов складний шлях від фрагментарних і переважно аграрно орієнтованих норм до формування більш комплексного підходу, що враховує питання національної безпеки, державної підтримки аграрного сектору, безпечності харчових продуктів, функціонування продовольчого ринку та реагування на кризові явища.

Визначено, що на початку незалежності держави правове регулювання досліджуваної сфери здійснювалося через окремі закони, підзаконні акти, постанови та розпорядження, які були направлені на державну підтримку сільського господарства та регулювання земельних відносин. Водночас можемо відмітити, що по сьогоднішній день в Україні не прийнято профільний закон, який би регулював сферу продовольчої безпеки, що ускладнює формування цілісного механізму її забезпечення

Особливого значення продовольча безпека набула вже після 2014 року, коли Україна стикнулася з російською агресією, окупацією територій та іншими взаємопов'язаними викликами. В таких умовах продовольча безпека перестала розглядатися на державному рівні лише як частина економічного чи аграрного питання, а набула безпосередньо безпекового значення. Важливим кроком стало прийняття Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року, яка визначає основні напрями державної політики та адаптує нашу систему до європейських стандартів.

Доведено, що попри наявність значної кількості нормативно-правових актів, система правового забезпечення продовольчої безпеки України

залишається недостатньо завершеною. Виявлено потребу в подальшому вдосконаленні законодавчої бази, посиленні інституційної координації, розвитку цифрового моніторингу, запровадженні механізмів швидкого реагування на продовольчі кризи та періодичному перегляді стратегічних документів з урахуванням воєнних, кліматичних, економічних і гібридних загроз.

Проведений бібліометричний аналіз наукових досліджень із проблематики продовольчої безпеки дозволив встановити зростання наукового інтересу до цієї теми у міжнародному науковому просторі. Виявлено, що продовольча безпека дедалі частіше розглядається не лише як аграрна або економічна проблема, а як глобальний і національний безпековий виклик, пов'язаний із воєнними конфліктами, кліматичними змінами, соціальною вразливістю населення, порушенням логістичних ланцюгів і нестабільністю світових продовольчих ринків.

Акцентовано, що результати бібліометричного аналізу підтверджують міждисциплінарний характер дослідження продовольчої безпеки та доцільність її подальшого вивчення в контексті гібридних загроз і економічної стійкості держави. Це створює теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу сучасних підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки, визначення світових тенденцій та дослідження стану продовольчої безпеки України в умовах повномасштабної війни.

РОЗДІЛ 2

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Сучасні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки держави

Ключовим інструментом для виявлення слабких місць у системі забезпечення населення продовольчими ресурсами та для своєчасного реагування на можливі кризи є оцінка рівня продовольчої безпеки держави. Оскільки продовольча безпека передусім полягає в задоволенні базових потреб населення, її оцінка та безперервний моніторинг виходять далеко за рамки завдання окремих держав і перетворюються на глобальне питання, що потребує координації та єдиного підходу на міжнародному рівні. Саме тому провідні організації розробляють уніфіковані методики та координують зусилля країн у рамках Цілей сталого розвитку, щоб забезпечити своєчасне виявлення ризиків і спільне реагування на продовольчі кризи.

Оцінка рівня продовольчої безпеки держави є необхідною умовою для вироблення ефективної політики у сфері національної безпеки. У даному пункті ми розглянемо такі підходи до оцінки продовольчої безпеки як Глобальний індекс продовольчої безпеки (GFSI), Шкала досвіду продовольчої небезпеки (FIES), Інтегрована класифікація фаз продовольчої безпеки (IPC), Глобальний індекс голоду (GHI), Глобальний індекс адаптації до кліматичних змін (ND-GAIN), а також національні підходи. Необхідність аналізу різних підходів зумовлена потребою у формуванні цілісного та об'єктивного уявлення про рівень продовольчої безпеки країни, особливо в умовах сучасних викликів, таких як збройні конфлікти, економічна та політична нестабільність.

Глобальний індекс продовольчої безпеки охоплює 68 показників за основними 4-ма групами: економічна доступність, наявність, якість та безпека, сталий розвиток та адаптація (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Підхід до комплексної оцінки продовольчої безпеки GFSI

Джерело: побудовано автором на основі [132]

Економічна доступність проявляється у здатності споживачів купувати продукти харчування, їхню вразливість до цінових коливань та наявність програм і політик для підтримки споживачів у разі потрясінь. Наявність вимірює сільськогосподарське виробництво та можливості фермерських господарств, ризик перебоїв у постачанні, національну спроможність поширювати продовольство та дослідницькі зусилля для розширення сільськогосподарського виробництва. Якість та безпека вимірює різноманітність та харчову якість середньостатистичних раціонів, а також безпеку харчових продуктів. Наступна група індикаторів «Сталий розвиток та адаптація» оцінює реакцію та дії країни на зміни клімату, її вразливість до ризиків, пов'язаних з природними ресурсами та те, як країна адаптується до цих ризиків. Крім того, варто додати, що набір індикаторів до кожної з цих груп кожного року оновлюється та розширюється їх перелік для того, щоб враховувати нові виклики, які виникають під дією різних природних, політичних та соціальних факторів. Так у 2022 році до розрахунку даного індексу було додано 14 нових показників, зокрема у «наявності» – показник торговельної свободи, новий індекс «доступ до аграрних ресурсів», що включає зміни цін виробників, доступ фермерів до сервісів розширення, підтримку кооперативів і інших громадських організацій та розширення прав жінок-фермерок, а також показник урядових зобов'язань із впровадження інноваційних технологій і композитний індекс інфраструктури на господарстві; у «якості й безпеці» – індекс дієтичного різноманіття з виміром споживання цукру та оцінка адекватності законодавства з безпеки харчових продуктів; а в «сталості та адаптації» – показники вмісту органічних речовин у ґрунті, потоків фінансування кліматичних заходів, імплементації еколого-економічного обліку, практик сталого сільського господарства та новий індекс управління ризиками стихійних лих із підіндикаторами протидії шкідникам і хворобам рослин та координації управління ризиками [132]. Загалом даний індекс враховує не лише забезпечення продуктами харчування, а й приділяє значну увагу якості цих продуктів.

Крім описаного вже підходу до оцінки рівня продовольчої безпеки слід розглянути й інші. На глобальному рівні застосовуються індекси та класифікації, що поєднують як об'єктивні кількісні дані (Global Hunger Index, IPC), так і суб'єктивні опитування домогосподарств (FIES), а також оцінюють вразливість до кліматичних ризиків (ND-GAIN), що впливає на рівень продовольчої безпеки. Кожна з методик відрізняється за принципом вимірювання, географічним охопленням і набором ключових індикаторів.

The Food Insecurity Experience Scale (FIES) розроблено проектом FAO «Voices of the Hungry», що засновано на досвіді людей як інструмент для вимірювання рівня продовольчої безпеки. FIES складається з восьми запитань, які стосуються поведінки та переживань респондентів щодо доступу до адекватного харчування через обмеженість ресурсів. Інструмент адаптовано для індивідуального або домогосподарського рівня і може легко інтегруватися в різні типи опитувань населення. Опитувальний модуль FIES охоплює період останніх дванадцяти місяців і включає запитання про тривогу через нестачу їжі, втрату якості раціону та скорочення його обсягів. Для порівнянності дані калібруються за Глобальною референтною шкалою, сформованою на основі Gallup World Poll у 2014–2016 роках. Це забезпечує можливість порівнювати рівні продовольчої безпеки між країнами та окремими регіонами. Інструмент надає оперативну інформацію для політики та дозволяє відстежувати прогрес у подоланні голоду на глобальному, регіональному та національному рівнях [127].

Серед переваг FIES - простота впровадження, культурна універсальність і можливість деталізованого аналізу за соціально-демографічними ознаками (дохід, вік, географія тощо). До недоліків даного підходу ми можемо віднести те, що не враховуються дані про якість їжі та її основні властивості.

The Integrated Food Security Phase Classification (IPC) є багатосторонньою ініціативою, що об'єднує уряди, міжнародні організації задля вдосконалення аналізу продовольчої безпеки і прийняття рішень. Класифікація IPC охоплює три взаємопов'язані шкали: гостра продовольча

нестача, хронічна продовольча нестача та гострий дефіцит харчування. Для кожної з них застосовується уніфікований набір протоколів і аналітичних інструментів. Усі шкали поділені на п'ять фаз - від «безпечного» до «голодомору/катастрофи», що робить аналіз більш прозорим і порівнянним між країнами та регіонами. IPC використовується для оперативного картографування криз, планування гуманітарних та довгострокових програм підтримки, а також моніторингу прогресу в подоланні голоду. Аналітики у країнах-учасниках збирають кількісні дані (продуктова доступність, рівень споживання, стан здоров'я) та якісні оцінки - і на основі консенсусу формулюють стратегічні рекомендації для запобігання ескалації продовольчої кризи чи зниження тяжкості вже існуючої [150].

Головні переваги IPC полягають у відкритості процесу та уніфікації підходів: завдяки спільним стандартам і погодженню даних класифікація стає зрозумілою для всіх стейкхолдерів. Водночас успіх залежить від якості вхідної інформації та здатності координаційних груп дійти консенсусу в умовах обмежених або суперечливих даних.

Global Hunger Index (GHI) є щорічним рецензованим виданням, яке спрямоване на комплексне вимірювання та відстеження рівня голоду на глобальному, регіональному й національному рівнях. Індекс поєднує кількісні та якісні вимірювання, щоб підвищити обізнаність, забезпечити порівняння між країнами та виявити регіони з найгіршими показниками продовольчої безпеки. Кожен загальний бал GHI формується шляхом комбінування чотирьох базових індикаторів: недоїдання (частка населення з недостатнім споживанням калорій), захворюваність дітей на хронічне недоїдання (відсоток дітей до п'яти років із низьким зростом для віку), гострий дефіцит дитячої маси (відсоток дітей до п'яти років із низькою вагою для зросту) та дитяча смертність (доля дітей, які помирають до п'яти років, що відображає поєднання недоїдання й шкідливих умов навколишнього середовища) [134]. Такий набір дозволяє відобразити як хронічні, так і гострі форми недоїдання та їхні фатальні наслідки. До основних недоліків даного підходу ми можемо

віднести те, що він фокусується передусім на показниках дитячого недоїдання й дитячої смертності, не відображаючи напряду стан харчової безпеки дорослого населення та різноманітність раціону, що обмежує його інформативність щодо загального продовольчого забезпечення. Щорічна частота розрахунку не враховує сезонних коливань чи раптових кризових ситуацій. Крім того, оцінка залежить від повноти та своєчасності офіційної статистики, що в деяких країнах може бути неповною або застарілою.

Notre Dame Global Adaptation Initiative (ND-GAIN) - це дослідницька ініціатива, яка прагне поглибити розуміння адаптації до змін клімату через створення знань, продуктів і сервісів для підтримки державних та приватних рішень. Даний індекс за допомогою 45 індикаторів понад двадцяти років даних узагальнює інформацію про вразливість та готовність країн до змін клімату [145]. ND-GAIN вказує продовольчу безпеку як на одну з шести життєзабезпечувальних сфер у розрізі вразливості до змін клімату, оцінюючи чутливість та адаптивні спроможності харчового сектора поряд із водою, здоров'ям, екосистемами, житловим середовищем та інфраструктурою. Для цього використовуються специфічні індикатори, зокрема прогнозовані зміни врожайності основних зернових культур, ступінь залежності від імпорту продовольства, виробничий і технологічний потенціал аграрного сектору (добрива, засоби захисту тощо), що дає змогу кількісно оцінити кліматичні ризики для продовольчої безпеки.

	FIES (Food Insecurity Experience Scale)	IPC (Integrated Food Security Phase Classification)	GHI (Global Hunger Index)	ND-GAIN (Notre Dame Global Adaptation Index)
Характеристика	Модуль опитування складається питань щодо доступу людей до достатнього харчування та може бути легко інтегрований у різні типи опитувань населення.	Інтегрована класифікація за 5 фазами продовольчої безпеки	Інструмент, розроблений для відстеження голоду на різних рівнях, що відображає численні виміри голоду з плином часу.	Вимірює вразливість країни, її чутливість та здатність адаптуватися до негативних наслідків зміни клімату.
Територія	Усі країни	6 регіонів (55 країн)	136 країн	187 країн
Основні індикатори	Чи був протягом останніх 12 місяців випадок, коли через брак грошей: 1. Ви хвилювалися, що у вас не вистачить їжі? 2. Ви не могли їсти здорову та поживну їжу? 3. Ви їли лише кілька видів продуктів? 4. Вам довелося пропустити прийом їжі? 5. Ви з'їли менше, ніж вважали за потрібне? 6. У вашій родині закінчилися продукти? 7. Ви були голодні, але не їли? 8. Ви цілий день не їли?	Рівні споживання їжі, зміни у засобах до існування, харчового стану та смертності - з оцінкою факторів продовольчої безпеки (наявність, доступ, використання, стабільність) та чинників вразливості й загроз	Оцінка GHI кожної країни розраховується на основі формули, яка поєднує чотири показники, що разом відображають багатовимірну природу голоду: недоїдання, затримка росту дітей, виснаження у дітей, дитяча смертність.	ND-GAIN вимірює загальну вразливість, враховуючи шість життєзабезпечуючих секторів – продовольство, воду, охорону здоров'я, екосистемні послуги, середовище проживання людини та інфраструктуру.

Рис. 2.2. Порівняльна характеристика методик оцінки продовольчої безпеки FIES, IPC, GHI та ND-GAIN

Джерело: побудовано автором на основі [127, 150, 134,145]

Узагальнення міжнародних і національних підходів до оцінки продовольчої безпеки демонструє, що кожен із них вносить свій унікальний внесок у розуміння складного феномену забезпечення населення продовольчими ресурсами. GFSI пропонує найбільш комплексний підхід, охоплюючи 68 індикаторів за чотирма групами (доступність, наявність, якість і безпека, сталий розвиток і адаптація) і щороку розширюючи їхній перелік, щоб врахувати нові виклики. FIES фокусується на суб'єктивному досвіді домогосподарств і дозволяє оцінити гостру та хронічну продовольчу невпевненість безпосередньо через опитування. IPC забезпечує стандартизовану фазову класифікацію, корисну для оперативного реагування в кризових регіонах, а GHI дає змогу відстежувати хронічний і гострий голод через дитячі показники. ND-GAIN доповнює картину кліматичними ризиками, інтегруючи продовольчу безпеку в ширший контекст екосистемної стійкості та адаптації. Різноманітність інструментів оцінки ще раз підтверджує той факт, що продовольча безпека є багатовимірним явищем, яке охоплює різні економічні, екологічні, соціальні та поведінкові аспекти, які по-різному інтерпретуються залежно від обраної методики.

Якщо підсумувати аналіз міжнародних підходів до оцінки стану продовольчої безпеки, то доцільно наголосити, що жодна з цих методик не є універсальною, оскільки кожна відображає лише окремі аспекти продовольчої безпеки, як ми це зазначали вище. Внаслідок такої різниці результати оцінки можуть значно відрізнятися в залежності від того, яку методику буде обрано. Тобто за однією методикою країна буде займати лідируючі позиції в рейтингу та оцінка продовольчої безпеки буде на високому рівні і в той же час, згідно іншої методики - рівень продовольчої безпеки може виявитися критичним. Особливо це може проявлятися, коли країна буде перебувати в умовах воєнних викликів, коли частина індикаторів може втратити свою актуальність, або ж не зможе бути розрахована через обмеженість доступу до даних. Тому вважаємо за доцільне порівняти переваги та недоліки кожної з проаналізованих методик.

Табл. 2.1

Порівняльна характеристика міжнародних методик оцінки продовольчої
безпеки

Методика	Переваги	Недоліки
GFSI (Global Food Security Index)	– Комплексне охоплення основних 4 вимірів; – Міжнародна порівнюваність	– Складність розрахунку; – Залежність від великого масиву даних; – Обмежена чутливість до внутрішніх соціальних нерівностей
FIES (Food Insecurity Experience Scale)	– Відображає реальний досвід домогосподарств; – Можливість деталізації за соціальними групами;	– Суб'єктивність оцінок; – Не враховує виміру якості харчування та макроекономічні фактори; – Неохоплення деяких домогосподарств, які перебувають на тимчасово окупованих територіях.
IPC (Integrated Food Security Phase Classification)	– Чітка фазова класифікація; – Ефективна для кризових ситуацій	– Залежність від якості даних; – Складність досягнення експертного консенсусу; – Обмежена застосовність у стабільних умовах
GHI (Global Hunger Index)	– Простота інтерпретації; – Міжнародна порівнюваність	– Орієнтація переважно на дитячі показники; – Не охоплює всі аспекти продовольчої безпеки;
ND-GAIN	– Врахування кліматичних ризиків; – інтеграція екологічних факторів	– Не відображає поточний стан продовольчого забезпечення; – складність інтерпретації;

Джерело: розроблено автором

Аналізуючи переваги і недоліки міжнародних методик, можемо дійти висновку, що тільки комплексна оцінка дасть змогу повністю та об'єктивно оцінити реальний стан забезпечення продовольчої безпеки.

Крім міжнародного підходу до оцінки продовольчої безпеки, в нашій країні є національні методики. Так у 2007 році була затверджена постанова Кабінету Міністрів «Деякі питання продовольчої безпеки», яка в свою чергу визначає основних сім індикаторів за якими проводиться розрахунок рівня продовольчої безпеки (рис.2.3). Дана методика використовується Міністерством аграрної політики та продовольства щоквартально для моніторингу продовольчої безпеки як на рівні держави так і в окремих

регіонах. До переваг даної методики ми можемо віднести простоту розрахунків на базі доступних державних статистичних даних і комплексний підхід до оцінки як кількісних, так і економічних аспектів забезпеченості населення. Однак методика має ряд недоліків - застарілі нормативи, попри часткове їх оновлення, недостатня чутливість до регіональних диспропорцій, відсутність оцінки якості харчування та екологічних чинників, а також обмежена здатність враховувати оперативні зміни у ланцюгах постачання й споживання. Всі ці недоліки відчутні у період воєнного стану та особливо на тих територіях, де ведуться активні бойові дії.

У 2013 році були затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, в яких як складову економічної безпеки виокремлено й перелічено ключові індикатори продовольчої безпеки. На рис. 2.3 спостерігається, що деякі індикатори збігаються з тими, що наведені в постанові КМУ «Деякі питання продовольчої безпеки», натомість частина показників залишилася поза увагою. Так при розрахунку індексу продовольчої безпеки не враховується економічна доступність продуктів, ємність внутрішнього окремих продуктів та диференціація вартості харчування за соціальними групами. Відсутність даних показників може призвести до неповного відображення реальних ризиків у сфері продовольчої безпеки. Економічна доступність характеризує фінансову спроможність населення придбати необхідний мінімум продуктів, а без її врахування індекс може недооцінити ситуацію у вразливих верствах населення, яке щороку зростає. Аналогічно, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів відображає ресурсний потенціал країни задовольняти попит на базові харчі, а недооцінка цього показника зменшує можливості прогнозування дефіциту. Диференціація вартості харчування за соціальними групами дозволяє виявити нерівності у споживанні якості та кількості їжі між різними прошарками суспільства. Ігнорування цього аспекту призводить до уніфікованої оцінки, яка не враховує, що бідніші домогосподарства витрачають більшу частину доходів на їжу і більш вразливі до цінових коливань.

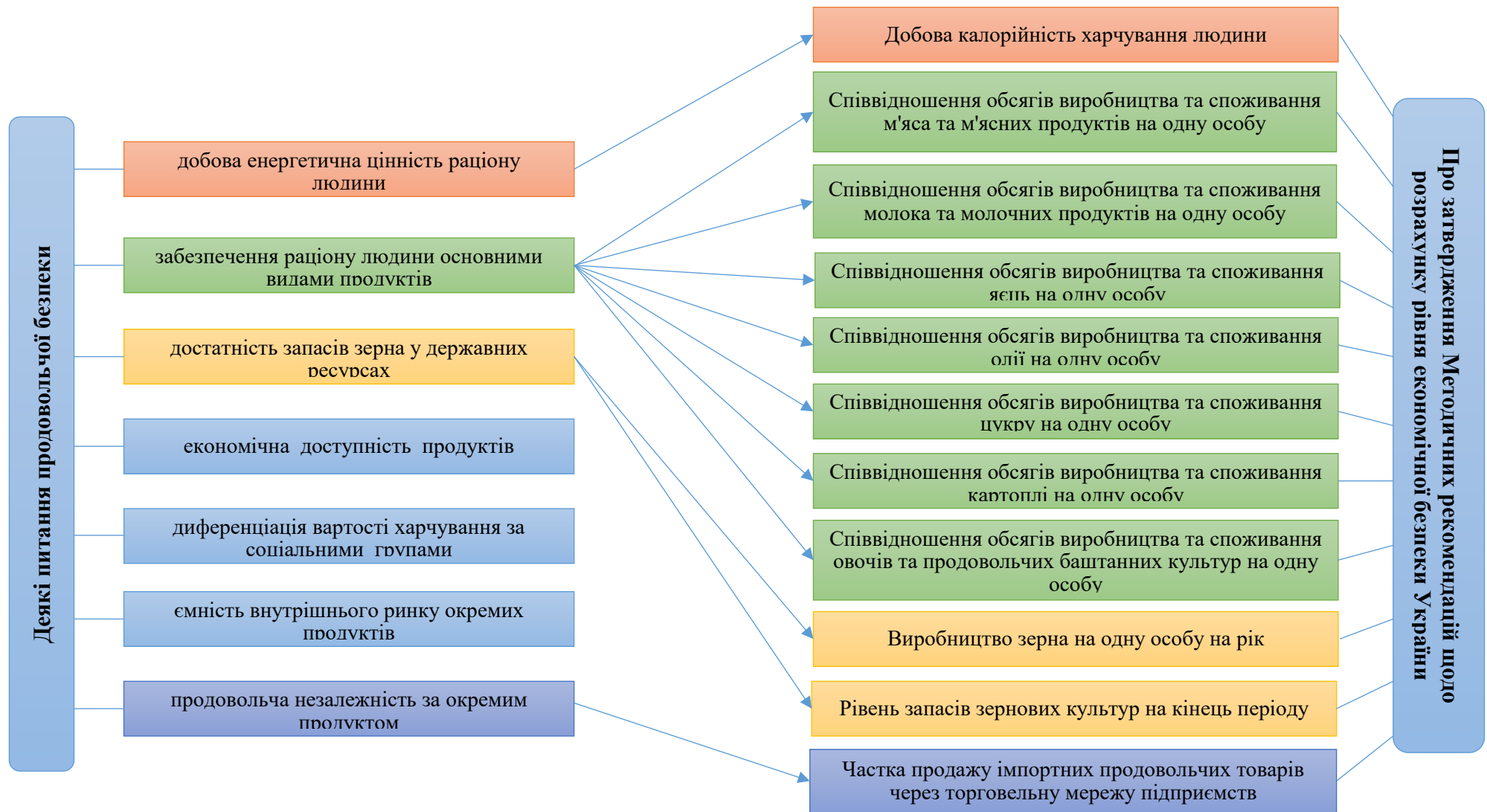

Рис. 2.3. Перелік та взаємозв'язки показників продовольчої безпеки згідно з національними методиками
Джерело: побудовано автором на основі [14,62]

Загалом, якщо порівняти ці методики та згрупувати основні індикатори за тими ж групами, що і Глобальний індекс продовольчої безпеки, то можна виділити наступне:

1. Економічна доступність: національна практика приділяє цьому пряму значну увагу, включаючи економічну доступність продуктів і диференціацію вартості харчування за соціальними групами, що відображено у постанові КМУ від 05.12.2007 № 1379.

2. Наявність: як і в постанові КМУ від 05.12.2007 № 1379 так і в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України акцент зроблено на ресурсній базі - запасах зерна та ємність внутрішнього ринку окремих продуктів (м'яса, молока та молочних продуктів, яєць, олії, цукру, картоплі, овочів та продовольчих баштанних культур).

3. Якість і безпека: у національній практиці ця група показників не врахована.

4. Стійкість і адаптація: у вітчизняному підході стійкість проявляється через «продовольчу незалежність», але без врахування кліматичних чи екологічних ризиків.

Отже, задля підвищення ефективності оцінки продовольчої безпеки варто розширити список базових індикаторів так, щоб він охоплював усі чотири групи показників.

В 2024 році в Україні було розроблено і прийнято Стратегію продовольчої безпеки, про яку ми згадували вище, згідно якої попередні методики потребували перегляду, оскільки стало очевидно, що перелік індикаторів не може повністю оцінити реальний стан справ у сфері забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану.

Далі розглянемо актуальну методику розрахунку. Базовим документом є постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2025 р. № 1140 «Про затвердження Методики розрахунку індикаторів продовольчої безпеки» [61]. Проаналізуємо основні індикатори, які враховує дана методика.

Табл. 2.3

Ключові індикатори стану продовольчої безпеки України

Блоки показників	Індикатори
Забезпечення харчових потреб населення	Середньорічне споживання кожного продукту харчування у розрахунку на одну особу в натуральних одиницях виміру, що відстежується в динаміці, визначається за такими основними групами харчових продуктів: • хліб і хлібопродукти; • картопля; • овочі, баштанні; • фрукти, ягоди і виноград; • цукор; • олія; • м'ясо і м'ясопродукти; • молоко і молочні продукти; • риба і рибопродукти; • яйця.
	Добова енергетична цінність раціону людини
	Енергетична цінність харчових продуктів тваринного походження у добовому раціоні людини
Доступність харчових продуктів	Економічна доступність харчових продуктів
	Індекси споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої
	Диференціація вартості харчування за соціальними групами
Стабільність продовольчих систем	Імпортозалежність за окремими харчовими продуктами
	Співвідношення вартості імпорту окремих харчових продуктів до вартості експорту окремих харчових продуктів
Використання сільськогосподарської продукції та основних видів продовольчих товарів	Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів
	Індекс сільськогосподарської продукції

Джерело: сформовано автором на основі [61].

Методика, яка була прийнята у 2025 році загалом відображає класичний підхід до аналізу забезпечення населення продовольчими ресурсами і значно не відрізняється від попередніх. Варто відмітити, що в оцінку рівня продовольчої безпеки тепер входять індикатори, які характеризують економічну доступність продовольчих товарів в розрізі різних соціальних

груп. Але в сучасних реаліях дана методика не враховує важливі показники, які б відображали фізичну доступність до продовольства.

Окремою проблемою, яка існує при застосуванні цієї методики є її залежність від офіційної статистичної інформації. В умовах воєнного стану частина даних не збирається, або ж є неповною, що ускладнює чи взагалі унеможлиблює її використання. Так блок показників, що характеризує забезпечення харчових потреб населення орієнтований на індикатори при розрахунку яких необхідно знати точну чисельність населення, що в умовах воєнного стану невідомо. Відсутність актуальних даних може призвести до помилки в розрахунках, що призведе до суттєвих похибок у результатах.

Національні методики відзначаються практичною орієнтацією, проте мають прогалини: відсутність оцінки та якості та безпечності, недостатня чутливість до регіональних диспропорцій та нехтування економічною доступністю й диференціацією витрат домогосподарств.

Проведений аналіз міжнародних та національних підходів до оцінювання продовольчої безпеки держави засвідчив, що кожна з методик має власні переваги та обмеження. Міжнародні методики, зокрема GFSD, FIES, IPC, GHI та ND-GAIN, дозволяють оцінювати різні аспекти продовольчої безпеки: фізичну та економічну доступність продовольства, рівень продовольчої незабезпеченості населення, гостроту кризових проявів, вплив кліматичних і соціально-економічних чинників. Водночас чинна національна методика значною мірою залежить від офіційної статистичної інформації, що в умовах воєнного стану є суттєвим обмеженням, оскільки частина статистичних даних є неповною, недоступною або не відображає реальної ситуації у прифронтових і деокупованих регіонах.

З огляду на це доцільним є удосконалення методичного підходу до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану. Такий підхід має передбачати поєднання інструментарію міжнародних методик оцінювання продовольчої безпеки із національними індикаторами, а також можливість використання результатів опитувань домогосподарств за

шкалою FIES, експертних оцінок і додаткових регіональних показників. Це дозволить сформулювати більш достовірну картину стану продовольчої безпеки за умов обмеженої або неповної статистичної інформації та врахувати не лише загальнодержавні показники, а й реальний рівень фізичної й економічної доступності продовольства для населення в найбільш вразливих регіонах.

Встановлено, що продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки держави та має комплексний, багаторівневий характер. Її забезпечення залежить не лише від стану аграрного сектору, а й від ефективності державного управління, нормативно-правового регулювання, економічної стійкості та здатності держави реагувати на сучасні загрози. В умовах воєнного стану особливого значення набуває подальше удосконалення механізмів забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням гібридних викликів і потреб населення.

2.2. Тенденції світової продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів

З кожним роком все більш гостро відчуються проблеми у світі, які безпосередньо пов'язані з продовольчою безпекою. Зміни клімату, екологічні проблеми техногенного та антропогенного характеру, постійні збройні конфлікти та затяжні війни, під час яких застосовуються нові види зброї, що несуть катастрофічний вплив на навколишнє середовище, постійне збільшення кількості населення планети призводять до того, що питання забезпечення продовольчої безпеки виходять на новий рівень. Продовольча безпека це не тільки частина економічної безпеки, а й ключовий фактор розвитку будь-якого суспільства, без якого не можливо повноцінно забезпечити національну безпеку.

Як вище зазначено, на продовольчу безпеку впливає дуже багато негативних факторів, що привертає увагу багатьох урядів та міжнародних

організацій. Глобальний звіт про продовольчу кризу за 2023 рік показав, що у 2022 році майже 258 мільйонів людей у 58 країнах та територіях перебували у кризі чи навіть гірше – відчули гострі продовольчі проблеми та потребували термінової допомоги (натомість у 2021 році з такими проблемами стикнулися 193 мільйони людей в 53 країнах та територіях) [136]. Постійно зростаючи кількість негативних факторів зумовлюють актуальність даного дослідження.

Проблеми забезпечення продовольчої безпеки вже давно стали глобальними, тому багато науковців з різних країн їх досліджують. Серед зарубіжних дослідників можна виділити таких як Браун Дж., Екхольм Е., Роузгрант М., Коен М., Клайн С., Шенген Фен та ін. Серед вітчизняних науковців значний внесок у дослідження продовольчої безпеки зробили Бабич М., Залізнюк В., Іванюк О., Курляк М., Мостова А., Николук О., Пивовар П., Скидан О., Шульга М. та ін. Основними джерелами даних на яких базуються більшість досліджень світової продовольчої безпеки є: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Світова організація торгівлі (СОТ), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та ін.

Продовольча безпека є одним із ключових елементів національної безпеки будь-якої держави. З кожним роком проблеми забезпечення продовольчої безпеки стають все гострішими і виходять на більш глобальний рівень. Згідно цілі 2.1 сталого розвитку людство ставить перед собою задачу покінчити з голодом і забезпечити всім людям, особливо бідним, які перебувають у вразливому становищі, включаючи немовлят, доступ до безпечної, поживної та достатньої кількості їжі до 2030 року.

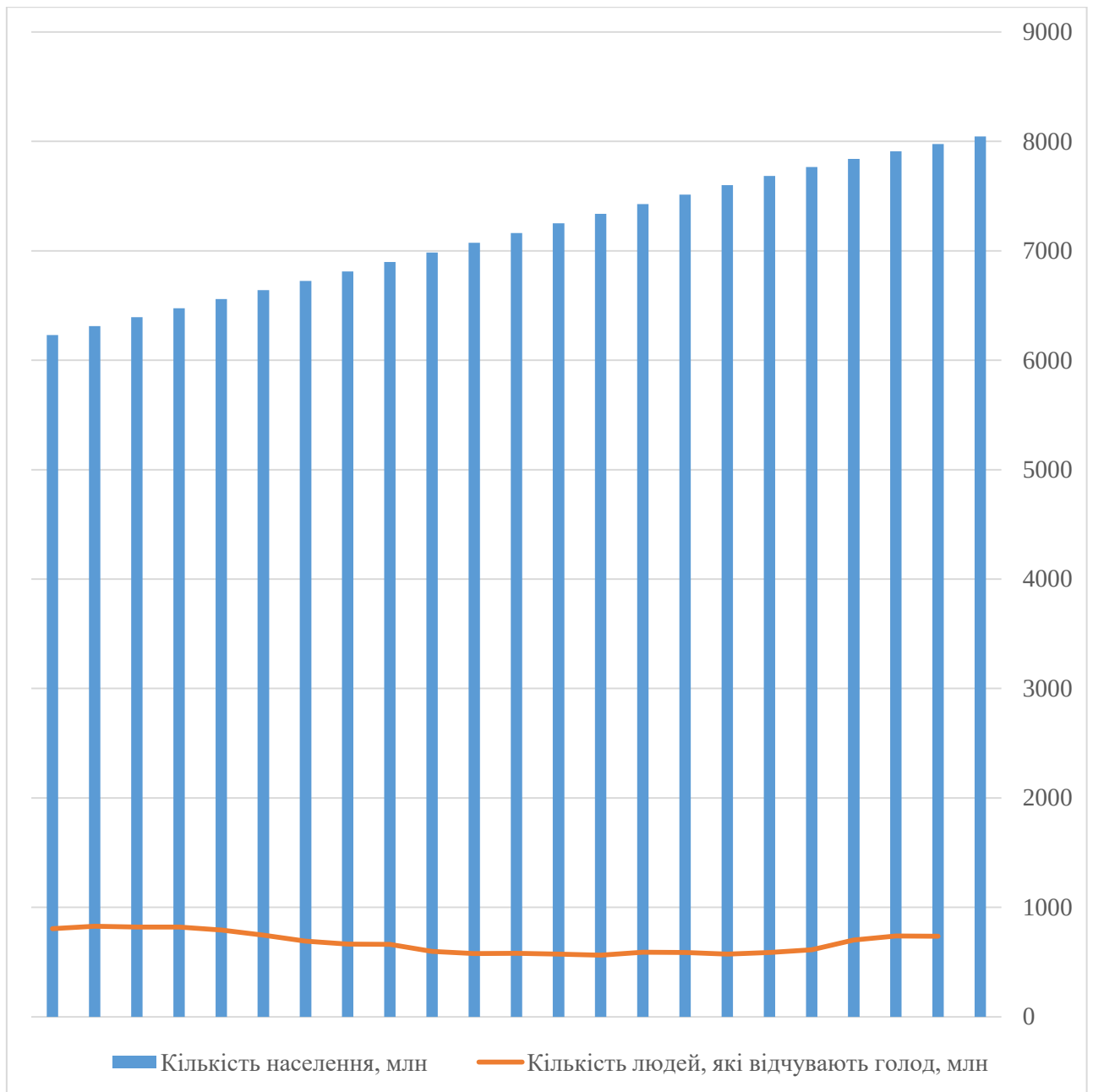

Рис.2.4. Динаміка кількості населення планети та кількості людей, які відчують голод

Джерело: побудовано автором на основі [178,189].

У 2021 та 2022 роках кількість людей, які відчують голод, залишалася відносно незмінною, але все ще значно перевищує рівень до пандемії COVID-19. У 2022 році від голоду постраждало близько 9,2 відсотка населення світу порівняно з 7,9 відсотка у 2019 році. Від 691 до 783 мільйонів людей у світі стикалися з голодом у 2022 році [178].

У 2024 році понад 295 мільйонів людей у 53 країнах і територіях відчували гострий голод – що на 13,7 мільйона більше, ніж у 2023 році. Велике занепокоєння викликає погіршення поширеності гострої продовольчої нестачі, яка зараз становить близько 22,6% від населення планети. Це вже п'ятий рік поспіль, коли цей показник становить більше 20%. Кількість людей, які стикаються з катастрофічним голодом, за той самий період зросла більш ніж удвічі та досягла 1,9 мільйона – найвищого показника за всю історію спостережень з 2016 року, коли були розпочаті відстеження. Недоїдання, особливо серед дітей, досягло надзвичайно високого рівня, зокрема в секторі Газа, Малі, Судані та Ємені. Майже 38 мільйонів дітей віком до п'яти років страждали від гострого недоїдання. Представники ФАО наголошують на різкому зростанні голоду, спричиненому примусовим переміщенням, при цьому майже 95 мільйонів вимушено переміщених осіб із загальної кількості 128 мільйонів вимушено переміщених осіб у світі, включаючи внутрішньо переміщених осіб (ВПО), шукачів притулку та біженців, проживають у країнах, що стикаються з продовольчою кризою, таких як Демократична Республіка Конго, Колумбія, Судан та Сирія [101]. Тільки в Україні кількість ВПО станом на червень 2025 року становить близько 4,6 млн осіб [83], а кількість людей, які вимушені були виїхати за межі нашої країни згідно з результатами нового дослідження Нацбанку, станом на кінець травня 2025 року становить близько 5,6 млн осіб (без урахування тих, які перебувають у рф), при цьому статус тимчасового захисту в Європейському Союзі мають близько 4,2 млн із них [5]. Така міграція може значно підвищувати попит та посилювати регіональні диспропорції у забезпеченні продовольчої безпеки, створюючи надмірне навантаження на місцеві ринки, логістичні ланцюги та інструменти соціальної політики. Унаслідок різкого зростання населення в окремих регіонах постачальники змушені перенаправляти запаси з інших областей, що може спровокувати дефіцити базових продовольчих товарів і підвищення цін для місцевих жителів.

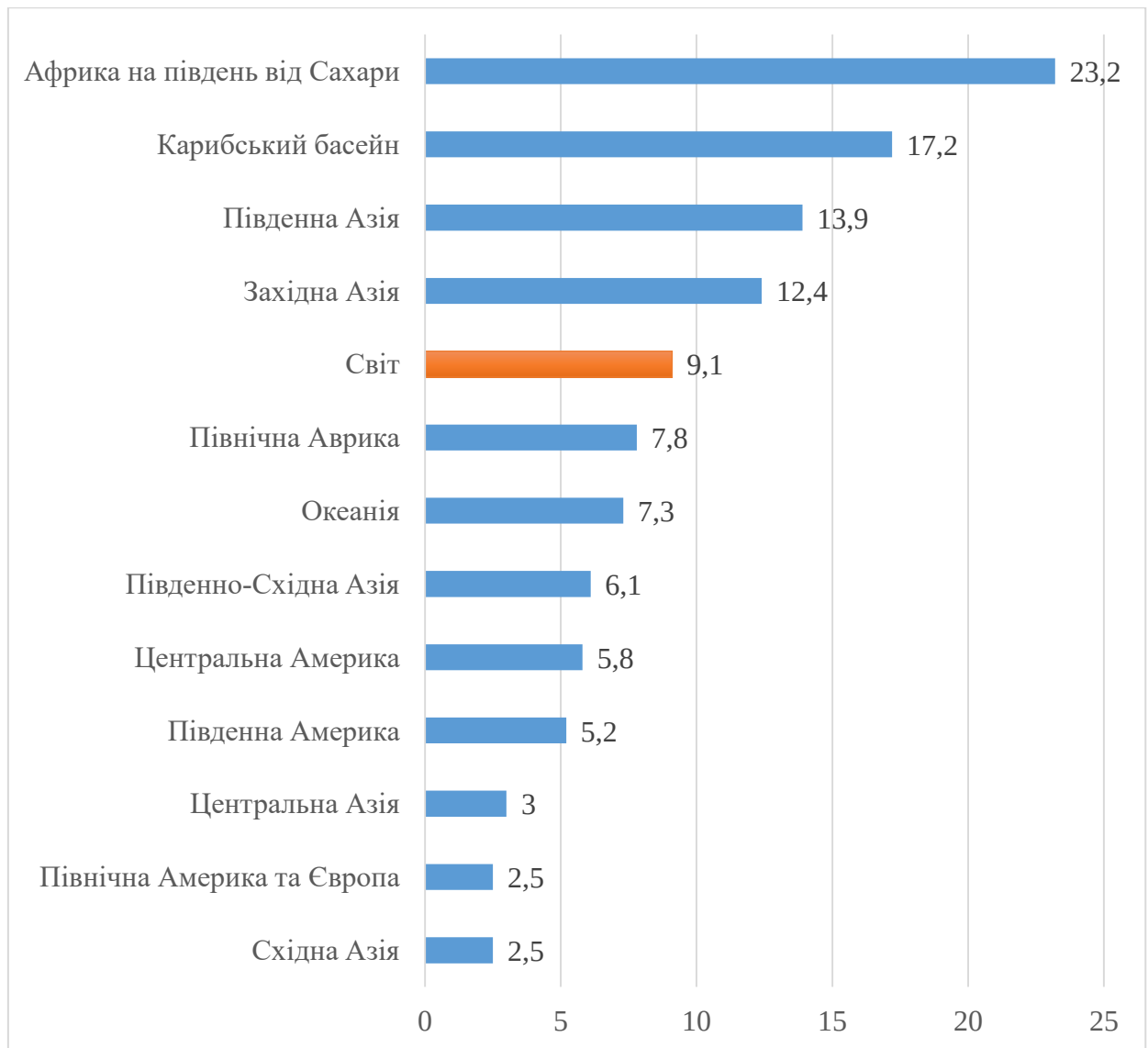

Рис. 2.5. Частка людей, які недоїдають, у світі у 2023 році за регіонами
Джерело: побудовано автором на основі [155]

У 2023 році рівень недоїдання у світі становив 9,1%. Регіоном з найбільшою часткою людей, які недоїдають, була Африка на південь від Сахари – 23,2%, що більш ніж удвічі перевищує середній світовий показник. Така статистика свідчить про те, що даний регіон перебуває в гострій продовольчій кризі, яка в свою чергою зумовлена поєднанням різних факторів, зокрема збройні конфлікти, кліматичні особливості регіону і т.д. Складна ситуація прослідковується в країнах Карибського басейну (частка людей, які недоїдають становить 17,2%), що показує гостру продовольчу кризу в регіоні, який традиційно не відносять до таких. Південна та Західна Азія

демонструють також високі показники недоїдання – 13,9% і 12,4% відповідно. Найнижчі показники демонструють країни, які належать до таких регіонів як Північна Америка та Європа і Східна Азія. Саме ці регіони мають високий рівень економічного розвитку, ефективні державні інститути та розвинені продовольчі системи, тому вони і відрізняються вищим рівнем продовольчої безпеки.

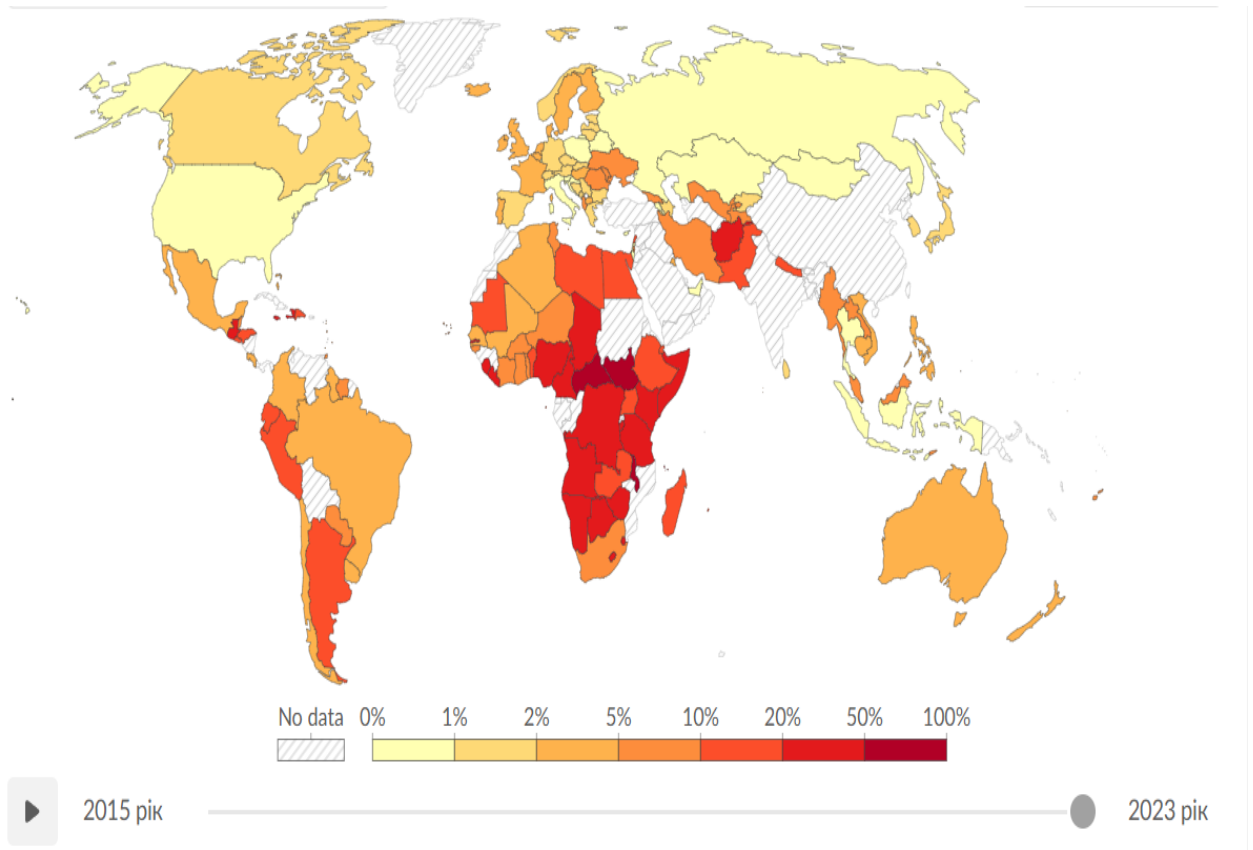

Рис. 2.6. Частка населення з гострою продовольчою небезпекою

Джерело: [166]

Найбільші частки населення з гострою продовольчою небезпекою характерні для країн Африки на південь від Сахари, де частка населення, що стикається з гострим дефіцитом продовольства, є критичною. Також високі рівні спостерігаються в окремих країнах Азії та Латинської Америки, що пов'язано з поєднанням економічних, політичних і кліматичних факторів.

Натомість у розвинених країнах Європи, Північної Америки та частині Азії рівень продовольчої небезпеки є мінімальним або відсутнім, що свідчить

про ефективність їхніх продовольчих систем та стабільність економік. У цілому, просторовий розподіл показника підтверджує, що продовольча небезпека має комплексний характер і найбільш гостро проявляється в регіонах із високим рівнем бідності, конфліктів та обмеженим доступом до ресурсів.

На початку 2026 року ФАО оприлюднив Глобальний звіт про продовольчі кризи, де зазначено, що кількість осіб, які перебувають у стані катастрофічної гострої продовольчої небезпеки, суттєво зросла - з близько 155 тис. у двох країнах у 2015 році до 1,4 млн осіб у шести країнах у 2025 році. Експерти міжнародної організації зазначають, що основними чинниками, які вплинули на погіршення ситуації є збройні конфлікти, економічні проблеми, зміни клімату та інші природні лиха. При цьому у звіті наголошується на взаємопов'язаність всіх чинників, проте саме конфлікти визначено домінуючим чинником у 19 із 47 країн. Згідно звіту, у період 2016-2025 рр. кількість осіб з гострою продовольчою небезпекою подвоїлася (з 105,3 млн зросла до 265,7 млн). Зокрема, різке зростання у 2019-2020 рр. значною мірою пояснюється соціально-економічними наслідками пандемії COVID-19, а також впливом війни в Україні на світові ринки та ціни на продовольство. У наступні роки (2022–2024) збільшення показників частково пов'язане з розширенням вибірки дослідження, водночас загострення конфліктів у таких країнах, як М'янма, Нігерія, Палестина та Судан, нівелювало позитивні зрушення, зафіксовані в Афганістані, Кенії та Україні [121].

Для детальнішої оцінки стану світової продовольчої безпеки проаналізуємо рейтинг країн за Глобальним індексом продовольчої безпеки. Глобальний індекс продовольчої безпеки (GFSI) розглядає питання продовольчої доступності, наявності, якості та безпеки, а також стійкості та адаптації у 113 країнах. Індекс є динамічною кількісною та якісною порівняльною моделлю, побудованою на основі 68 унікальних показників, які вимірюють чинники продовольчої безпеки як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах.

Таблиця 2.4

Рейтинг країн за Глобальним індексом продовольчої безпеки (GFSI) та місце України серед них у 2022 році

№	Глобальний індекс		Цінова доступність		Доступність		Якість та безпека		Стійкість та адаптація	
	Країни	Бали	Країни	Бали	Країни	Бали	Країни	Бали	Країни	Бали
1	Фінляндія	83,7	Австралія	93,3	Японія	81,2	Канада	89,5	Норвегія	87,4
2	Ірландія	81,7	Сінгапур	93,2	Китай	79,2	Німеччина	89,1	Фінляндія	82,6
3	Норвегія	80,5	Нідерланди	92,7	Сінгапур	77,8	США	88,8	Ізраїль	75,1
4	Франція	80,2	Бельгія	92,6	Португалія	77,0	Бельгія	88,4	Нова Зеландія	75,1
5	Нідерланди	80,1	Ірландія	92,6	Швейцарія	76,8	Фінляндія	88,4	Коста Ріка	73,3
6	Японія	79,5	Німеччина	92,1	Канада	75,7	Франція	87,7	США	71,1
7	Канада	79,1	Фінляндія	91,9	ОАЕ	73,8	Ізраїль	87,4	Німеччина	70,8
8	Швеція	79,1	Швеція	91,9	Коста Ріка	73,0	Норвегія	86,8	Чехія	70,3
9	Велика Британія	78,8	Нова Зеландія	91,6	Катар	72,9	Ірландія	86,1	Франція	70,3
10	Португалія	78,7	Велика Британія	91,5	Велика Британія	71,6	Аргентина	85,5	Австрія	69,7
71	Україна	57,9	(65) Україна	66,6	(93) Україна	48,1	(52) Україна	71,3	(94) Україна	43,5

Джерело: складено автором на основі [132]

Рейтинг країн за Глобальним індексом продовольчої безпеки демонструє, що Фінляндія займає перше місце з високим показником 83,7. Це свідчить про ефективність системи продовольчої безпеки та доступності до достатнього харчування в країні. Україна у даному рейтингу займає 71 місце, що є порівняно нижчим результатом, ніж у 2021 році, коли вона розміщувалася на 66 позиції. Це свідчить про те, що воєнні дії на всій території нашої держави значно похитнули продовольчу безпеку. Війна призводить до руйнування сільськогосподарської інфраструктури, знищення оброблюваних земель, переривання постачання продуктів харчування та втрати доступу до продовольчих ресурсів.

Країни, які займають останні місця у даному рейтингу: Сирія, Гаїті, Ємен, Сьєрра-Леоне, Мадагаскар, Бурунді, Нігерія, Венесуела, Судан та Конго. Варто зазначити, що лише 113 країн надають дані для оцінки продовольчої безпеки, що може свідчити про те, що в решті країн ситуація може бути набагато складнішою ніж можна уявити.

Світова продовольча безпека зіштовхнулась із новим викликом, який з кожним днем викликає все більше проблем у різних сферах суспільного життя - російсько-української війною. Як зазначає президент Європейської ради Шарль Мішель через блокаду й обстріли українських портів росією під загрозою голоду знаходяться життя близько 250 млн осіб у країнах, що розвиваються [148]. Після вторгнення росії, Україна була змушена змінити структуру сільськогосподарського експорту, в результаті чого частка європейського сільськогосподарського експорту досягла 59% із січня по жовтень 2023 року порівняно з 32% у 2021 році. Подібне збільшення експорту сільськогосподарської продукції до Європи було зумовлене скороченням поставок в інші регіони: частка Африки впала з 14% до 7%, частка Азії впала з 19% до 12%, Південно-Східної Азії - впала з 13% до 4% [2].

Такі зміни викликані через неможливість використовувати морські логістичні шляхи. Такі зміни сильно похитнули стан продовольчої безпеки в тих країнах, куди Україна експортувала значну частку своєї продукції. Що ж стосується нашої держави, то наслідки даної ситуації сильно впливають на стан експортно залежної економіки.

Утворився новий склад основних країн – покупців українських товарів, серед яких росія та білорусь втратили чільні позиції ще у 2022 році – п'яте та 14 місце відповідно у 2021 році – в умовах геополітичного перебалансування. Трійка країн з найбільшим експортом українських товарів за 8 місяців 2023 року: Польща, Румунія та Китай. Продовольчі проблеми з Польщею негативно вплинули на постачання до країни української продукції. Зменшення надходжень від експорту було лише частково компенсовано збільшенням поставок до Румунії. Південно-західний сусід допомагає Україні відкрити

логістичні можливості через її дунайські та чорноморські порти та сухопутні транспортні коридори [8].

Проаналізуємо динаміку загального обсягу експорту пшениці найбільшими країнами-експортерами у 2021-2024 роках, щоб оцінити зміни у глобальних обсягах постачання пшениці на світовий ринок.

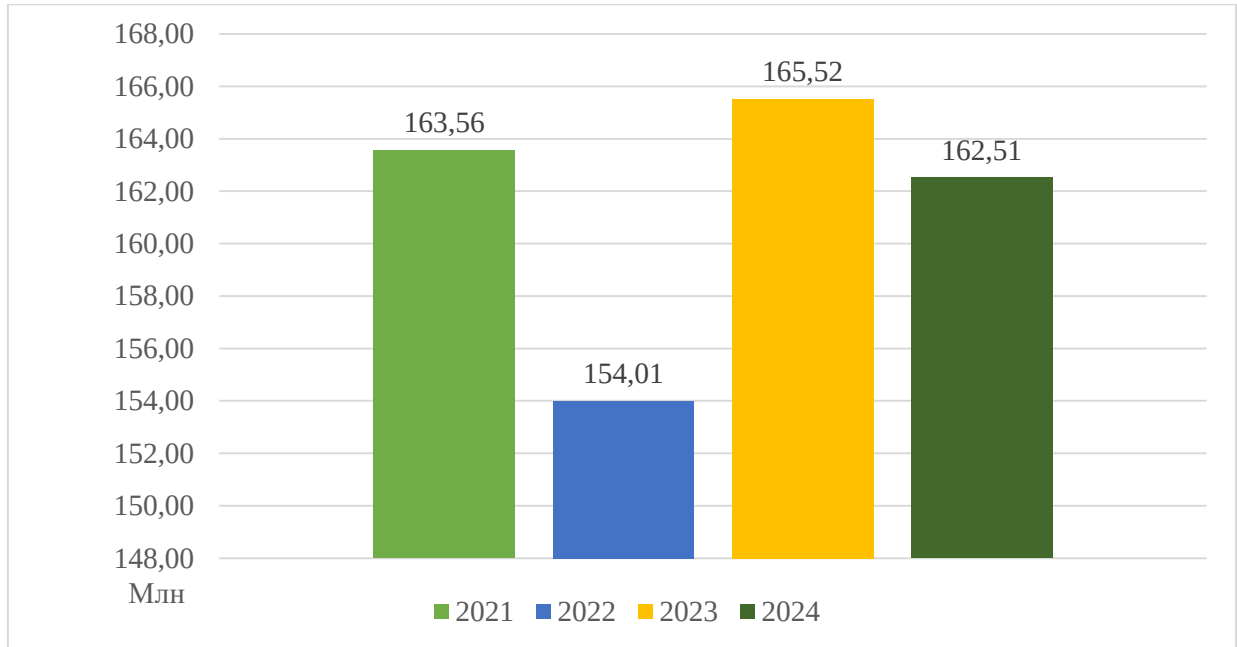

Рис. 2.7. Динаміка загального обсягу експорту пшениці найбільшими країнами-експортерами світу у 2021–2024 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [122]

На рис.2.7. ми можемо чітко побачити, що у 2022 році суттєво знизилися обсяги експорту пшениці (з 163,56 млн т у 2021 році до 154,01 млн т у 2022 році). Таку негативну динаміку можемо пов'язати з початком повномасштабного вторгнення та порушенням логістичних ланцюгів. У 2023 році обсяг експорту значно збільшився, що свідчить про адаптацію глобального ринку та компенсацію обсягів за рахунок інших експортерів. У 2024 році обсяги знизилися до 162,51 млн т, але залишилися вищими за довоєнний рівень.

Проаналізуємо як змінилася структура експорту пшениці та кукурудзи у світі після початку повномасштабного вторгнення в розрізі найбільших експортерів.

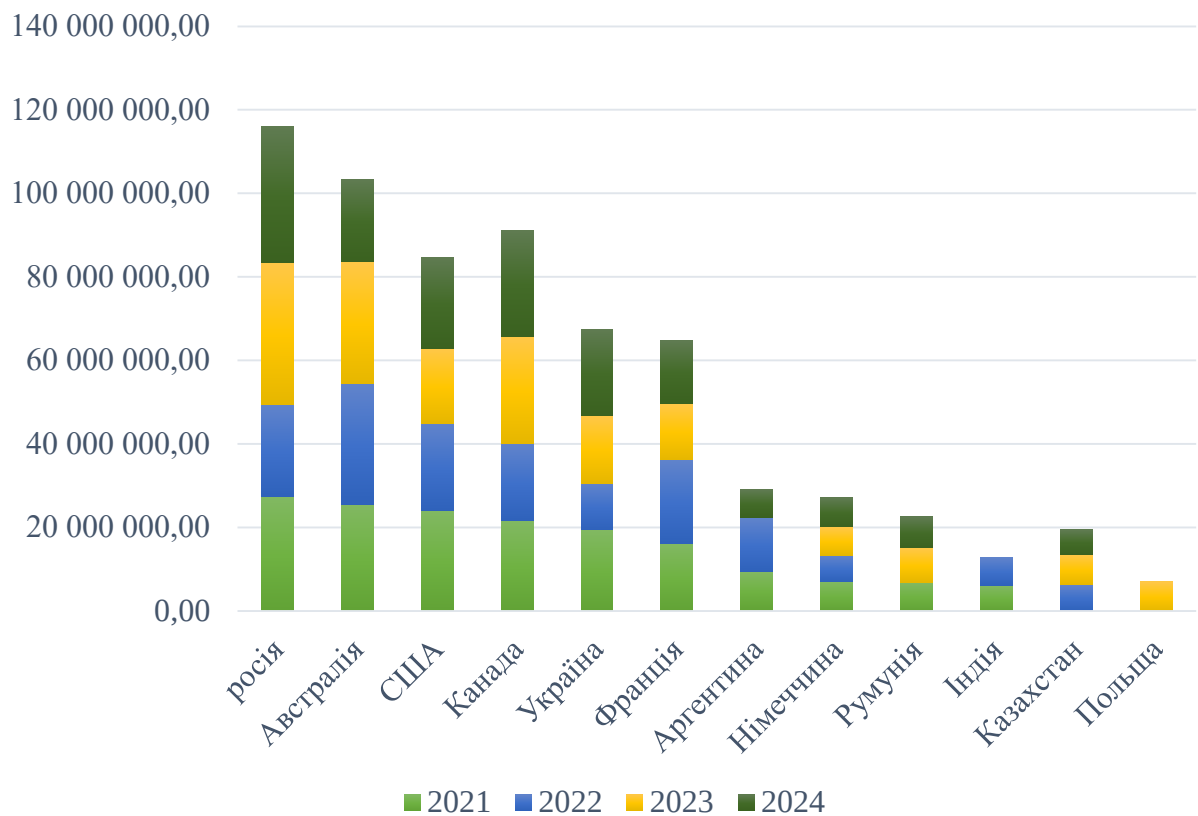

Рис.2.8. Найбільші експортери пшениці у світі в період 2021-2024 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [122]

Згідно рис.2.8. найбільші обсяги експорту впродовж 2021-2024 років демонструють такі країни як Австралія, США, Канада, Україна та росія. Варто зазначити, що країна-агресор має такі показники в тому числі через вкрадене зерно в Україні. Так, за оцінкою експертів «з 2022 по 2025 рік росія викрала з окупованих територій України близько 15 млн тонн зерна вартістю \$6,8 млрд. У викраденні зерна задіяні щонайменше 87 суден, 85% з них зареєстровані у росії. Україна запровадила санкції проти 43 суден та 39 капітанів» [17].

Аналізуючи загальну динаміку, можемо відмітити, що спостерігається відносна стабільність, а у деяких країнах і зростання обсягів експорту у 2023-2024 рр. Особливо зростання помітно для Австралії та Канади, які змогли утримати свої лідируючі позиції. Україна, яка до початку російського вторгнення займала важливе місце серед основних експортерів у 2022 році демонструє суттєве скорочення обсягу експорту пшениці, через бойові дії,

порушення логістичних ланцюгів і блокування морських шляхів. Вже у наступних роках можемо спостерігати певне відновлення, однак рівень не досягає тих показників, які були у довоєнний період. Такі країни як Франція, Аргентина та Німеччина стабільно займають провідні місця у структурі світового експорту пшениці. Менші експортери, такі як Румунія, Аргентина, Польща, Індія та Казахстан демонструють нестабільну динаміку, але тим не менш, їхня роль у забезпеченні інших країн продовольством зростає, особливо на фоні скорочення експорту України через війну.

Розглянемо загальну динаміку обсягу експорту кукурудзи найбільшими країнами-експортерами у 2021-2024 роках.

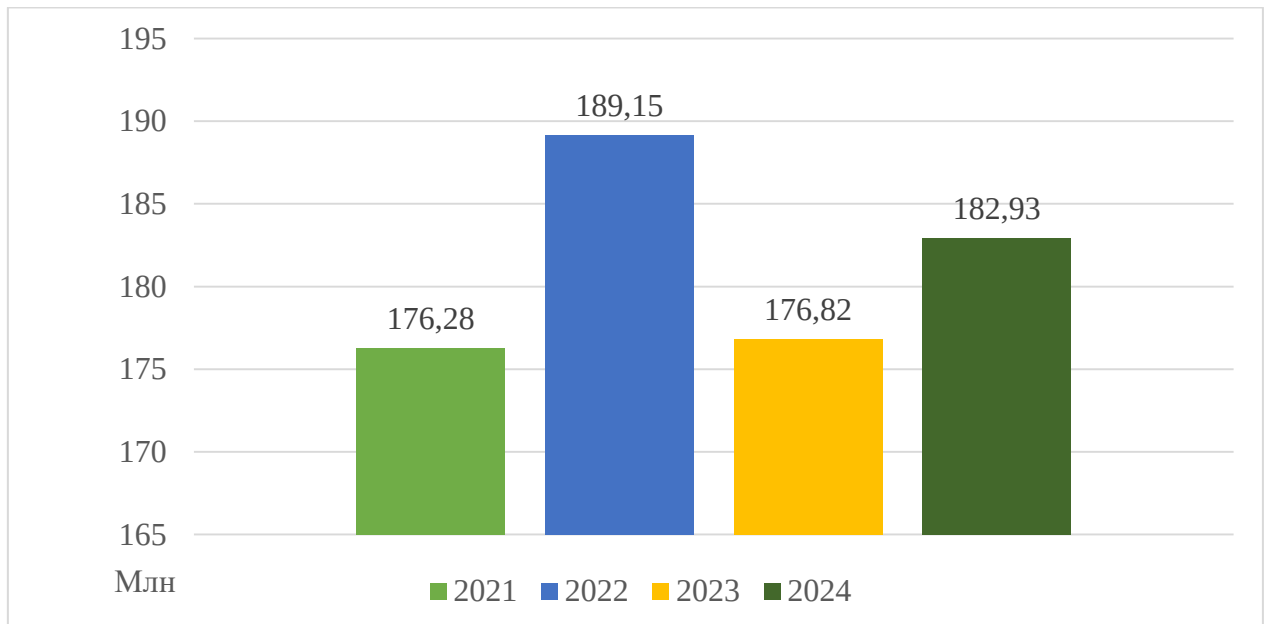

Рис. 2.9. Динаміка загального обсягу експорту кукурудзи найбільшими країнами-експортерами світу у 2021-2024 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [122]

Згідно рис. 2.9. Ми можемо зробити висновок про значні коливання у кількості експорту кукурудзи. У 2022 році спостерігається суттєве зростання обсягу експорту до 189,15 млн т порівняно з 2021 роком. У 2023 році обсяг експорту знизився до 176,82 млн т.

Наступним кроком проаналізуємо зміни у структурі експорту кукурудзи в розрізі країн.

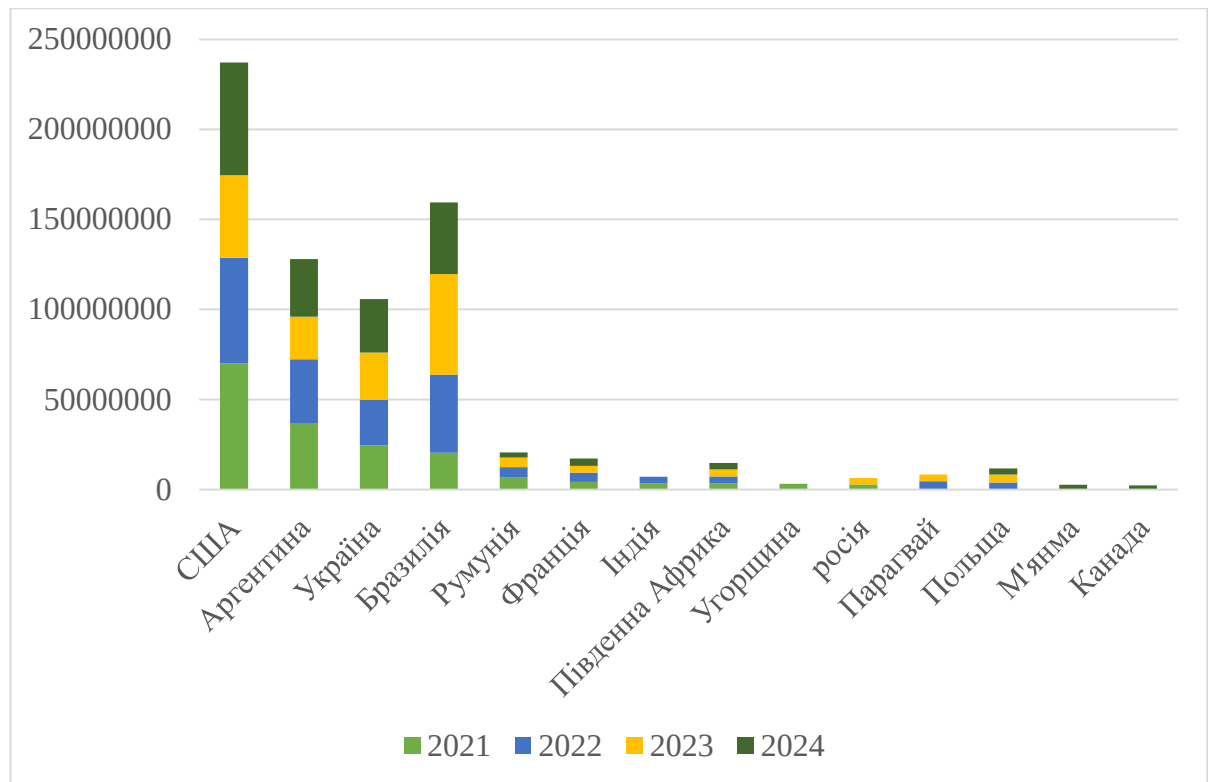

Рис.2.10 Найбільші експортери кукурудзи у світі в період 2021-2024 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [122]

Згідно рис. 2.10, лідерами за обсягами експорту кукурудзи протягом всього періоду залишаються США, Аргентина, Україна та Бразилія. Інші країни, такі як Румунія, Франція, Південна Африка, Польща та Канада демонструють значно менші обсяги експорту. Варто звернути увагу, що до лідерів-експортерів кукурудзи в останні роки додаються Парагвай, М'янма та Канада.

Загалом, аналізуючи експорт таких зернових як пшениця та кукурудза, можемо відзначити, що спостерігається висока концентрація експорту у невеликій групі країн, серед яких провідні позиції займають США, Бразилія, Аргентина та Україна.

Війна в Україні порушила сільськогосподарське виробництво та торгівлю в Чорноморському регіоні, сприяючи високим міжнародним цінам на продовольство в першій половині 2022 року. Хоча важко виміряти точний вплив війни на глобальну продовольчу безпеку, вона продовжує впливати на продовольчу безпеку опосередковано, особливо у значній частині

країн/територій, які є залежними від імпорту продовольства. До кінця 2022 року ціни на продовольство зросли в усіх країнах/територіях, причому інфляція продовольства перевищила 10% у 38 із 58 країн/територій із продовольчою кризою. Загалом 2022 рік був дуже складним періодом для світової спільноти. Про це свідчать дані на рис.2.11.

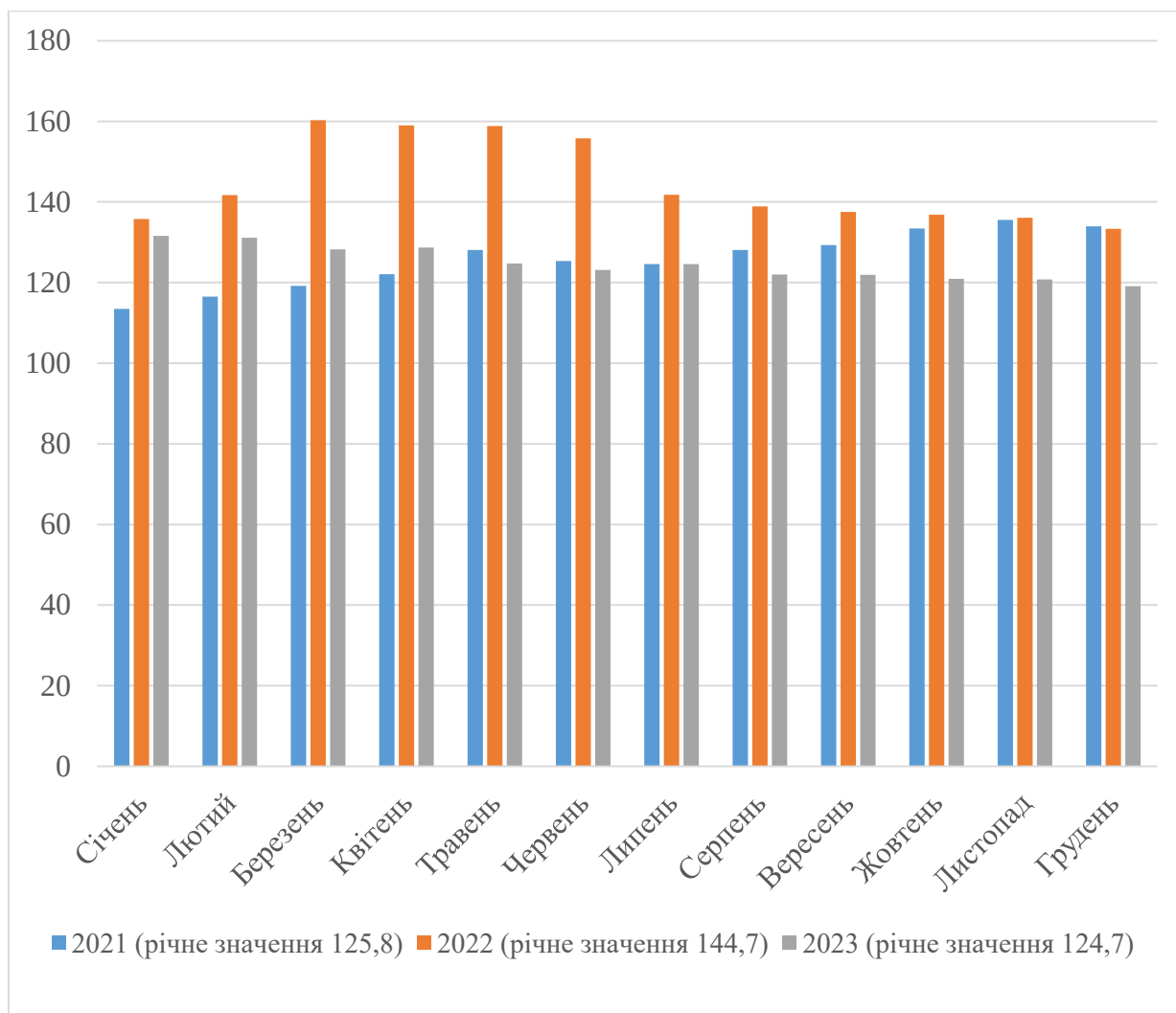

Рис.2.11. Індекс продовольчих цін у світі за період 2021-2023 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [177]

За даними рис.2.11 можна прослідкувати, що найскладнішим періодом у світі був 2022 рік, коли росія розпочала повномасштабне вторгнення на територію нашої держави. Ситуація стала дещо покращуватися, коли у липні 2022 року під час роботи чотирьохсторонньої групи - Туреччина, Україна, ООН та рф – були запроваджені так звані «зернові» коридори. Минулого року на зарубіжні ринки було вивезено 44,8 млн тонн українського збіжжя, що на

16% перевищило показник 2022 року [178]. Проаналізуємо український сільськогосподарський експорт, який забезпечено Зерновою ініціативою Чорного моря.

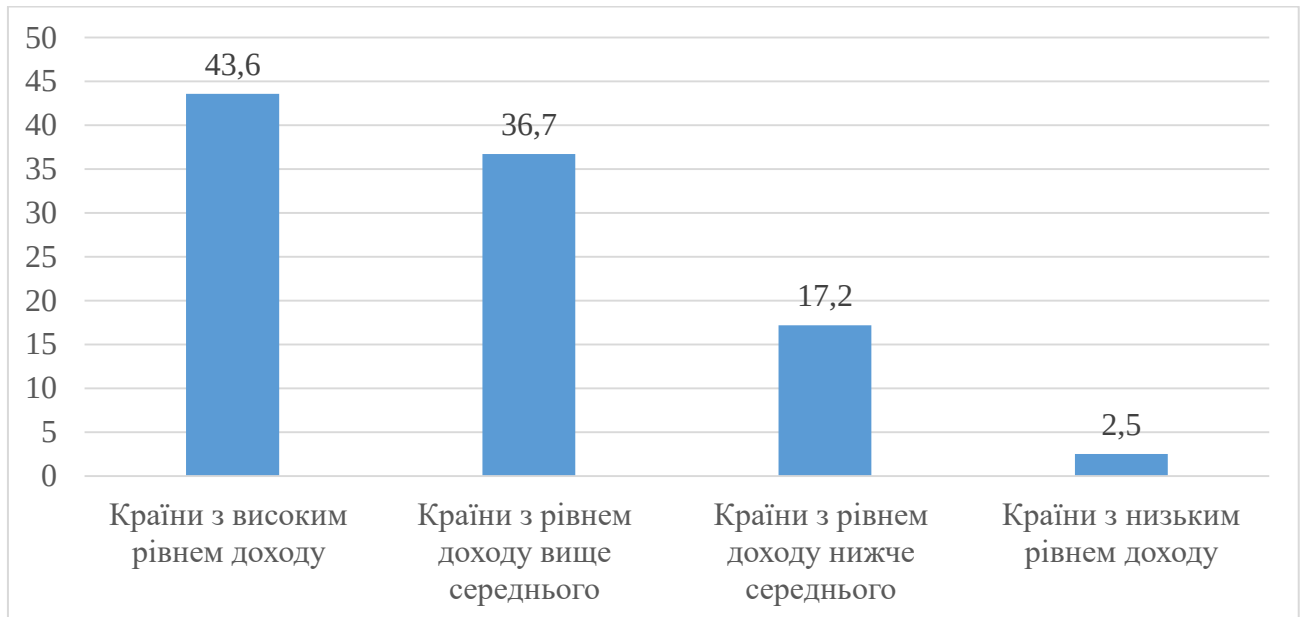

Рис. 2.12. Розподіл українського сільськогосподарського експорту, забезпеченого Зерновою ініціативою Чорного моря, станом на 17 липня 2023 року, за групами країн за рівнем доходу

Джерело: [171]

Рис.2.12 демонструє, що найбільша частка українського сільськогосподарського експорту, забезпеченого Зерновою ініціативою Чорного моря, станом на липень 2023 року була спрямована до країн з високим рівнем доходу і становить близько 43,6%. Другою за обсягом групою стали країни з рівнем доходу вище середнього, на які припадало 36,7% експорту. Разом із країнами з високим рівнем доходу ці дві групи отримали понад 80% продукції, вивезеної в межах Зернової ініціативи. Тобто значна частина українського аграрного експорту була орієнтована не лише на країни, які безпосередньо перебувають у зоні продовольчої вразливості, а й на держави з відносно вищою купівельною спроможністю та сформованим попитом на сільськогосподарську продукцію. Водночас частка країн з рівнем доходу нижче середнього становила 17,2%, а країн з низьким рівнем доходу - лише

2,5%. Попри те, що Зернова ініціатива мала важливе гуманітарне значення для стабілізації світових продовольчих ринків, безпосередня частка поставок до найбідніших країн залишалася незначною.

Відповідно до того, як покращувалася робота зернових коридорів, можна прослідкувати як стабілізувалася ситуація з індексом цін на продовольство. Світ адаптувався до нових умов та геополітичної ситуації.

Не дивно, що труднощі, особливо для України, з тим, щоб встигати за виробництвом цілnozернових продуктів на довоєнному рівні, спричинили зростання цін у всьому світі. Однак це зростання цін не обмежується товарами, виробництво яких Україна та росія є світовими лідерами, але воно спричинило всеохоплюючий шок у харчовій промисловості.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що питання забезпечення продовольчої безпеки не втрачає своєї актуальності не дивлячись на всі наукові доробки та світову увагу. Незважаючи на ті заходи, які вже запроваджені, у світі все ще зберігається велика кількість населення, що відчуває голод. На таку ситуацію впливає безліч факторів, кількість яких тільки зростає з кожним роком. Так, у 2021 та 2022 роках кількість такого населення майже не змінилася. Хоча ще немає даних за 2023 рік, але можемо спрогнозувати, що ситуація навряд чи покращилася, адже у світі загострилися конфлікти між державами, що призвело до початку бойових дій. Так, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН повідомляє про гостру продовольчу кризу у Секторі Гази, коли майже все населення відчайдушно потребує продовольчої допомоги. На світову продовольчу безпеку також вплинула війна, яку розпочала рф проти нашої держави. Крім того, що Україна тимчасово втратила частину посівних площ та можливість експортувати продовольчі продукти, варто зазначити, що російські товари потрапили під міжнародні санкції, що в свою чергу також негативно відображається на стані світової продовольчої безпеки.

Отже, обґрунтовано, що сучасна світова продовольча безпека перебуває під впливом комплексу взаємопов'язаних загроз, серед яких ключове значення

мають збройні конфлікти, кліматичні зміни, економічна нестабільність, міграційні процеси та порушення логістичних ланцюгів. Встановлено, що російсько-українська війна суттєво вплинула не лише на продовольчу безпеку України, а й на стан глобальних продовольчих ринків, зокрема через скорочення експорту, блокування морських шляхів та зростання світових цін на продовольство. Україна залишається важливим учасником світового аграрного ринку, проте її експортний потенціал значною мірою залежить від безпекової ситуації, функціонування логістичної інфраструктури та міжнародної підтримки.

2.3. Стан продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості

Продовольча безпека є одним з ключових елементів національної безпеки, особливо актуальним для нашої держави внаслідок гібридної агресії РФ. Як ми знаємо, гібридні загрози включають в себе як військові дії так і економічний тиск, інформаційні атаки, кібератаки та інші непрямі впливи на продовольчу безпеку.

Україна традиційно була великим виробником і експортером продовольства, тому удари по агросектору мають подвійний ефект – вони підривають внутрішню продовольчу стабільність і завдають шкоди глобальним ринкам. У 2022–2023 рр. країна фактично увійшла до переліку держав із найбільшими продовольчими кризами: близько 8,9 млн українців (25% населення) у 2022 році стикалися з гострою нестачею продовольства, трохи менше - 7,3 млн (20%) – у 2023 році [141]. Це безпрецедентна ситуація для країни з середнім рівнем доходів, яка до війни не мала значних проблем з недоїданням серед населення. На тлі цього виникає потреба в нових підходах до оцінювання продовольчої безпеки, що враховували б комплекс гібридних загроз і загальний рівень економічної стійкості.

Основним органом на міжнародному рівні, який займається питаннями продовольчої безпеки є ФАО, що є частиною ООН. У 2015 році ООН були розроблені Цілі сталого розвитку, які по своїй суті є універсальним планом дій для забезпечення добробуту людства та захисту планети до 2030 року. Вони охоплюють широкий спектр питань - від подолання бідності й голоду до охорони довкілля, гендерної рівності, сталого розвитку економіки та зміцнення інституцій. Для кожної країни, включно з Україною, досягнення цих цілей є не лише міжнародним зобов'язанням, а й стратегічною необхідністю задля забезпечення безпеки, економічної стійкості та інтеграції в глобальне співтовариство.

Оцінка стану виконання Цілей сталого розвитку дозволяє виявити як сильні, так і слабкі сторони державної політики, що дозволяє вчасно реагувати на загрози та нові виклики.

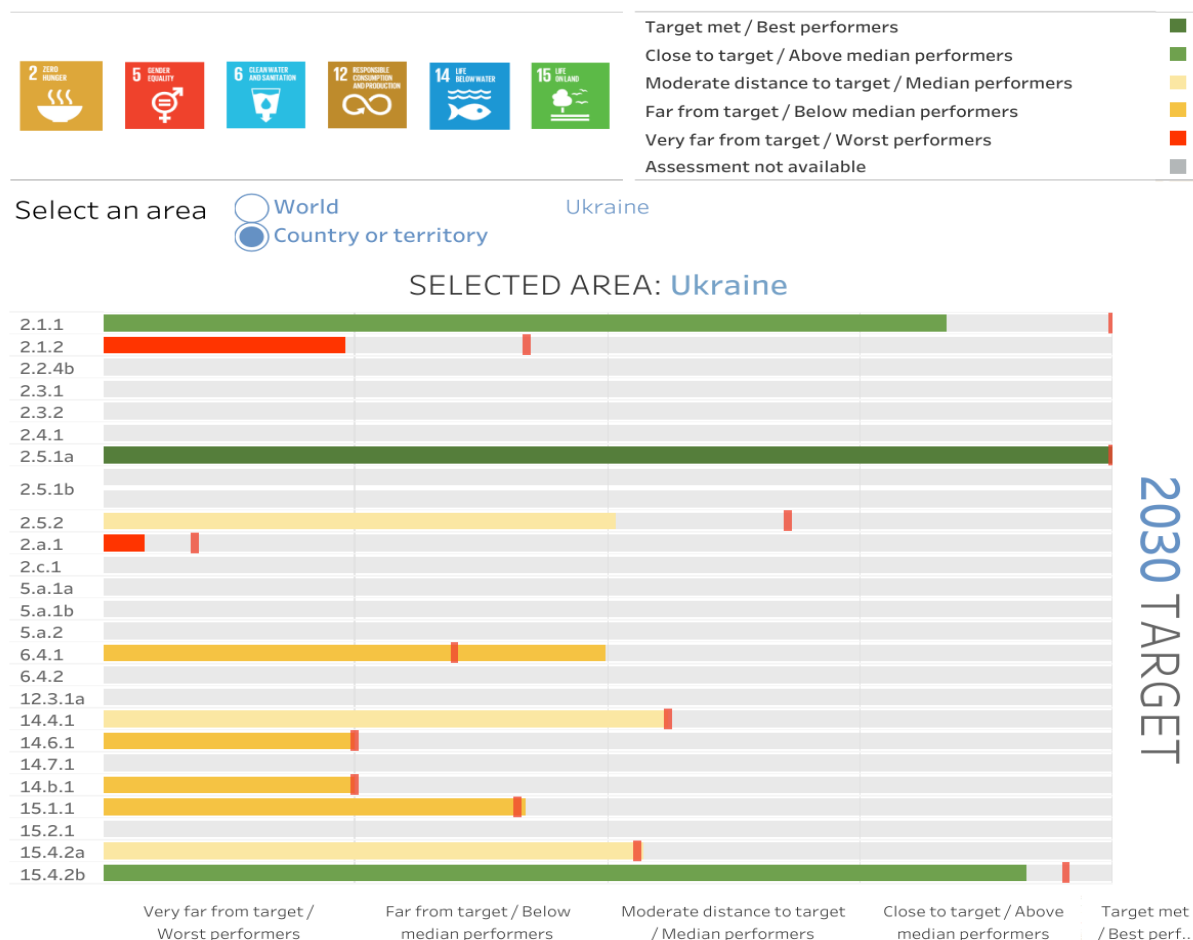

Рис. 2.13. Стан виконання Цілей сталого розвитку в Україні станом на 2022 рік

Джерело: [108]

Рис. 2.13. відображає стан досягнення окремих індикаторів Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року для нашої держави. Візуалізація охоплює шість ключових цілей: подолання голоду (ЦСР 2), гендерна рівність (ЦСР 5), чиста вода та санітарія (ЦСР 6), відповідальне споживання і виробництво (ЦСР 12), збереження морських екосистем (ЦСР 14) та захист екосистем суші (ЦСР 15). Кожна горизонтальна смуга вказує на конкретний індикатор відповідної цілі, а кольорова шкала демонструє рівень досягнення - від темно-зеленого (мета досягнута) до червоного (дуже далеко від мети), а також сірого (дані відсутні).

Україна демонструє високі результати за такими індикаторами, як 2.1.1 (поширеність недоїдання). У 2022 році цей показник збільшився, що демонструє погіршення ситуації та відхід від цілі, але все ще знаходиться в гранично допустимій нормі. Високі результати фіксуються також за показником 2.5.1a (збереження генетичних ресурсів рослин для виробництва продуктів харчування та сільського господарства) та 15.4.2b (частка деградованих гірських земель), які мають позначку «ціль досягнута» або «близько до мети». Це свідчить про окремі успішні кроки у сфері продовольчої безпеки та захисту екосистем. Разом з тим, найбільші проблеми спостерігаються за індикаторами 2.1.2 (серйозність продовольчої небезпеки), 2.2.4b (мінімальна різноманітність раціону для жінок (MDD-W)), 2.a.1 (державні інвестиції в сільське господарство), 2.5.1b (збереження генетичних ресурсів тварин для виробництва продуктів харчування та сільського господарства) - усі вони позначені червоним кольором, що свідчить про серйозне відставання від цілей. Багато індикаторів, особливо у цілях 6, 12 та 14, мають сіре маркування, що означає відсутність оцінки. Це може свідчити про брак національного моніторингу, нестачу даних або нерозвинену систему звітності. Зокрема, для водного господарства та морської екології відсутня достатня інформація для об'єктивної оцінки прогресу.

В Україні сформовано власну систему моніторингу продовольчої безпеки, яка спирається на нормативно встановлені ключові індикатори та їх

граничні значення. Проведення оцінки продовольчої безпеки держави за вітчизняною методикою необхідно розпочати з отримання достовірних та офіційно верифікованих статистичних даних. В межах нашого дослідження було здійснено офіційний запит до Міністерства економіки України, на яке покладено обов'язок здійснювати розрахунок індексу продовольчої безпеки. У відповідь на наш запит ми отримали лист, у якому йдеться про те що розрахунок індексу не здійснюється. Міністерство економіки обґрунтовує відсутність розрахунків тим, що в умовах воєнного стану окремі суб'єкти господарювання мають право не подавати звітність відповідно до чинного законодавства. Крім того, відсутність достовірних даних щодо чисельності населення унеможливорює проведення обчислень, оскільки показники за методикою визначаються в розрахунку на одну особу. Тобто дана методика фактично не працює в умовах війни. Тому звернемося до оцінки стану продовольчої безпеки України, яку проводять міжнародні організації.

За останні 10 років Україна пройшла через анексію територій, збройний конфлікт на Донбасі, повномасштабне вторгнення в 2022 році, а також через численні непрямі впливи - від блокування портів до кампаній з дезінформації. Це суттєво змінило стан продовольчої безпеки держави, про що свідчить Глобальний індекс продовольчої безпеки. Так, якщо у 2013 році Україна займала 47-е місце зі 113 країн (59,5 бала зі 100 можливих), то внаслідок кризових явищ до 2022 року опустилась на 71-е місце (57,9 бала). Найкраща ситуація спостерігалась саме до початку воєнних дій, після чого показники неухильно погіршувалися.

Для більш детального аналізу рівня продовольчої безпеки застосуємо різні підходи до її оцінки. Одним із найуніверсальніших, який охоплює найбільшу кількість різних показників є Глобальний індекс продовольчої безпеки. Часовий проміжок, який ми будемо досліджувати стане період з 2012 року (оскільки саме з цього року розпочалося дослідження) по 2022 рік включно. Такий інтервал дає змогу відстежити початкову фазу формування

індексу, його еволюцію в умовах світової продовольчої нестабільності, а також виявити вплив різних чинників на продовольчу ситуацію в нашій країні.

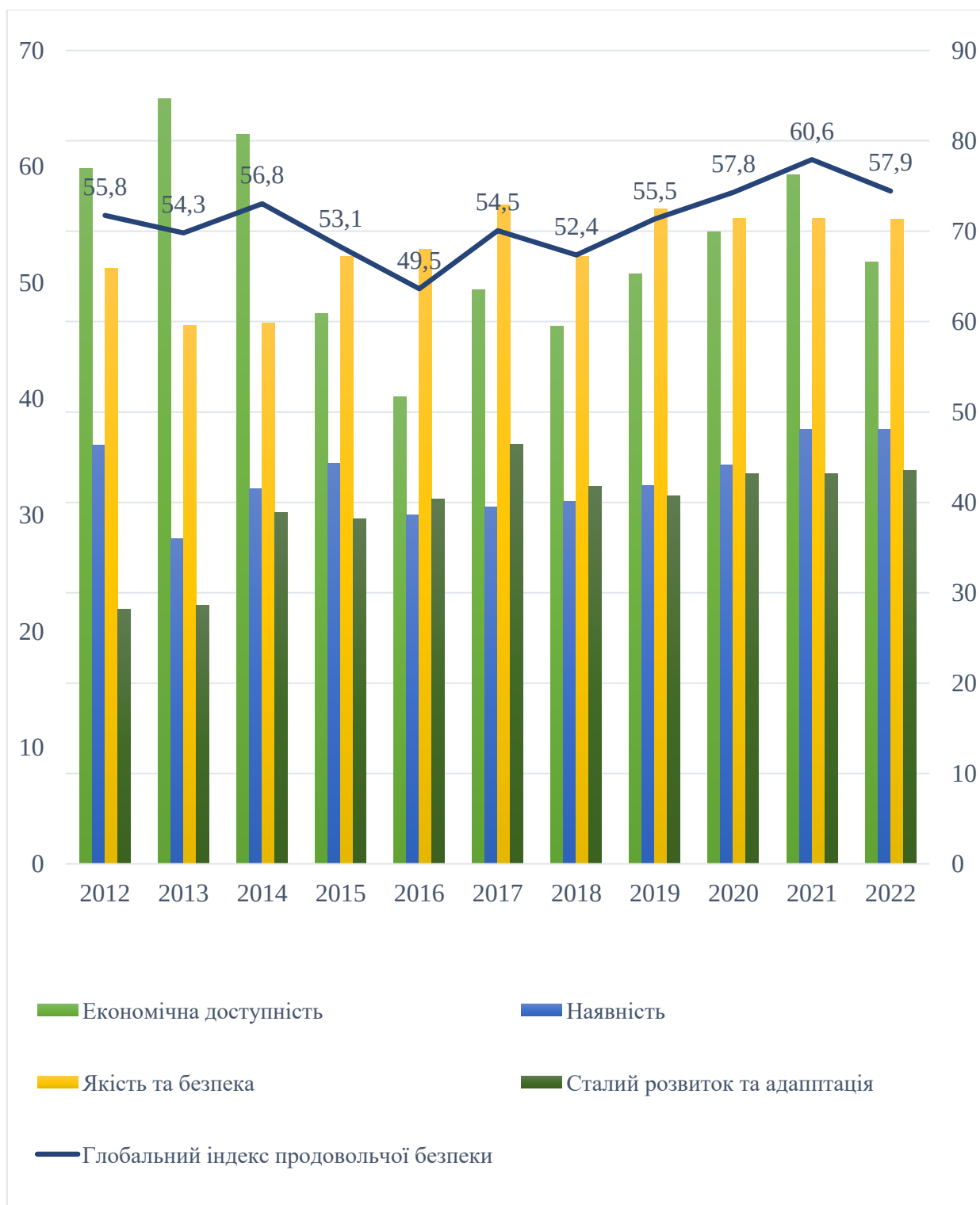

Рис. 2.14. Динаміка складових та загального рівня Глобального індексу продовольчої безпеки України (2012–2022 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі [132]

Упродовж 2012–2022 рр. індекс продовольчої безпеки постійно коливався, що пов'язано з дією різних факторів впродовж досліджуваного періоду. На початку періоду можна простежити, що економічна доступність мала найвищі показники, а саме в 2013 році цей показник досягав пікових значень (понад 65 балів), що відображало відносну стабільність цін і помірне зростання доходів домогосподарств. Однак із 2014 по 2016 рік він поступово знижувався до близько 40 балів унаслідок девальвації гривні, стрімкої інфляції та зростання вартості імпортованих товарів. Водночас показник наявності продуктів помірно зростав із 36 до 38–39 балів завдяки нарощуванню внутрішнього виробництва та поглибленню торгівлі, а складові «якість і безпека» та «сталий розвиток і адаптація» демонстрували сталий підйом у зв'язку з гармонізацією національних та міжнародних стандартів. У підсумку загальний індекс зростав від приблизно 55 балів у 2012 р. до максимуму близько 60 балів у 2021 р., але в 2022 р. впав до приблизно 57,9 балів через воєнні руйнування, порушення логістики та подальше зниження купівельної спроможності населення. Така динаміка підкреслює необхідність балансованих заходів із підтримки доступності харчування, розвитку внутрішнього виробництва та підвищення стійкості продовольчих ланцюгів до зовнішніх та внутрішніх загроз.

Згідно звіту про Глобальний індекс голоду Україна стабільно належить до країн з низьким рівнем голоду. У 2024 р. України індекс голоду становив 8,6 балів, у 2016 р. – 7,2 балів, у 2008 р. – 6,9 балів, у 2000 р. – 13 балів [133]. Незначне зростання індексу в Україні останніми роками зумовлене підвищенням рівня недоїдання на фоні війни. Тим не менш, показники дитячого харчування у країні досі залишаються відносно сприятливими (низька поширеність виснаження і дитячої смертності), що відрізняє Україну від країн з гуманітарними кризами. Отже, індекс голоду показує, що навіть за умов війни ситуація голоду в Україні далека від масштабів бідніших країн, які переживають збройні конфлікти та мають гостру гуманітарну кризу.

Ситуацію станом на 2025 рік ми можемо побачити на рис. 2.14

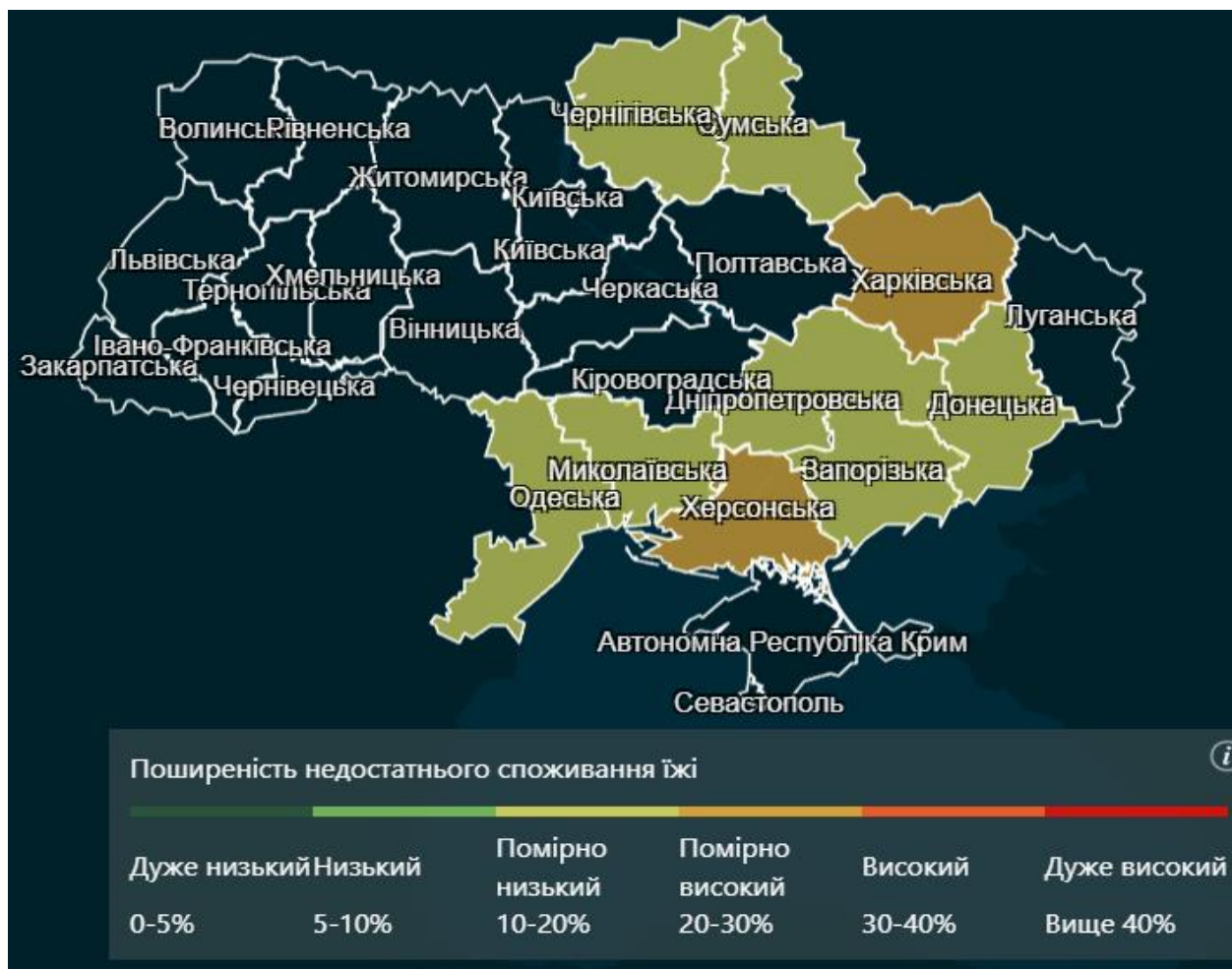

Рис. 2.15. Карта голоду України станом на вересень 2025 року

Джерело: [144]

Згідно рис. 2.15 у деяких областях України було зафіксовано помірно низький рівень голоду (Чернігівська, Сумська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Миколаївська та Одеська) та помірно високий рівень голоду (Харківська та Херсонська). Можемо припустити, що на території АР Криму та Луганської області також можливі проблеми з недостатністю споживання їжі, але ці проблеми важко виявити через повну окупацію цих територій.

Відповідно до ND-GAIN 2023, Україна мала відносно невисоку вразливість у продовольчому секторі (індекс «Їжа» становить 0,416) та помірно високий рівень готовності (індекс готовності близько 0,39). Загальний рейтинг України за ND-GAIN - 70-те місце у світі (у 2010 році - 104 місце, у 2015 - 79 місце, у 2020 році - 75 місце) [164]. Це означає, що у довгостроковій

перспективі Україна відносно добре підготовлена до адаптації, проте має вразливі місця, зокрема: ймовірне скорочення сільськогосподарського виробництва через зміни клімату, деградація ґрунтів, потреба в покращенні управління водними ресурсами тощо. ND-GAIN підкреслює стабільність продовольчих систем: він враховує, наскільки країна здатна витримати майбутні коливання та швидкі зміни (кліматичні, екологічні тощо) без загрози продовольчій безпеці. Для України актуальність цього аспекту зростає у повоєнний період, коли постане питання відновлення сільського господарства та захисту його від кліматичних ризиків.

Основою продовольчої безпеки України є сільське господарство, яке прямо залежить від площі сільськогосподарських угідь. Розглянемо детальніше як змінювався обсяг площ.

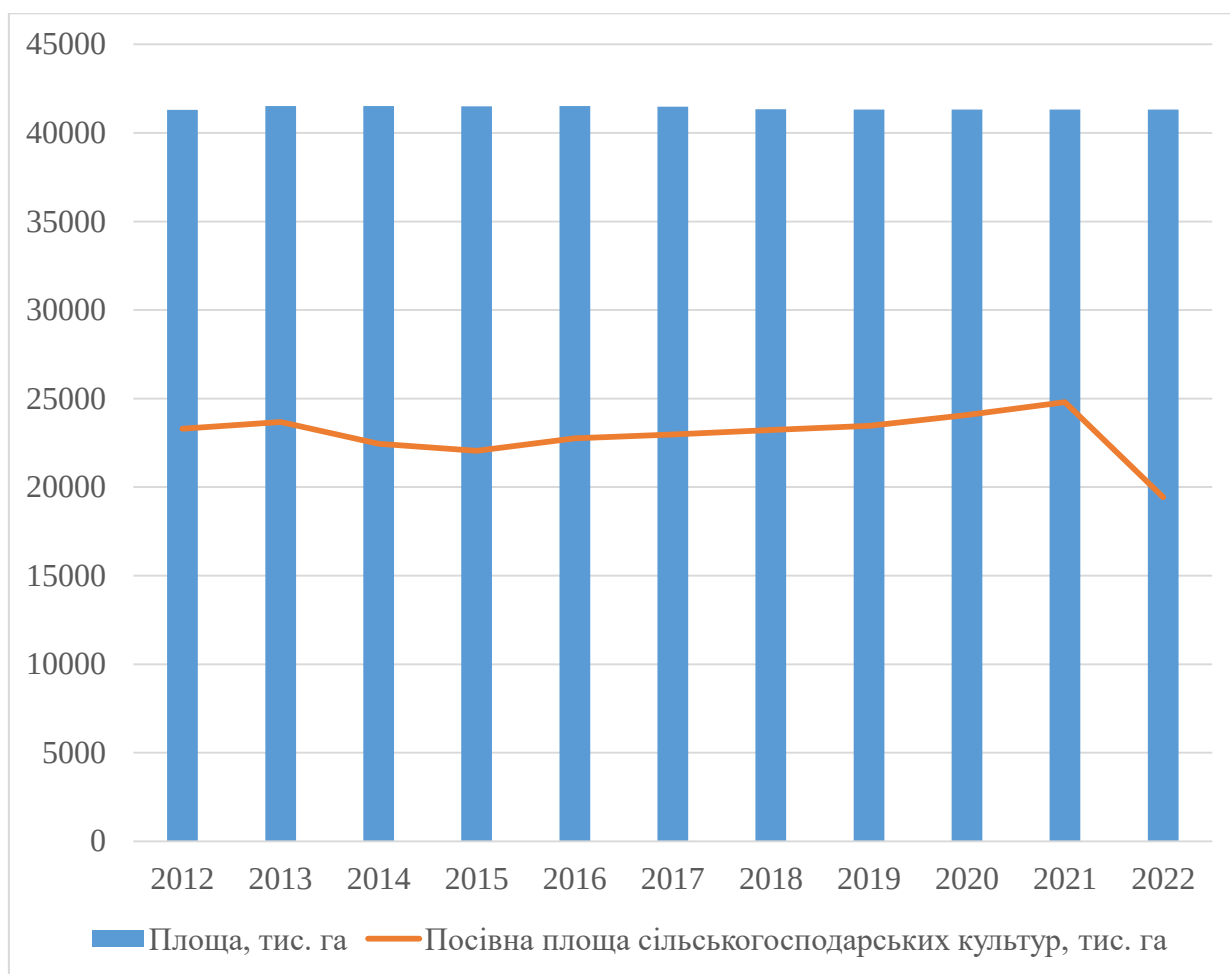

Рис. 2.16. Динаміка загальної площі сільськогосподарських угідь та посівних площ в Україні у 2012-2022 рр., тис. га

Джерело: побудовано автором на основі [1,53]

Згідно рис. 2.16. Загальна площа сільськогосподарських угідь в період з 2012 року по 2022 рік залишалися відносно стабільною з незначними коливаннями. Станом на 2022 рік площа сільськогосподарських угідь становить 41311 тис. га, а найвищий показник був у 2013 році – 41526 тис. га. Попри відносну стабільність площ сільськогосподарських угідь, графік демонструє зниження посівних площ у 2014 році (з 23670 тис. га у 2013 році до 22443 тис. га у 2014 році) та поступове відновлення до 2021 року, що може бути пов'язано з адаптацією аграрного виробництва до нових викликів пов'язаних з російською агресією. Проте у 2022 році ситуація знову погіршилася, що є наслідком вже повномасштабного вторгнення, тимчасової окупації частини територій та обмеження доступу до сільськогосподарських угідь.

Війна на території нашої держави сильно вплинула на аграрний сектор. «Загальний обсяг продукції сільського господарства у 2024 році становив 1,078 трлн грн у постійних цінах 2021 року, що на 266 млрд грн (19,8%) менше порівняно з довоєнним 2021 роком. Найбільш постраждалим виявилось рослинництво, де втрати склали 239 млрд грн або 21,6% від довоєнного рівня. Обсяг продукції рослинництва скоротився з 1,106 трлн грн у 2021 році до 867 млрд грн у 2024 році. Тваринництво виявилось більш стійким до воєнних викликів - втрати становили 27 млрд грн (11,3%), з показником 211 млрд грн у 2024 році проти 238 млрд грн у 2021 році. Найбільш катастрофічним для аграрного сектора став перший повномасштабний рік війни. У 2022 році загальний обсяг виробництва впав до 1,004 трлн грн, що означало втрату 340 млрд грн або чверть обсягу (25,3%) порівняно з 2021 роком. Рослинництво постраждало найбільше, втративши 312 млрд грн (28,2%) за рік. У 2023 році за рахунок хорошого врожаю, обумовленого насамперед вкрай сприятливими кліматичними умовами було зафіксовано певне відновлення галузі. Загальний обсяг виробництва зріс до 1,115 трлн грн, однак вже в 2024 році знизився до 1,078 трлн грн, що свідчить про відсутність сталих відновлювальних процесів» [82].

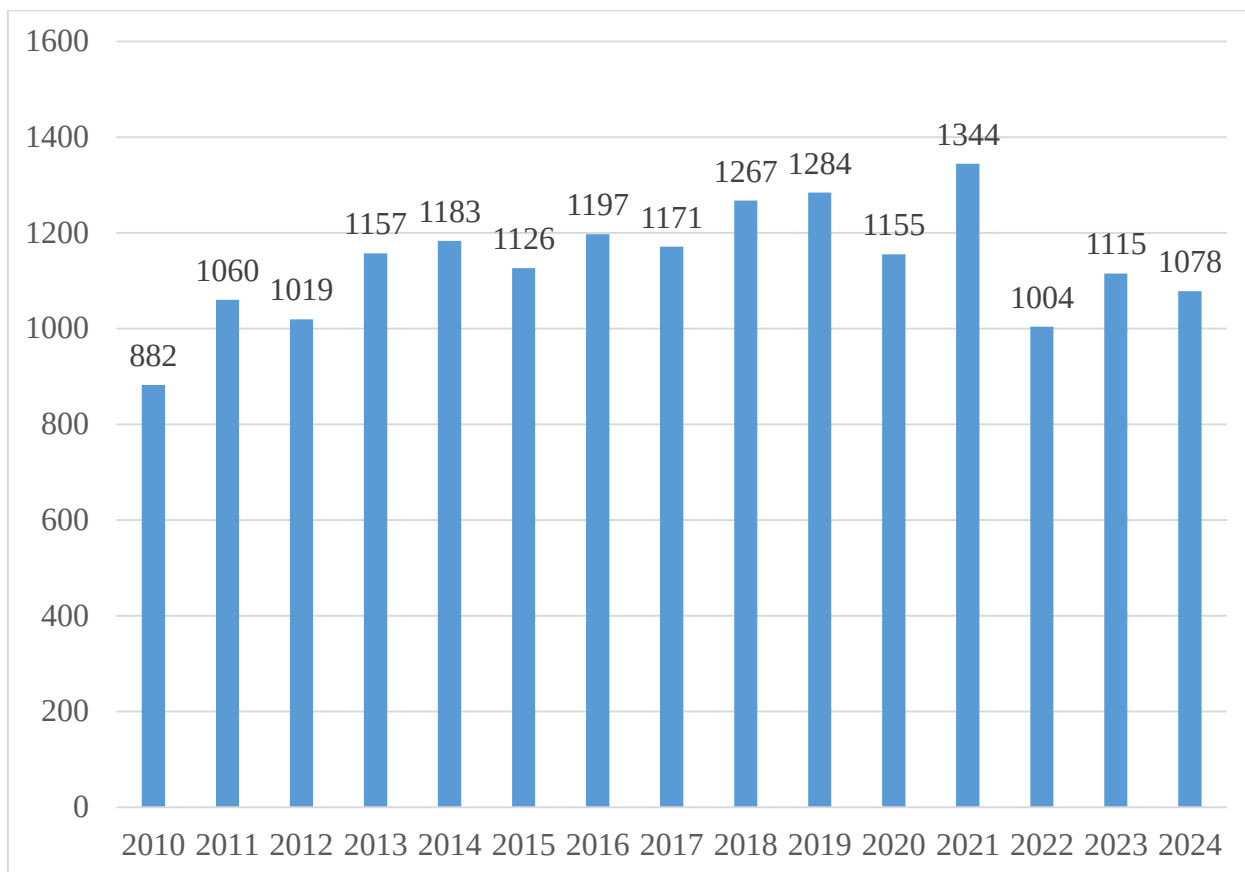

Рис. 2.17. Динаміка загального обсягу продукції сільського господарства 2010–2024 рр., млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [43,82]

Динаміка загального обсягу продукції сільського господарства у 2010–2024 рр. свідчить про загальну тенденцію до зростання виробництва до 2021 року, що досягло максимального значення 1344 млрд грн. Це відображає поступове нарощування потенціалу аграрного сектору та його ключову роль в економіці України. Водночас починаючи з 2022 року спостерігається суттєве скорочення обсягів виробництва, що пов'язано з впливом повномасштабної війни. У 2023–2024 рр. простежується часткове відновлення галузі, однак показники залишаються нижчими за довоєнний рівень, що свідчить про збереження структурних проблем та високий рівень зовнішніх і внутрішніх ризиків для продовольчої безпеки держави.

Наступним кроком ми проведемо аналіз динаміки обсягів виробництва продукції рослинництва та тваринництва.

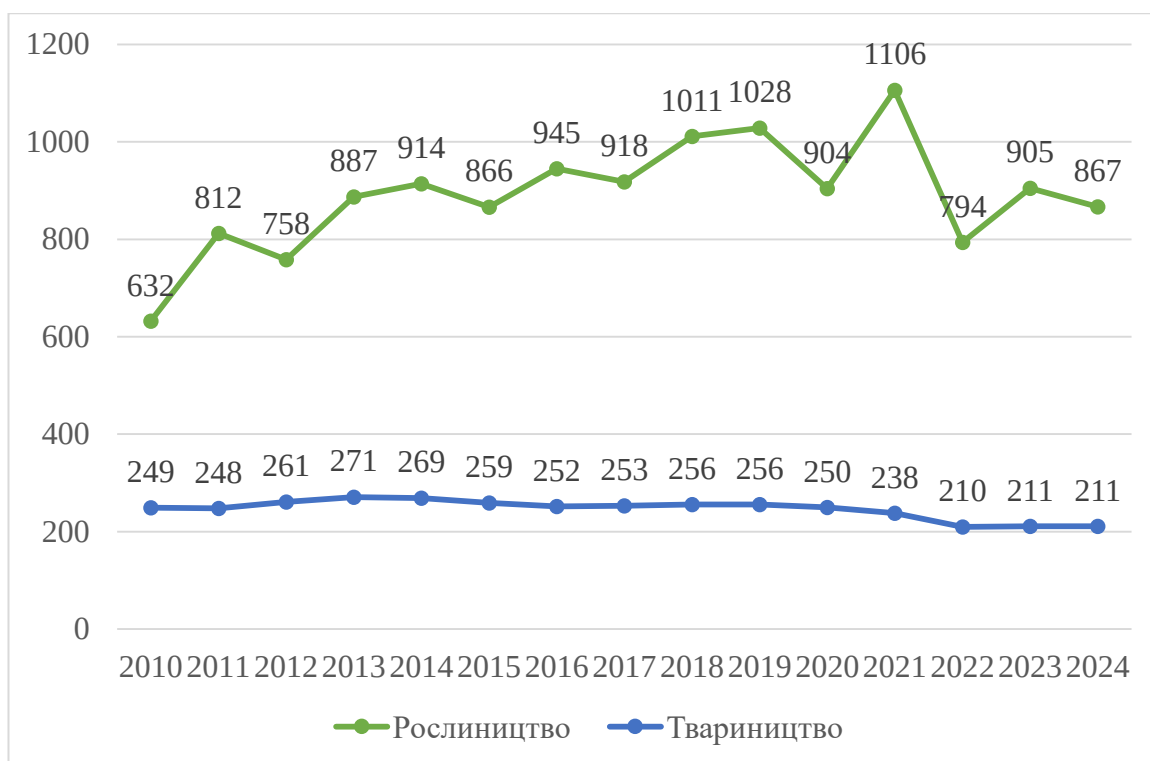

Рис. 2.18. Динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва та тваринництва, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [43,82]

Згідно даних рис. 2.18 рослинництво демонструє виражену тенденцію до зростання до 2021 року з максимальним значенням виробленої продукції на суму 1106 млрд грн, що підтверджує його домінуючу роль у формуванні валової продукції сільського господарства. Водночас у 2022 році спостерігається різке скорочення обсягів виробництва, що обумовлено наслідками повномасштабної війни, після чого відбувається часткове відновлення у 2023–2024 рр. Тваринництво характеризується відносною стабільністю упродовж досліджуваного періоду, проте з поступовою тенденцією до зниження після 2013 року. Особливо помітним є спад у 2022 році, після якого галузь не демонструє суттєвого відновлення, залишаючись на нижчому рівні порівняно з попередніми роками. У цілому рис. 2 свідчить про дисбаланс між галузями, зростання залежності аграрного сектору від рослинництва та зниження ролі тваринництва, що може створювати додаткові ризики для стійкості продовольчої системи України.

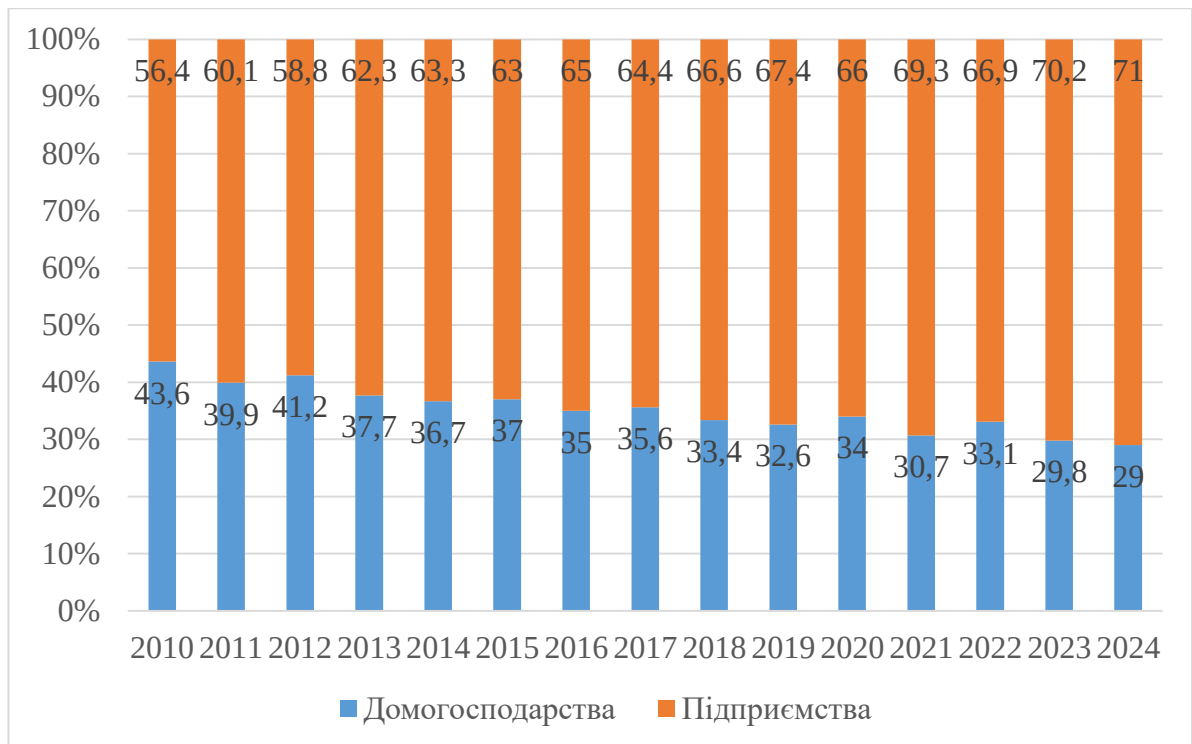

Рис. 2.19. Структура продукції сільського господарства за категоріями виробників, %

Джерело: побудовано автором на основі [43, 82]

Аналіз структури продукції сільського господарства за категоріями виробників у 2010-2024 рр. свідчить про стійку тенденцію до зростання ролі підприємств і відповідне зниження частки домогосподарств. Якщо у 2010 році частка господарств населення становила 43,6%, то у 2024 році вона скоротилася до 29 %, тоді як частка підприємств зросла з 56,4 % до 71 %.

Це свідчить про поступову інституціоналізацію аграрного виробництва, укрупнення господарств і посилення позицій аграрного бізнесу. Водночас зменшення ролі домогосподарств може вказувати на скорочення їх участі у виробництві продовольства, що, з одного боку, підвищує ефективність і товарність сектору, а з іншого - створює ризики зниження гнучкості та соціальної стійкості продовольчої системи.

Важливу роль у структурі аграрного сектору відіграють сільськогосподарські підприємства. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває аналіз руйнувань підприємств в аграрному секторі.

За даними проєкту «Інтерактивна мапа руйнувань агросектору України» [28], станом на листопад 2023 року в Україні зареєстровано 76 підприємств сільського господарства, що зазнали пошкоджень, 142 об'єкти були повністю зруйновані, 142 об'єкти зазнали часткового руйнування та 300 об'єктів зазнали незначних пошкоджень. Найбільшої шкоди від війни зазнали Харківська та Херсонська області. Оцінити збитки та втрати на території Донецької та Луганської областей на даний момент неможливо, оскільки на цих територіях ведуться активні бойові дії і вони залишаються окупованими.

Станом на кінець вересня потенційно замінованими в Україні залишаються близько 174 тисячі квадратних кілометрів території, що становить 30% всієї території держави. У зоні потенційної небезпеки – понад 6 млн людей [95]. За словами Сергія Кислиці під час виступу у Раді Безпеки ООН, Росія перетворила Україну на одну з найбільш забруднених мінами країн. Зокрема, тисячі мін та інших вибухонебезпечних об'єктів розкидані на українських сільськогосподарських угіддях площею понад 4700 кв. км.

За підтримки Світового банку було підготовлено звіт «Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення», де зазначається, що за оцінками експертів у 2024 році майже 5 мільйонів людей, що становить приблизно 15% населення України, відчували нестачу продовольства та потребували допомоги з харчуванням та засобами до існування. Продовольча нестача залишається найгострішою у 10 найбільш постраждалих південних, східних та північних областях, причому найбільша кількість людей, які відчують продовольчу нестачу, спостерігається у Херсонській (55 %), Запорізькій (42 %) та Донецькій (39 %) областях. На всі десять областей (Харківська, Сумська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Чернігівська, Луганська та Одеська) припадає приблизно 2,57 мільйона людей. Руйнування критично важливої інфраструктури та колапс основних послуг, у поєднанні з масовим переміщенням та економічними наслідками, різко зменшили можливості людей отримувати доступ до їжі, підтримувати засоби до існування,

підтримувати сільськогосподарське виробництво та оплачувати основні продукти харчування [42]. За оцінками експертів, український агросектор вже постраждав на 80 млрд. дол. США за два роки повномасштабного вторгнення країни-агресора і це не враховуючи збитків та втрат в іригації, харчовій промисловості, логістиці сільського господарства та розмінуванні, які тісно пов'язані з сільським господарством. Втрати зображені на рис. 2.20.

На рис. 2.20. центральна діаграма ілюструє співвідношення прямих і непрямих втрат у загальному обсязі збитків: 87% (або 69,8 млрд. дол.) припадає на непрямі наслідки, тоді як прямі збитки становлять 13% (або 10,3 млрд. дол.). Найбільшу частку непрямих втрат становлять збитки від зниження виробництва однорічних культур - 34,3 млрд. дол., суттєва частина втрат припадає на тваринництво - 24,1 млрд. дол., а виробництву багаторічних культур завдано шкоди на 4,4 млрд. дол.; окремо виділено 5,6 млрд. дол. втрат через зниження внутрішніх цін внаслідок експортних обмежень, та 769 млн дол. додаткових виробничих витрат, а також незначні, проте важливі, екологічні та земельні збитки в розмірі 329 млн дол. через затримки з рекультивацією та 17 млн дол. Становлять екологічні втрати.

Аналізуючи прямі збитки для аграрного сектору, можемо зазначити, що найбільше постраждала сільськогосподарська техніка – збитки становлять 5,8 млрд дол., далі йдуть виробничі фонди та готова продукція - 1,97 млрд дол., зерносховища - 1,8 млрд дол., багаторічні насадження - 0,398 млрд дол., об'єкти тваринництва - 254 млн дол., а також збитки аквакультурі та рибальству – 35 млн. дол. Важливо активізувати програми допомоги та реабілітації для фермерів та селян, які постраждали від війни, щоб вони могли швидко відновити своє виробництво та забезпечити населення продовольством. Подальше співробітництво з міжнародними партнерами та використання сучасних технологій у сільському господарстві можуть сприяти ефективному вирішенню проблеми продовольчої безпеки не тільки в окремій країні, а й у всьому світі.

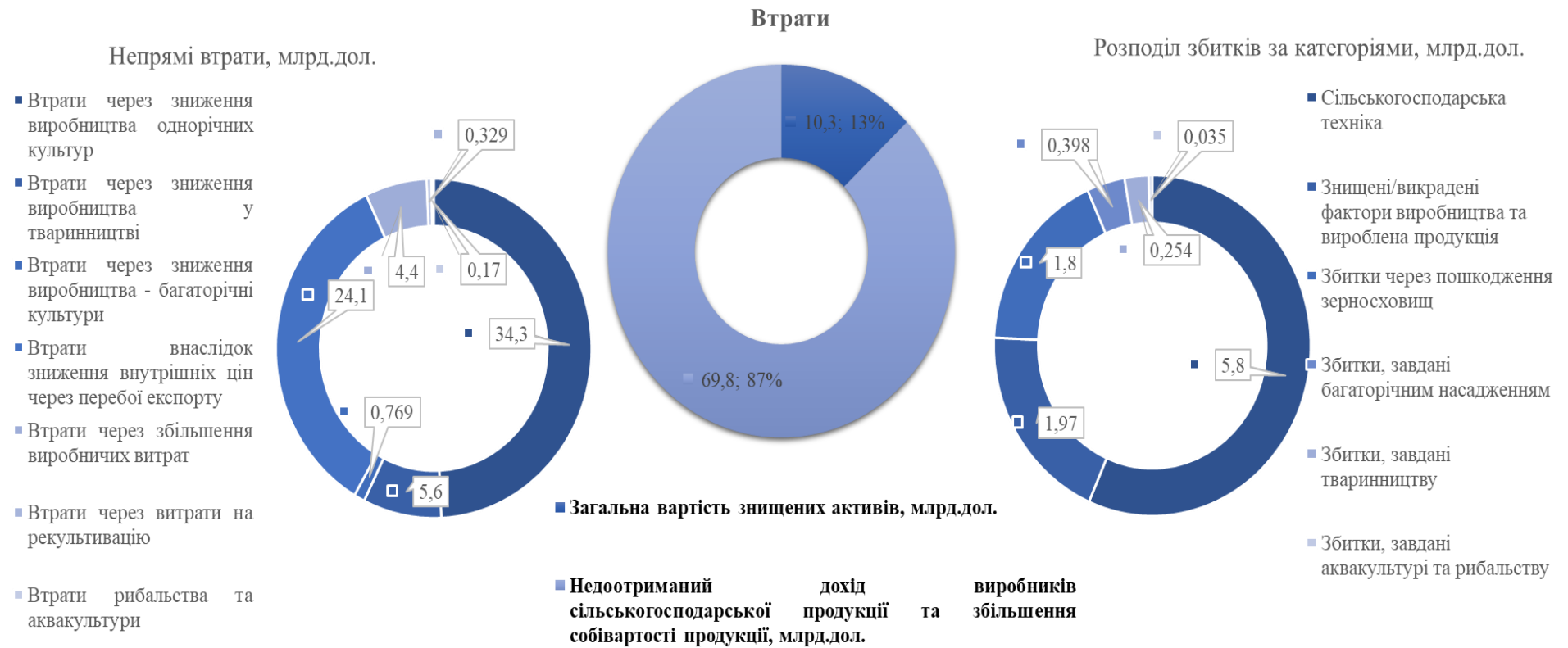

Рис. 2.20. Збитки та втрати аграрного сектору України станом на 2024 рік

Джерело: побудовано автором на основі [42]

Вагому роль домогосподарств також відзначають і експерти ФАО. Так, Згідно звіту ФАО, основою нашої продовольчої безпеки стало сільське господарство, яке захищає населення від продовольчої кризи попри виклики, які пов'язані з війною, зниженням доходів та обмеженим доступом до ресурсів, які в свою чергу чинять зростаючий тиск на засоби до існування сільського населення. Відповідно до цього звіту, опитування показало наступні результати:

- 40% опитаних домогосподарств займаються агровиробництвом, з яких 86% виробляють продукцію переважно для власного споживання;
- сільські родини зазнають зростаючого фінансового тиску: кожне третє домогосподарство повідомило про зниження доходів, а 48% тих, хто залежить від аграрних доходів, відзначили їх скорочення;
- у прифронтових районах економічна вразливість особливо висока: 42% домогосподарств живуть за рахунок пенсій, 36% – соціальних виплат, а 3% не мають жодного доходу;
- виробництво скорочується: 30% фермерів, що займаються рослинництвом, повідомили про зменшення врожаю (до 45% у Херсонській області), а 20% фермерів, що розводять тварин, втратили худобу через війну;
- понад 75% домогосподарств витрачають заощадження, позичають кошти або скорочують базові витрати, зокрема на медицину та освіту;
- переміщення населення суттєво вдарило по тваринництву: 70% евакуйованих осіб були змушені залишити худобу;
- найбільш вразливими залишаються внутрішньо переміщені особи, домогосподарства, очолювані жінками, та родини поблизу фронту – вони частіше стикаються з нестачею їжі та змушені вдаватися до негативних стратегій виживання [119].

Враховуючи оцінку експертів, важливого значення для населення набуває державна підтримка, яка спрямовується на забезпечення доступу до ресурсів, розвитку інфраструктури та впровадження інновацій в агропромисловий сектор. Тому вважаємо за доцільне переглянути результати реалізації стратегії продовольчої безпеки, яка включає план заходів для зміцнення продовольчої системи (рис.2.21). Аналіз виконання стратегії дозволить визначити стан виконання задекларованих цілей і завдань.

ОЦІНКА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ДО 2027 РОКУ (СТАНОМ НА 31.12.2025 РОКУ)

Стратегічні цілі	Завдання	Проміжні результати
Стратегічна ціль 1. Наповнення продовольчого ринку шляхом сприяння сталому розвитку виробництва	- розроблення та здійснення заходів підтримки аграрних виробників; - посилення співробітництва з державами - членами ЄС та США, Великою Британією та Канадою, з країнами Азії, Африки та Латинської Америки; - відновлення підприємств харчової промисловості.	- Програми державної підтримки: 116,3 млн грн спрямовано на тваринництво, 775 091 грн – на рибництво; - Залучення іноземних інвестицій на суму понад 3 млрд дол; - Внесення змін до деяких законодавчих актів.
Стратегічна ціль 2. Забезпечення економічної доступності продовольства для усіх груп населення України	завдання із запровадження механізмів реалізації ефективного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та харчових продуктів.	20,9 млрд дол. обсяг виробництва харч. галузі у 2025 р. (97,5% від рівня 2021 р.), +18,2% приріст виробництва харч. продуктів у 2025 р. до 2024 р. >7 млрд дол. експорт готових харчових продуктів у 2025 р. (+2,4% до 2021 р.), +23,3% приріст у 2025 р. до 2024 р.
Стратегічна ціль 3. Забезпечення безпекової компоненти продовольчої безпеки	- забезпечення формування, розміщення, зберігання та використання державних продовольчих резервів; - забезпечення підвищення стійкості продовольчих систем; - створення систем національного та регіонального моніторингу продовольчої безпеки України; - створення системи виявлення та раннього запобігання виникненню загроз продовольчій безпеці; - пріоритетне розмінування земель сільськогосподарського призначення, усунення наслідків ведення бойових дій; - здійснення заходів щодо запобігання та адаптації до зміни клімату; - удосконалення національного законодавства відповідно до права ЄС та забезпечення його реалізації.	- Створена Методика розрахунку індикаторів продовольчої безпеки, проводиться щотижневий моніторинг споживчих цін; - розміновано та повернуто в продуктивне використання 12 287,5 га (за 2024-2025 рр.) - У сферах безпечності харчових продуктів, ветеринарної медицини, карантину та захисту рослин прийнято нові закони та постанови; - Територіальними органами Держпродспоживслужби проведено 11686 перевірок.

Рис. 2.21. Оцінка реалізації Стратегії продовольчої безпеки України станом на кінець 2025 року
Джерело: побудовано автором на основі [72,23 ,26]

Отже результати оцінки реалізації Стратегії продовольчої безпеки України до 2027 року свідчать про певні успіхи у виконанні поставлених завдань, попри нові виклики з якими доводиться стикатися нашій державі. Так, було забезпечено частково відновлення агрорного сектору, активізовано державну підтримку та залучено іноземні інвестиції. Проаналізуємо детальніше міжнародну допомогу у відновленні агросектору.

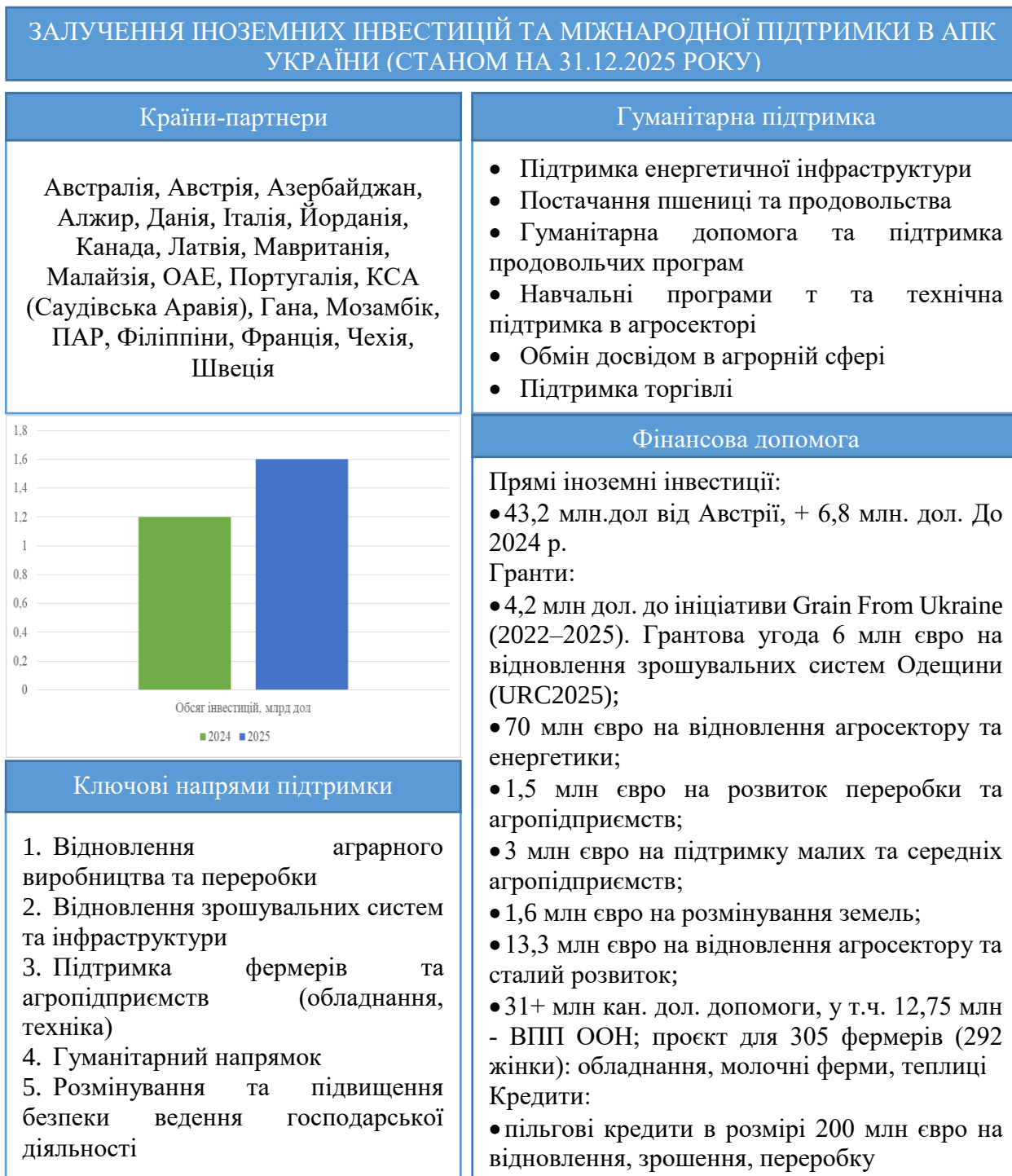

Рис. 2.22. Аналіз обсягу залучених інвестицій та міжнародної допомоги станом на кінець 2025 року

Джерело: побудовано автором на основі [23,26]

Як видно з рис.2.21, фінансова допомога включає в себе не тільки прямі інвестиції, а й гранти та пільгове кредитування. Така сукупність інструментів дозволяє не лише підтримувати поточну діяльність, а й розвивати довгострокові проєкти. Значна частка фінансової допомоги спрямована на критично важливі напрями такі як відновлення інфраструктури, зрошення, розмінування земель та підтримку сталого та середнього бізнесу в агросекторі. Якщо фінансова допомога спрямована на довгострокові перспективи, то поточні потреби закриває гуманітарна допомога, яка допомагає підтримувати продовольчу стабільність всередині держави. Як висновок, можемо сказати, що міжнародна підтримка формує підґрунтя для переходу нашого агропромислового комплексу від стратегій виживання до відновлення та подальшого розвитку.

Крім залучення інвестицій та міжнародної підтримки, уряд розпочав ряд інституційних змін, зокрема впровадив Методику оцінки продовольчої безпеки, про яку ми писали вище, та розробив систему моніторингу споживчих цін. Крім того, для підвищення стійкості продовольчої системи було прийнято низку нормативно-правових актів, які спрямовані на гармонізацію вітчизняного законодавства з вимогами ЄС. У сферах безпечності харчових продуктів, ветеринарної медицини, карантину та захисту рослин прийнято наступні нормативно-правові акти: ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення регулювання у сферах ветеринарної медицини, благополуччя тварин і кормів у відповідність з актами права Європейського Союзу» [54], Постанову №451 від 15.04.2025 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру генетично модифікованих організмів» (набере чинності 16.09.2026 р.) [64], Постанову №640 від 04.06.2025 «Деякі питання реалізації Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» [15], Постанову №121 від 04.02.2025 «Деякі питання реалізації статті 86 Закону України «Про ветеринарну медицину» [16], Постанову №584 від 21.05.2025 «Деякі питання державної реєстрації генетично модифікованих організмів» (набере чинності 16.09.2026

р.) [13], Постанову №1216 від 25.09.2025 «Про затвердження Порядку встановлення та функціонування карантинних ветеринарних постів та дезінфекційних установок у пунктах пропуску через державний кордон України» [65].

Попри досягнуті успіхи ключові цілі Стратегії реалізуються нерівномірно, а досягнуті результати мають переважно компенсаційний характер, який спрямовується на подолання наслідків від бойових дій, а не на подальший розвиток. Так відповідно до стратегічної цілі №2, яка полягає у забезпеченні економічної доступності продовольства для усіх груп населення України і визначено завдання із розробки та запровадження механізмів реалізації ефективного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, проміжні результати показують повернення деяких показників до рівня 2021 року. Попри запроваджені заходи всеодно зберігаються суттєві ризики, які пов'язані з логістичними обмеженнями, нерівномірністю доступу між регіонами, а також залежністю окремих груп від державної та міжнародної підтримки. Отже, можемо зробити висновок, що на даний час Стратегія забезпечує поточну стабілізацію продовольчої системи, але основні зусилля направлені на усунення наслідків війни, а не на довгострокову перспективу. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення механізмів реалізації Стратегії.

Як ми вже зазначали, сьогодні продовольча безпека перестала бути виключно аграрним питанням, а набула стратегічно важливого значення, що впливає економічну стійкість держави та безпеку всього суспільства. Проведена оцінка рівня продовольчої безпеки України дає змогу виокремити низку ключових загроз, які мають системний характер і посилюються в умовах гібридної війни. Розглянемо їх більш детально (рис. 2.23).

Рис. 2.23. Ключові загрози продовольчій безпеці України

Джерело: побудовано автором

Згідно рис. 2.23, ми поділили загрози на наступні блоки: воєнні, логістичні та зовнішньоторговельні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, екологічні та кліматичні, інформаційні. Насамперед аналіз ми розпочнемо із загроз, які безпосередньо пов'язані з війною. Як ми вже зазначали вище, повномасштабне вторгнення призвело до окупації частини територій, мінування значної частки земель сільськогосподарського призначення, руйнування виробничої, складської, транспортної та енергетичної інфраструктури агросектору. Через бойові дії та постійні повітряні атаки ворога частина аграрних підприємств, елеваторів, ферм та інших переробних потужностей пошкоджені або взагалі повністю знищені. Ще однією проблемою, яка виникла внаслідок війни є те, що значна частина підприємств аграрного сектору зіткнулася з дефіцитом певних видів ресурсів:

палива для техніки, добрив, засобів захисту рослин та браком робочої сили. Важливо відмітити, що найбільше страждають прифронтові регіони, де основною загрозою часті обстріли, які не тільки порушують виробничі процеси, але і загрожують життю працівників.

Ще одним важливим блоком виступають логістичні та зовнішньоторговельні загрози. Як ми дослідили, Україна є одним із провідних експортерів певних видів зернових культур, тому стійкість та стабільність логістичної системи має важливе значення не лише для держави, а й для світу вцілому. Через російську агресію довелося суттєво змінити систему аграрної торгівлі, оскільки блокування портів, ускладнення судноплавства в Чорному морі і, як наслідок, зростання вартості перевезень призвели до переорієнтації експорту на сухопутні шляхи. Загрози для логістичної системи прямо впливають на внутрішню економічну стабільність (оскільки через обмеженість експортних можливостей вітчизняних товаровиробників знижуються валютні надходження) та на глобальну продовольчу систему (скорочення та ускладнення українського експорту впливають на світові продовольчі ринки, особливо на країни, які залежать від імпорту продовольства).

Окремим блоком можемо виділити економічні загрози, які проявляються у зростанні цін на продукти харчування, підвищенні витрат домогосподарств на харчування, що призводить до зниження купівельної спроможності населення. Сьогодні склалася ситуація, в умовах якої значна частина населення втратила стабільний рівень доходу, постійну роботу, житло та доступ до власних ресурсів самозабезпечення. Навіть при умові наявності достатньої кількості продовольства на внутрішньому ринку, економічна доступність цих товарів для окремих верств населення погіршується. Вразливими групами в цьому питанні є внутрішньопереміщені особи, пенсіонери, мешканці прифронтових регіонів.

В цьому контексті важливо виокремити в окремий блок соціально-демографічні загрози. Такі чинники як внутрішнє переміщення, зміна

чисельності населення призводять до нерівномірного навантаження на місцеві ринки та ускладнюють систему продовольчого забезпечення регіонів. Водночас у прифронтових районах та деокупованих громадах спостерігається інша проблема – повне або часткове руйнування продовольчої системи та її висока залежність населення від гуманітарної підтримки.

Важливою групою загроз є інституційні, які пов'язані з обмеженою спроможністю держави визначати реальну оцінку стану продовольчої безпеки в умовах війни. Як ми вже зазначали, національна методика спирається на офіційні статистичні дані, частину з яких нереально отримати. Така ситуація створює ризик викривлення реальної картини стану продовольчої безпеки, що є не лише загрозою погіршення певних показників, а й недосконалістю системи моніторингу.

Окремою групою є екологічні та кліматичні загрози. Війна має безпосередній вплив на навколишнє середовище, адже через бойові дії відбувається забруднення ґрунтів, мінування земель сільськогосподарського призначення, забруднення водойм тощо. Крім всіх цих чинників додаються загрози більш глобального масштабу, такі як зміни клімату, що впливають на загальну врожайність. Загалом ці загрози призводять до того, що продовольча система не здатна адаптуватися до нових викликів.

В умовах гібридних викликів все більшої актуальності набувають інформаційні загрози. Можемо відмітити, що росія знищує наш агросектор не лише фізично, а й підсилює завдану шкоду інформаційними кампаніями, які спрямовуються на дискредитацію нашої країни. В інформаційному просторі все частіше з'являються дискредитаційні інформаційні кампанії, які включають маніпуляції та фейки навколо зернового експорту, поширення різних наративів щодо шкоди від українських товарів для вітчизняних виробників інших країн та перекладання відповідальності за глобальні цінові коливання на Україну та її партнерів. Такі інформаційні загрози послаблюють міжнародну підтримку та створюють напругу між нашою державою та країнами-партнерами.

Аналізуючи різні групи загроз, можемо відмітити, що всі вони мають системний характер і є взаємопов'язаними між собою. Найбільш руйнівний вплив мають воєнні загрози, які проявляються в різних площинах – як безпосереднє руйнування аграрної інфраструктури, логістичні обмеження вітчизняного експорту, економічні труднощі, що знижують економічну доступність до продовольства, демографічні зміни створюють диспропорції у розподілі продовольчих ресурсів, інституційні обмеження ускладнюють моніторинг, екологічні наслідки війни та зміни клімату провокують довготривалі ризики для аграрної сфери. Відповідно до різного характеру загроз, подальше забезпечення продовольчої безпеки України потребує комплексного підходу, яке базуватиметься не тільки на підтримці аграрного сектору, а й включатиме постконфліктне відновлення, удосконалення системи моніторингу, посилення соціального захисту населення та екологічну реабілітацію природи.

Висновки до 2-го розділу

У другому розділі ми дослідили сучасний стан та ключові загрози для продовольчої безпеки держави. Обґрунтовано, що оцінювання рівня продовольчої безпеки є важливим інструментом виявлення ризиків, слабких місць у продовольчій системі та формування ефективної державної політики у сфері національної безпеки. Встановлено, що міжнародні методики оцінювання продовольчої безпеки, зокрема GFSI, FIES, IPC, GHI та ND-GAIN, дають змогу розглядати продовольчу безпеку з різних позицій.

Доведено, що жодна з міжнародних методик не є універсальною, оскільки кожна з них відображає лише окремі аспекти продовольчої безпеки. GFSI забезпечує комплексне порівняння країн, FIES дозволяє враховувати реальний досвід домогосподарств, IPC є ефективною для оцінювання кризових ситуацій, GHI акцентує увагу на проблемі голоду та недоїдання, а ND-GAIN дає змогу враховувати кліматичні ризики. Водночас їх

використання потребує адаптації до національних умов, особливо в умовах воєнного стану та обмеженого доступу до статистичної інформації.

Виявлено, що національні методики оцінювання продовольчої безпеки мають практичну спрямованість, проте залишаються недостатньо чутливими до сучасних викликів. Основними обмеженнями є залежність від офіційної статистичної інформації, неповне врахування регіональних диспропорцій, недостатня увага до фізичної доступності продовольства у прифронтових і деокупованих регіонах, а також відсутність повноцінної оцінки якості й безпечності харчових продуктів. Акцентовано, що в умовах воєнного стану такі обмеження можуть призводити до викривлення реальної картини продовольчої безпеки.

Розроблено пропозицію щодо удосконалення методичного підходу до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави, який передбачає поєднання інструментарію міжнародних методик із національними індикаторами, а також можливість використання результатів опитувань домогосподарств за шкалою FIES, експертних оцінок і додаткових регіональних показників. Такий підхід дозволяє сформулювати більш достовірну оцінку стану продовольчої безпеки за умов обмеженої або неповної статистичної інформації.

Встановлено, що світова продовольча безпека перебуває під впливом комплексу взаємопов'язаних загроз, серед яких ключове значення мають збройні конфлікти, кліматичні зміни, економічна нестабільність, міграційні процеси, порушення логістичних ланцюгів та нерівномірність доступу до продовольства. Доведено, що найбільш уразливими залишаються країни та регіони з високим рівнем бідності, політичної нестабільності, залежності від імпорту продовольства та слабкою інституційною спроможністю.

Акцентовано, що російсько-українська війна стала одним із ключових чинників дестабілізації світових продовольчих ринків. Її наслідками стали порушення сільськогосподарського виробництва, блокування морських шляхів, скорочення українського експорту, зміна географії поставок, зростання світових цін на продовольство та посилення ризиків для країн,

залежних від імпорту зернових культур. Водночас Україна залишається важливим учасником світового аграрного ринку, однак її експортний потенціал значною мірою залежить від безпекової ситуації, стану логістичної інфраструктури та міжнародної підтримки.

Для оцінки стану продовольчої безпеки України ми опиралися на результати міжнародних підходів. Згідно Глобального індексу продовольчої безпеки станом на 2022 рік Україна займала 71 місце у світовому рейтингу, що значно нижче результатів попередніх довоєнних періодів. Крім того, Україна фактично увійшла до переліку країн, які стикаються з продовольчими кризами. Так у 2022 році близько 8,9 млн українців (майже 25% населення) стикалися з гострою нестачею продовольства, а у 2023 році цей показник знизився, але всеодно становив 20% населення (близько 7,3 млн українців). Найнебезпечніша ситуація прослідковується у південних, східних та північних областях, зокрема у Харківській, Запорізькій та Донецькій. Оскільки території Луганської області та АР Криму є окупованими, то оцінити стан продовольчої безпеки неможливо.

Виявлено, що продовольча безпека України в умовах повномасштабної війни зазнала суттєвого погіршення внаслідок окупації частини територій, мінування сільськогосподарських угідь, руйнування аграрної, складської, транспортної та енергетичної інфраструктури, втрати трудових ресурсів, зниження купівельної спроможності населення та посилення соціальної вразливості окремих груп громадян. Особливо гостро ці проблеми проявляються у прифронтових регіонах, де продовольча безпека залежить не лише від наявності продуктів, а й від фізичної можливості їх доставки та придбання.

Встановлено, що загрози продовольчій безпеці України мають системний і взаємопов'язаний характер. До ключових груп загроз віднесено воєнні, логістичні та зовнішньоторговельні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, екологічно-кліматичні та інформаційні загрози. Доведено, що найбільш руйнівний вплив мають воєнні загрози, оскільки саме

вони спричиняють руйнування виробничої бази, порушення логістики, погіршення економічної доступності продовольства, демографічні диспропорції, екологічні наслідки та зростання інформаційного тиску.

Отже, результати другого розділу доводять, що забезпечення продовольчої безпеки України в умовах гібридних загроз потребує комплексного підходу, який має поєднувати удосконалення системи моніторингу, адаптацію методик оцінювання до умов воєнного стану, підтримку аграрного сектору, відновлення логістичної інфраструктури, посилення соціального захисту населення, екологічну реабілітацію постраждалих територій та протидію інформаційним загрозам. Це створює підґрунтя для подальшого обґрунтування напрямів удосконалення системи забезпечення продовольчої безпеки держави.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Міжнародний досвід забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз

У сучасному світі триває значна кількість збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, що охоплюють різні регіони й континенти. Зокрема, 45 збройних конфліктів зафіксовано на Близькому Сході та в Північній Африці, зокрема на територіях Кіпру, Єгипту, Іраку, Ізраїлю, Лівії, Марокко, Палестини, Сирії, Туреччини, Ємену та Західної Сахари; 35 – в Африці, зокрема у Буркіна-Фасо, Камеруні, Центральноафриканській Республіці, Демократичній Республіці Конго, Ефіопії, Малі, Мозамбіку, Нігерії, Сенегалі, Сомалі, Південному Судані та Судані; 21 – в Азії, зокрема в Афганістані, Індії, М'янмі, Пакистані, на Філіппінах і в Китаї; 7 – в Європі, зокрема в Молдові, Україні, Грузії та Росії; 6 – у Латинській Америці, зокрема в Мексиці та Колумбії [180].

Зазначені збройні конфлікти справляють безпосередній вплив не лише на стан національних продовольчих систем окремих держав, а й на функціонування глобальної продовольчої системи загалом. У міжнародних аналітичних доповідях, зокрема у Глобальному звіті про продовольчі кризи, збройні конфлікти визначаються одним із ключових чинників загострення продовольчої нестабільності, оскільки вони призводять до руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, порушення ланцюгів постачання, зростання цін на продовольство та збільшення масштабів гуманітарних потреб населення[137], фіксуються рекордні показники голоду, безпосередньо спричиненими конфліктами. Так, за даними звіту, у 2023 році гостра продовольча небезпека була зафіксована у 59 країнах і її відчули близько 281,6

млн людей, то у 2024 році попри те, що кількість країн знизилась до 53, але кількість населення зросла до 295,3 млн.

Ізраїль – це країна, яка воює з перших днів свого створення та попри це, питання забезпечення продовольчої безпеки завжди були стратегічним пріоритетом державної політики. Географічне розташування країни зумовлює певні природні загрози: хронічний дефіцит водних ресурсів, зміни клімату, деградація ґрунтів, природні катастрофи (такі як пилові бурі чи раптові повені). Крім зазначених загроз, останнє десятиліття принесло нові виклики – загострення конфлікту з Палестиною, пандемія COVID-19, російсько-українська війна та ін. «Опитування показало, що 90% ізраїльських фермерів повідомляють про збитки, завдані їхнім фермам через конфлікт. 35% ферм у зоні дії Гази повністю припинили свою діяльність, а 84% ізраїльських фермерів вважають, що конфлікт впливає на продовольчу безпеку Ізраїлю, причому понад 50% заявили, що продовольча безпека значно порушена. Крім того, 90% фермерів у прикордонній зоні повідомили про гостру нестачу робочої сили. «Ці дні конфлікту підкреслюють необхідність підтримки продовольчої незалежності Ізраїлю, щоб покладатися на місцеві компоненти продукції без залежності від імпортованих продуктів харчування», – каже Йоель Зільberman, генеральний директор і засновник «ХаШомер ха-Хадаш» [128]. Загалом Ізраїль стикається зі значними викликами у забезпеченні продовольчої безпеки на державному рівні. На ситуацію впливають події, які можна віднести до різних часових рамок: короткостроковий період – наслідки збройного конфлікту, середньостроковий період – регіональні та глобальні політичні події та, безпосередньо, кліматичні зміни, які вже тривають, довгостроковий період – подальші зміни клімату, які стануть викликом для всіх держав [159]. Всі ці проблеми призвели до ряду проблем із постачанням та зростанням цін на продовольчі товари, що спонукало уряд розробити довгострокову стратегію продовольчої безпеки.

У травні 2025 р. Ізраїль офіційно презентував Національну стратегію продовольчої безпеки до 2050 року з бюджетом \$1,4 млрд. Сутність даного

документу полягає в сприянні здоровому та сталому харчуванню, забезпечення постійної доступності продуктів харчування, зміцненню виробничих та імпорتنих потужностей, а також в розбудові довгострокової стійкості, розробці плану щодо скорочення втрат та відходів харчових продуктів. Наприклад, відповідно до плану щодо скорочення втрат та відходів харчових продуктів створюються регіональні системи боротьби з втраченим продовольством. Держава розробила два основних сценарії: помірний сценарій зі скороченням на 25% до 2050 року та прогресивний цільовий показник – скорочення втрат та відходів харчових продуктів на 50% порівняно з поточною ситуацією. Загалом, для досягнення цілей Стратегії розроблено і запропоновано наступні кроки: розширювати місцеве сільськогосподарське виробництво, зокрема риби, бобових, овочів та оливкової олії; сприяти інноваціям у сфері харчових технологій та агротехнологічних технологій; створювати цифрові платформи для управління даними та надлишками продовольства; а також переосмислювати стратегії імпорту для диверсифікації постачальників та зменшення ризиків. Група харчової промисловості запропонувала фінансові стимули та потенційні податки для заохочення виробництва та споживання здоровіших продуктів харчування, вирішуючи проблеми як зі здоров'ям, так і з навколишнім середовищем, які наразі оцінюються в понад 55 мільярдів шекелів (15,5 мільярда доларів США) на рік [151].

Крім зусиль держави до забезпечення продовольчої безпеки також залучаються громадські організації, наприклад JLM Food Rescuers. Дана волонтерська спільнота займається так званим «порятунком їжі». Згідно статистичними даними, в Ізраїлі щороку викидається близько 40% їстівних продуктів, що становить 2,5 млн тонн, половину б з яких, як свідчать представники організації можна було б зберегти. Волонтери активно працюють в Єрусалимі з 2019 року, та вже мають результати і активно діляться своїм досвідом. Одним з перших кроків було налагоджено партнерство з оптовим ринком, де волонтери щодня збирають продукти, розподіляють та

роздають громадянам, які їх потребують. Крім того, організація співпрацює з органами державної влади для того, щоб масштабувати цей проєкт по території всієї країни. Важливо відмітити, що основними напрямком роботи є, також, освітні ініціативи. Волонтери співпрацюють з школами, щоб навчити дітей продовольчій грамотності. Крім того, проводять лекції, семінари, екскурсії по ринках та кулінарні тренінги для різних вікових категорій, щоб показати людям як можна збалансовано харчуватися і зменшити продуктові втрати/відходи [179].

Таким чином, ізраїльський досвід показує важливість поєднання державної стратегії з локальними соціальними ініціативами для гарантування стійкої продовольчої системи. Для України досвід Ізраїлю є надзвичайно важливим у контексті формування регіональних систем управління продовольчими резервами. Війна доводить, що централізована модель накопичення та розподілу ресурсів у багатьох випадках не здатна оперативно реагувати на кризові ситуації, які можуть бути спричинені як техногенними чи природними явищами. Тому, вважаємо за доцільне, створити багаторівневу систему продовольчого резервування, яка забезпечить кожен регіон мінімальним необхідним запасом базових продуктів харчування з урахуванням потреб територіальних громад.

Наступна країна, яка стикнулася з масштабним збройним конфліктом і по цей день бореться з його наслідками - Ємен. Історія даної країни в сучасному її вигляді починається з 1990 року, коли північна та південна частини об'єдналися. Але попри об'єднання громадянські війни на території нової республіки не припинялися та загострювалися протягом останніх десятиліть.

Затяжні бойові дії негативно вплинули на продовольчу безпеку країни, яка і так стикалася з великою кількістю проблем зумовлених географічним розташуванням та природними особливостями території (наприклад, брак водних ресурсів). До погіршення гуманітарної ситуації призвели також

економічна криза та блокада імпорту, що в свою чергу стало приводом до різкого скорочення виробництва продовольства.

За даними гуманітарного відділу ООН понад 17 млн осіб в Ємені, в тому числі понад 1 млн дітей віком до 5 років, страждають від гострої продовольчої кризи [89]. На сьогоднішній день основною підтримкою для мешканців країни стала допомога від міжнародних організацій. Так, наприклад, щомісяця Всесвітня продовольча програма надає екстрену продовольчу допомогу вразливим сім'ям по всьому Ємену, допомагаючи їм задовольнити свої основні потреби в умовах повсюдної продовольчої нестабільності. У районах, де це дозволяє доступ, ВПП розподіляє продовольчі пайки кожні 45 днів, надаючи пріоритет громадам, які стикаються з найвищим рівнем продовольчої нестабільності [190]. Але попри міжнародні зусилля, ситуація в країні погіршується з кожним роком. Так за останні декілька років кількість людей, які потребують гуманітарної допомоги зросла: в 2020 році ця кількість становила 24,3 млн осіб, в 2021 році зменшилася до 20,7 млн осіб, в 2022 році зросла до 23,5 млн осіб, в 2023 році знову зменшилася до 21,6 млн осіб, 2024 рік – 18,5 млн осіб, 2025 рік – 19,5 млн осіб, станом на початок 2026 року – 23,1 млн осіб [142]. Варто додати, що Україна активно долучається до зусиль міжнародної спільноти та надає допомогу мешканцям Ємену, а саме передає зерно, яке так необхідне для забезпечення регіональної продовольчої безпеки. Так до прикладу в рамках програми «Grain from Ukraine» у квітні 2023 року судно Negmar Cicek доставило у порт Саліф у Ємені 30 тисяч тонн пшениці [85].

Щодо механізмів підтримки продовольчої безпеки на національному рівні, то через затяжні конфлікти розділений між ворогуючими сторонами уряд Ємену не має можливості запровадити ефективні національні програми продовольчої безпеки. Тобто єдиною підтримкою та інструментом у боротьбі з голодом залишаються міжнародні організації та небайдужі країни.

Ще однією країною на Близькому Сході, яка потерпає від збройних конфліктів є Сирія. Арабська весна сколихнула весь регіон, в тому числі і

Сирію, але мирні протести у 2010 році переросли у громадянську війну в 2011 році. Десятиліття війни і економічних санкцій проти диктаторів, які торкнулися і мирного населення, призвели до руйнування аграрного сектору, зниження виробництва аграрної продукції та погіршення купівельної спроможності населення. Крім факторів, які спричинені війною, ситуацію погіршують ще природні та кліматичні умови. Так, згідно із даними ФАО, станом на серпень 2025 року, за результатами збору зернових, виробництво оцінюється в 1,2 млн тонн, що на 60% нижче середнього показника через посуху та високу температуру. Експерти міжнародної організації також підкреслюють, що на такі результати вплинули внутрішні заворушення під час посівного періоду, з листопада по грудень 2024 року, які ускладнювали доступ фермерів до полів, а високі виробничі витрати, включаючи паливо, насіння та добрива, сприяли скороченню посівних площ [118].

Згідно даних Всесвітньої продовольчої програми за 2025 рік 18% домогосподарств мають продовольчу безпеку, порівняно з 11% у 2024 році. Це зростання на понад сім відсоткових пунктів за один рік є помітним, але нестійким, оскільки подальший прогрес залежить від політичної стабільності, сталого інвестування у відновлення та стійкість, а також зміцнення національних інституцій [188]. На цю позитивну динаміку могли вплинути ще й економічні фактори – до прикладу, зняття санкцій від ряду країн. Так у 2025 році з Сирії зняли санкції США, що дозволило здійснювати ряд економічних операцій та інвестувати, крім того зняття обмежень сприяло забезпечення електроенергії, водою та загалом гуманітарними потребами. Окрім США, до процесу пом'якшення санкцій долучилися й окремі європейські держави, а також Європейський Союз у цілому [183].

Після повалення диктаторського режиму в грудні 2024 року, сьогодні в Сирії діє перехідний уряд, який намагається створити нові інституції та засади функціонування держави. На початку 2026 року уряд Сирії у співпраці з міжнародними організаціями розробив національну сільськогосподарську стратегію, спрямовану на зміцнення продовольчої безпеки та підтримку

економічного відновлення [173]. Дана програма спрямована на відновлення сільськогосподарського комплексу, підтримуватиме загальний курс відновлення та допоможе переміщеним сирійцям повернутися до рідних міст.

До глобальної економічної кризи та збройного конфлікту для підтримки населення країни було запроваджено субсидіювання. Громадяни отримували субсидії на електроенергію, пальне, та на певні товари базової необхідності – наприклад хліб. Диктаторський режим скорочував категорії громадян, які мали право на субсидії, що спричиняло погіршення продовольчої ситуації в країні. Хоча режим змінився, але оновлений уряд підіймає питання про відмінну субсидій, спираючись на складну економічну ситуацію. Крім того, уряд звертає увагу, що субсидії сприяють створенню тіньових ринків, навіть у сфері продовольства, посилюють марнотратство та контрабанду, шляхом надання домогосподарствам більшої свободи дій щодо їхніх пріоритетних витрат. Результати аналізу доцільності застосування субсидій показують, що даний механізм не допомагає захистити та підтримати людей, які цього справді потребують, а допомагають ще більше збагатитися середнім та найбагатшим класам суспільства. Як ми зазначали, сьогодні розглядається рішення про припинення субсидіювання. Уряд розглядає варіант підвищення рівня заробітної плати або надання інших бонусів, але навіть такі заходи не компенсують зростання вартості життя та втрату купівельної спроможності [112].

Сирійський уряд підтримує роботу державних пекарень, продаючи населенню хліб за фіксованими низькими цінами, імпортуючи для цього щорічно значний обсяг зерна. Протягом воєнних років та диктаторського режиму, основним постачальником зерна була росія, використовуючи спеціальні схеми, обходячи міжнародні санкції. Додамо, що росія експортувала до Сирії викрадене українське зерно [78]. З кінця 2024 року Україна в рамках програми «Зерно з України» почала імпортувати зерно до Сирії.

Що ж стосується підтримки власного сільського господарства, то, наприклад, у відповідь на складні природно-кліматичні умови уряд у середині червня 2025 року вирішив надати фінансовий стимул сирійським фермерам, які вирощують пшеницю, винагородивши кожного фермера 130 доларами за тону, доповнюючи закупівельну ціну, встановлену Міністерством економіки та промисловості, фактично підвищивши загальну закупівельну ціну до 450 доларів [112]. Але якщо говорити про глобальну підтримку та постійний захист, то на сьогодні немає реальних інструментів.

Головну роль у забезпеченні продовольчої безпеки відіграють гуманітарні механізми. Згідно даних Всесвітньої продовольчої програми у 2025 році 9,1 млн людей відчують нестачу продовольства, 7,6 млн є внутрішньо переміщеними особами. У 2024 році 3,6 млн осіб отримали підтримку від програми, але у 2025 році через брак фінансування та подорожчання вартості життя в країні, Всесвітня продовольча програма була змушена скоротити допомогу майже на 80 відсотків та надати пріоритет підтримці людей, які страждають від гострої нестачі продовольства. Таким чином допомога надається 1,5 мільйонам людей щомісяця [172]. Ще однією проблемою для підтримки продовольчої безпеки є питання доставки гуманітарних вантажів. Міжнародна підтримка надважлива для місцевих жителів, тому крім морського шляху, після падіння режиму Асада, ЄС запустив так званий «гуманітарний повітряний міст», який дозволяє доставляти необхідні вантажі – продукти, медикаменти та предмети для укриттів [19].

Загалом досвід Сирії демонструє поєднання спільної роботи уряду та міжнародної підтримки, але навіть разом ці механізми не здатні протистояти гуманітарній катастрофі після років затяжної війни.

Аналізуючи досвід Сирії та Ємену, країн, що перебувають у стані затяжних збройних конфліктів, можемо відмітити, що продовольча безпека залежить не тільки від наявності продовольства, але й можливості його транспортування, як всередині країни так і ззовні. Тому важливий розвиток

сухопутних логістичних коридорів, які фактично будуть виконувати для України подвійну функцію: по-перше, забезпечать обмін продовольчими ресурсами між регіонами, а по-друге підтримають експортний потенціал держави та її внесок у глобальну продовольчу безпеку.

Як ми вже зазначали, значна частина збройних конфліктів відбувається на африканському континенті, тому дослідження досвіду цього регіону є важливим. Згідно зі звітом «Стан продовольчої безпеки та харчування у світі» за 2025 рік понад 20% населення африканського регіону, що становить близько 307 млн осіб, відчувають голод, і на жаль, щороку цей показник зростає [120]. На таку негативну тенденцію впливають як природно-кліматичні умови (висока температура, посуха, відсутність водних ресурсів і т.д.) так і політичні причини, серед яких, безумовно, затяжні збройні конфлікти. Розглянемо детальніше країни на території яких тривають збройні конфлікти.

Почнемо з аналізу ситуації в Судані та Південному Судані, аде історія цих країн пов'язана з тривалими внутрішніми конфліктами, які переростають в збройну боротьбу. У 1956 році Судан оголосив свою незалежність від колоніального впливу Великої Британії та почав свій самостійний шлях. За роки незалежності на території країни постійно відбувалися регіональні сутички, через різні економічні, політичні та релігійні причини, а також дві громадянські війни. Так, друга громадянська війна призвела до того, що у 2011 році країна розкололася та південна її частина, шляхом проведення референдуму, від'єдналася та утворила нову державу – Південний Судан. Але утворення незалежної держави не допомогли Південному Судану уникнути внутрішньополітичних конфліктів, адже з 2013 року розпочалася нова громадянська війна, яка значно вплинула на послаблення продовольчої та гуманітарної безпеки регіону. Дана війна закінчилася тільки у 2018 році, забрала десятки тисяч життів та змусила понад 4 млн осіб стати біженцями [33]. Хоча громадянська війна закінчилася, але збройні сутички тривають і по сьогоднішній день. Не краща ситуація і у Судані, адже з 2023 року триває збройне протистояння між регулярною армією та Силами швидкої підтримки.

Загалом ситуація в обох державах в контексті продовольчої безпеки доволі складна. Через тривалі бойові дії, руйнування аграрної інфраструктури, переміщення населення суттєво зменшуються обсяги виробництва продовольства. За даними Глобального звіту про продовольчу кризу 7,1 млн осіб (56% населення) стикнулося з гострою продовольчою кризою у 2024 році та прогнозується, що цей показник зросте до 7,7 млн осіб у 2025 році. Ситуація в Судані ще складніша: 25,6 млн осіб (54% населення) у 2024 році відчувало гостру продовольчу кризу [129]. Важливо зазначити, що Африканський країн та сусідні країни намагалися допомогти, створюючи «зелені коридори» для гуманітарної допомоги, але бойові дії не завжди давали можливість надати допомогу. Крім того, біженці з цих країн створили додаткове навантаження на без того крихкі системи продовольчої безпеки інших африканських країн.

Основним органом, який відповідає за державну політику продовольчої безпеки у Південному Судані є Міністерство сільського господарства та продовольчої безпеки. Основні зусилля роботи даного органу направлені на залучення інвестицій – як від міжнародних партнерів, так і внутрішніх спонсорів – а саме розвиток державно-приватного партнерства. Станом на червень 2023 року Міністерство пропонує великий портфель інвестиційних проєктів у форматі державно-приватного партнерства, які спрямовані на відновлення сільськогосподарського сектору, відбудову аграрної інфраструктури, підвищення рівня виробництва, що в довгостроковій перспективі може забезпечити продовольчу стійкість та незалежність країни. Запропоновані проєкти включають наступні напрями: відновлення агропромислового комплексу в районі Нзара, створення олійного заводу, розробка потужностей з вирощування та переробки цукрової тростини, вирощування та переробка рису, олійних культур, кави, чаю, виробництво та переробка садівничих культур, тобто овочів та фруктів, та створення сільських агромеханічних центрів. Загальна вартість цих проєктів становить приблизно 976 млн дол. [149]. Основними результатами реалізації цих проєктів мають стати підвищення рівня виробництва продовольчих товарів, зменшення

залежності країни від імпорту та міжнародної гуманітарної допомоги, зростання доходів домогосподарств у сільській місцевості за рахунок створення нових робочих місць та загальний розвиток агропромислового сектору.

В республіці Судан головним урядовим органом, який займається питаннями продовольчої безпеки є Міністерство сільського господарства та лісів. У його структурі функціонує Технічний секретаріат із продовольчої безпеки, який займається координацією, оцінкою, моніторингом та аналізом продовольчої безпеки разом з іншими державними структурами та підтримкою партнерів, міжнародних організацій. Міністерство реалізує 4 національні сільськогосподарські проекти для покращення доступності продовольства, а також надає підтримку дрібним фермерам, надаючи сільськогосподарські ресурси [176].

Важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки та боротьбі з гуманітарною кризою відіграє Комісія з гуманітарної допомоги, яка координує та виконує гуманітарні зусилля країни відповідно до Закону про волонтерську та гуманітарну роботу 2006 року, співпрацюючи з відповідними органами влади для підтримки гуманітарної стабільності [140]. Дана комісія виконує фактично функцію посередництва між урядом країни та міжнародними організаціями для подолання гуманітарної кризи.

Важливо відмітити, що крім державних інституцій на території країни функціонують різні волонтерські організації. Прикладом такої організації є Організація волонтерів Судану, яка опікується потребами найбільш вразливих категорій та працює в інтересах біженців. Цікаво, що сама організація заснована молоддю-біженцями і займається підтримкою людей, які перебувають у таборах біженців та на територіях, які постраждали від збройних конфліктів. Одним із напрямів роботи волонтерів є гуманітарна підтримка, в тому числі і продовольча, співпрацюючи при цьому із партнерами та волонтерами з інших країн (Швеції, США, Великої Британії, Франції, Уганди тощо). Однією із ініціатив даної організації стала програма із

розповсюдження продовольства, яка забезпечує продовольчими ресурсами десятки тисяч людей у таборах та приймаючих спільнотах у Чаді та іншій частині Судану, яка менше постраждала від бойових дій [114].

Попри всі зусилля урядів обох держав, допомога партнерів та міжнародних організацій залишається основним джерелом підтримки продовольчої безпеки. Через збройні конфлікти, руйнування аграрної інфраструктури, несприятливі кліматичні умови державні механізми забезпечення продовольчої безпеки залишаються обмеженими у своїх можливостях.

Ще однією країною, яка потерпає від внутрішніх збройних конфліктів є Ефіопія. Всесвітня продовольча програма зазначає, що понад 10 млн осіб станом на 2025 рік стикається з голодом та недоїданням, серед яких 3 млн осіб були вимушені покинути свої домівки. Незважаючи на конфлікти, як внутрішні (громадянська війна в 2020-2022 рр.) та зовнішні (загроза початку війни з Еритреєю), Ефіопія надає підтримку близько 800 тисячам осіб із сусідніх країн, що створює додаткове навантаження на і так слабку продовольчу безпеку [143]. Міжнародна спільнота, як на рівні окремих держав, так і міжнародні організації, разом з урядом Ефіопії спільно працюють щоб подолати наслідки збройного конфлікту для забезпечення продовольчої безпеки. Так, Всесвітня продовольча програма розгорнула масштабні операції такі як: доставка продовольчих товарів в найбільш постраждалі регіони, фінансова підтримка для сімей, що проживають у регіонах, де стабільніша ситуація, постійна гуманітарна підтримка для населення, особливо для вразливих категорій та дітей. Спільними зусиллями уряду країни та міжнародних організацій, впроваджується програма «Food Assistance for Assets (Продовольча допомога за активи)». Сутність цієї програми полягає в допомозі людям, які відчувають гостру продовольчу кризу, за допомогою готівки, ваучерів, грошових переказів, сприяючи будівництву або відновленню інфраструктури, що покращить довгострокову продовольчу безпеку та стійкість. Важливою частиною цієї програми є підтримка фермерів

– для відновлення виробництва в регіони надаються насіння, добрива, техніка тощо [125]. Крім міжнародних зусиль, уряд Ефіопії активно працює над забезпеченням власної продовольчої безпеки.

З 2019 року керівництво країни запровадило нову політику щодо підвищення стійкості продовольчої системи та продуктивності сільського господарства. В країні відбулася так звана «пшенична революція» – з одного з найбільших імпортерів пшениці (витрати складала близько 1 млрд дол на рік) Ефіопія перетворилася на одного з найбільших виробників пшениці на континенті (конкурує з Єгиптом). Такі зміни стали можливими завдяки масштабним зрошувальним проектам, які допомогли пережити посухи, використанню покращених сортів насіння та впровадженню сучасних методів ведення сільського господарства, що допомогло значно збільшила врожайність пшениці та товарний надлишок.

Ще одним кроком у зміцненні продовольчої безпеки стала Ініціатива «Зелена спадщина» – амбітна екологічна кампанія, започаткована також у 2019 році. Метою цієї програми є висадка мільярдів дерев, що допоможе не тільки боротися з вирубкою лісів, кліматичними змінами, а й забезпечить продовольчу безпеку, адже значна частина висаджених дерев є плодоносними. Лісова площа Ефіопії зросла з 17,2 відсотка у 2019 році до 23,6 відсотка у 2023 році завдяки постійним зусиллям з посадки дерев.

Наступним вдалим рішенням стала програма «Щедрість кошика», запущена у 2022 році, та має на меті збільшення виробництва риби, молочних продуктів, яєць, курятини та меду [116]. Але незважаючи вже на наявні успіхи, шлях до продовольчої незалежності триває і, як показує приклад Ефіопії, для цього необхідний не тільки довгостроковий розвиток сільського господарства, а й заходи із забезпечення та підтримки миру, щоб запобігти повторенню продовольчих криз.

Досвід Ефіопії показує, що важливо підтримувати фермерські господарства у прифронтових регіонах, оскільки вони виконують економічну, соціальну та безпекову функції. Прифронтове фермерство підтримує

зайнятість місцевого населення та зменшує залежність прифронтових регіонів від гуманітарної допомоги, але при цьому стикається з величезною кількістю проблем, які зумовлені бойовими діями. Через це, запровадження спеціальних програм підтримки прифронтових фермерських господарств доцільно розглядати як один з пріоритетних напрямів державної політики.

Аналізуючи досвід країн, що перебувають та борються з наслідками збройних конфліктів, у сфері продовольчої безпеки провідну роль відіграють міжнародні донори та агенції допомоги. Агенції ООН, волонтерські організації та країни-спонсори фінансують значну частину зусиль та реалізують масштабні гуманітарні операції. Далі розглянемо більш детально обсяг продовольчої допомоги по регіонах (рис. 3.1).

СВІТОВІ «ГАРЯЧІ ТОЧКИ» ПРОДОВОЛЬЧОЇ ДОПОМОГИ

Розподіл Світової продовольчої допомоги від країн ОЕСР за регіонами/країнами-отримувачами, млн. дол. США

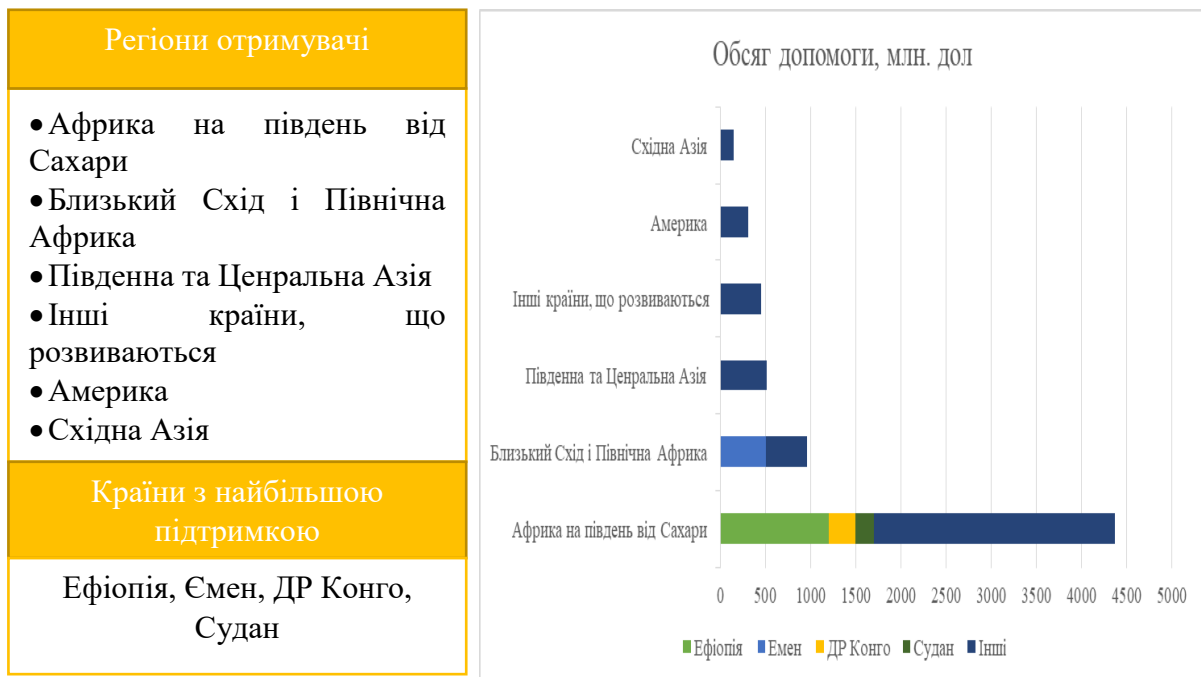

Рис. 3.1. Розподіл допомоги Світової продовольчої програми (WFP) від країн ОЕСР за регіонами/країнами-отримувачами (млн дол. США)

Джерело: побудовано автором на основі [146]

Водночас, можемо відмітити, що попри внутрішньополітичні конфлікти, політичну нестабільність та ряд інших проблем, уряди цих держав починають реалізовувати довгострокові ініціативи та проекти, що в майбутньому зміцнить їх продовольчу безпеку. Рис. 3.1 підтверджує той факт, що продовольча допомога є важливим фактором для підтримки національних продовольчих систем. Як бачимо, основним регіоном, який отримує найбільшу кількість допомоги є Африка на південь від Сахари, яка отримала за 2019-2023 рр. близько 4375,3 млн дол., що значно перевищує обсяги інших регіонів. Основними країнами-отримувачами виступають Ефіопія, ДР Конго та Судан, кожна з яких отримала більше допомоги ніж деякі регіони. Значну частину допомоги від країн ОЕСР отримують країни Близького Сходу та Північної Африки (зокрема Ємен, який отримав найбільшу кількість допомоги у регіоні), які також страждають від наслідків збройних конфліктів. Такі регіони як Південна та Центральна Азія (приблизно третина допомоги була спрямована лише до Афганістану) Америка та Східна Азія отримують суттєво менші обсяги допомоги, що може свідчити про нижчий рівень продовольчих криз або ж про вищу внутрішню спроможність до самозабезпечення продовольчих систем.

Україна активно долучається до багатьох міжнародних програм з підтримки продовольчої безпеки, де не тільки переймає кращі міжнародні практики, а й ділиться своїм досвідом. Так у жовтні 2025 року відбулося чергове засідання Генерального директорату AGRI Єврокомісії в межах Європейського механізму готовності та реагування на кризу продовольчої безпеки (EFSCM), метою якого було посилення координації між державним та приватним секторами, оцінка ризиків і обмін рішень у разі продовольчих криз, особливо на тлі повномасштабної війни росії проти України, яка стала викликом для світової продовольчої системи. Українська сторона доповіла європейським партнерами про вплив війни на продовольчу безпеку, внесок України у світові ланцюги постачання, а також про державні заходи для підтримки аграріїв, логістики та гуманітарних коридорів [91]. Участь України в таких заходах не тільки допомагає підтримувати власну продовольчу

систему, а й допомагає іншим країнам боротися з продовольчими кризами та їх наслідками.

3.2. Механізм підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті гібридних загроз та економічної стійкості

Сьогодні світ стикається з великою кількістю викликів, які зумовлені геополітичною нестабільністю, глобалізаційними процесами, змінами клімату та збільшенням кількості збройних конфліктів. Всі ці виклики прямо або опосередковано впливають на глобальну продовольчу систему, змінюють умови її функціонування та впливають на життя мільйонів людей. Особливо важка ситуація склалася у нашій країні.

Складність ситуації підтверджує дослідження «Слухаючи Україну» (L2Ukr), яке проводить Світовий банк у співпраці з Київським міжнародним інститутом соціології з квітня 2023 року. Суть дослідження полягає у щомісячному телефонному опитуванні близько 1500-2000 домогосподарств, для того щоб виявити вплив російської агресії на життя пересічних українців. Так, за результатами опитування війна вплинула на збільшення рівня бідності в країні (у 2023 році, кількість бідного населення, яке залишилося на території України зросла на 1,8 млн осіб порівняно з 2020 роком). Тобто, рівень бідності у 2023 році становив 29% від наявного населення держави. Така негативна тенденція напряду пов'язана зі скороченням зайнятості. Опитування показало, що приблизно п'ята частина тих, хто працював до війни, втратила роботу, що зменшило частку зайнятих дорослих приблизно до 40% протягом періоду з квітня по грудень 2023 року, порівняно з рівнем приблизно у 51% до війни. Крім того, значна частина молоді та людей працездатного віку покинули країну, що стало додатковим викликом для системи соціального забезпечення, оскільки все більша частина населення почала покладатися на соціальні виплати [152]. Загалом, всі ці фактори спричинили падіння рівня доходів домогосподарств, що прямо вплинуло на їх купівельну спроможність.

Проаналізувавши сучасний стан продовольчої безпеки нашої держави ми можемо говорити про цілу сукупність проблем, які проявляються у

залежності від зовнішніх ринків, вразливості нашої логістичної інфраструктури та у збитках аграрного сектору від воєнних дій. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне обґрунтувати механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави, в межах якого визначимо ключові інструменти та напрями його реалізації.

Аналізуючи різні наукові підходи до визначення поняття «механізм», можемо відмітити, що у більшості випадків під даним терміном розуміють певну систему, яка забезпечує взаємодію між об'єктом та суб'єктом управління. Так, наприклад, О. Чечель розглядає механізм державного регулювання як певну систему, до якої входять необхідні елементи для ефективної організації та реалізації регулятивної функції держави, та який відображає складну систему відносин між об'єктом та суб'єктом регулювання [97]. Натомість Д. Дуков під механізмом розуміє «систему, що складається з органів державного управління, які за допомогою низки інших елементів системи (засобів, важелів, методів, процедур, правових норм, стимулів, способів, функцій, інструментів, принципів та заходів) забезпечують вплив на об'єкт управління для досягнення певних цілей державного управління та утворює особливу єдність (взаємозв'язок) із зовнішнім інституційним середовищем, від стану якого залежить її ефективність» [18].

Під механізмом забезпечення продовольчої безпеки пропонується розуміти систему взаємопов'язаних інструментів, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування, сталого розвитку продовольчої системи та підвищення її стійкості до гібридних загроз. Такий механізм має поєднувати стратегічне планування, моніторинг, оцінювання ризиків, напрями державного впливу та практичні інструменти підтримки розвитку продовольчої системи та орієнтуватися не лише на подолання наслідків наявних проблем, а й на формування довгострокової стійкості продовольчої системи держави. У цьому контексті державна політика має бути спрямована не тільки на забезпечення оптимальних обсягів продовольчих ресурсів, а й на підвищення адаптивності всієї агропродовольчої системи до кризових ситуацій, зумовлених воєнними, економічними, логістичними, соціальними, екологічними та інформаційними загрозами (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави в контексті гібридних загроз та економічної стійкості

Джерело: розроблено автором

Функціонування будь-яку механізму ґрунтується на певних принципах, що в свою чергу визначають логіку його побудови та напрями реалізації. Багато науковців основним принципом називають самозабезпеченість населення країни продовольством [9, 8]. Також до принципів відносять мультфункціональність, соціальну справедливість, незалежність, сталість, збалансованість та раціональність [35, 92, 93]. Зазначені принципи є важливими для підтримки продовольчої системи, але недостатні в умовах сучасних викликів.

Для подальшого розвитку продовольчої системи доцільним, на нашу думку, є дотримання таких принципів як: комплексність та системність, збалансованість та справедливість, економічна ефективність, стійкість та інноваційність, соціальна орієнтованість, партнерство та координація. Розглянемо більш детально кожен із запропонованих принципів.

Під принципом комплексності та системності розглядаємо врахування всіх елементів продовольчої системи (виробництво, переробку, транспортування, зберігання, реалізацію та споживання продовольчих товарів). Як ми вже зазначали, продовольча безпека існує не лише в межах аграрного сектору, а й тісно пов'язана з економічної політикою держави, соціальною сферою, міжнародним середовищем та безпековим виміром.

Важливим завданням держави є забезпечення рівного доступу населення до якісних та безпечних продуктів, незалежно від соціального статусу чи інших поділів на групи населення. Принцип збалансованості та справедливості орієнтований на вирішення цього завдання. В умовах війни, коли кількість вразливих груп населення зростає, цей принцип набуває важливого значення.

Орієнтуючись на досвід певних країн, важливо відмітити, що для забезпечення продовольчої безпеки необхідне раціональне використання ресурсів (фінансових, матеріальних, земельних, водних, трудових та енергетичних), що відображає принцип економічної ефективності. Тобто, під економічною ефективністю ми розуміємо не просто про збільшення обсягів

виробництва, а підвищення рівня продуктивності праці, оптимізацію витрат, використання сучасних технологій на всіх етапах виробництва, переробки, транспортування, зберігання.

Аграрний сектор традиційно розглядається як основа економіки держави та одне із джерел формування державного бюджету, валютних надходжень і т.д. Але така надмірна концентрація на економічній вигоді звужує значення продовольчої безпеки та не дозволяє оцінити її значення для суспільства. Тому в межах запропонованого механізму доцільно виділити принцип соціальної орієнтованості. За намаганням збільшити обсяги виробництва та максимізувати обсяги прибутків може ховатися нехтування потребами населення. Саме тому, механізм забезпечення продовольчої безпеки має бути орієнтованим на підвищення рівня та якості життя, підтримку здоров'я населення та формування культури раціонального харчування.

Принцип стійкості та інноваційності передбачає важливу властивість продовольчої системи в умовах сучасних загроз, а саме її здатність адаптуватися до нових реалій, функціонувати в кризових ситуаціях і впроваджувати сучасні та інноваційні рішення. В сучасному світі ми все більше можемо помітити тенденції до цифровізації, тому аграрний сектор має не бути виключенням, автоматизації процесів та використання інноваційних технологій у транспортуванні, зберіганні та контролі якості харчових продуктів.

Важливим принципом є забезпечення партнерства та координації в рамках продовольчої системи. Даний принцип відображатиме узгоджену взаємодію основних структурних елементів всієї системи: держави, бізнесу, громадянського суспільства, наукових установ та міжнародних партнерів. Війна та інші сучасні виклики підкреслили важливість координації та партнерства, оскільки ефективне забезпечення продовольчої безпеки це не лише внутрішня проблема окремої держави, а й питання міжнародної стабільності, тому потребує залучення різних ресурсів та постійної підтримки.

На основі розглянутих принципів можемо запропонувати наступні блоки інструментів, які допоможуть реалізувати головну мету - забезпечення сталого рівня продовольчої безпеки та підвищення добробуту населення. До економічних інструментів включаємо фінансове стимулювання, кредитування та страхування, податкову підтримку для аграрних підприємств, а також цільову підтримку вразливих верств населення. Так, у державному бюджеті на 2026 рік закладено 14,1 млрд грн на програми підтримки аграріїв, що на 4,5 млрд грн більше порівняно із 2025 роком [88], але розуміємо, що збитки від російської агресії постійно зростають і ці кошти спрямовуються фактично на підтримку роботи підприємств, а не на їх розвиток. Економічні інструменти мають поєднувати як антикризові заходи, що впринципі вже є, та довгострокові інструменти розвитку. Тому важливим кроком є переорієнтація економічної підтримки від «подолання наслідків» до розвитку. Тобто, така модель має передбачати не лише дотації або ж компенсації, а й інвестиції в модернізацію, страхування, підтримку малих і середніх аграрних підприємств та стимулювання впровадження інновацій. Така переорієнтація буде створювати умови для швидшого відновлення аграрного сектору.

Правові інструменти є базовим елементом практичної реалізації продовольчої безпеки, оскільки правове забезпечення визначає правила та норми функціонування продовольчої системи, встановлює вимоги до якості та безпечності продовольства та закріплює повноваження органів державної влади, щоб вони здійснювали контроль і захищали права споживачів. Тому, до таких інструментів ми відносимо прийняття профільного законодавства, стандартизацію та гармонізацію національних норм та стандартів із європейськими вимогами, що є необхідним в контексті євроінтеграції, а також розробку ефективного державного контролю за якістю та безпечністю продовольства.

Про посилення правового поля продовольчої безпеки неодноразово наголошують вітчизняні науковці. Так Григор'єва Х. акцентує увагу на необхідності реформування законодавства у даній сфері з урахуванням

сучасних викликів, та на неспеціалізованості, безсистемності та застарілості сучасного законодавства [74]. Погоджуємось з думкою Кожуха М. [29], який розглядає стандартизацію продовольчої продукції як один з важливих напрямів правового забезпечення. Загалом стандартизація та сертифікація виконують важливу функцію, адже дозволяють визначити вимоги до екологічності, якості та безпечності продовольства. Крім того, завдання держави не просто розробити стандарти, які будуть суто технічною вимогою для виробників, а й реалізувати їх в дії, щоб вони справді захищали суспільні інтереси та здоров'я населення.

Крім вітчизняних науковці, на важливість удосконалення правового регулювання вказує міжнародний досвід. У Європейському союзі діє Регламент № 178/2002 [130], що встановлює загальні принципи та вимоги законодавства про харчові продукти (General Food Law Regulation). Даний документ встановлює принципи аналізу ризиків, відповідальності основних суб'єктів, які займаються виробництвом харчових продуктів та містить обґрунтовані підходи до ухвалення рішень у даній сфері не лише на міждержавному рівні, а й на національних. Крім того, такий підхід ЄС демонструє, що продовольча безпека має ґрунтуватися не на підході реагування на кризові ситуації, а в першу чергу на превентивному контролі ризиків, які можуть виникати на всіх етапах продовольчої системи.

Якщо розглядати глобальний рівень правового регулювання, то розглянемо стандарти, які розроблені ФАО та ВООЗ, а саме Codex Alimentarius. Цей кодекс є збіркою загально прийнятих стандартів харчових продуктів, які спрямовані на захист здоров'я споживачів та забезпечення чесної практики в торгівлі харчовими продуктами [100]. Тобто, мета даного документу полягає в спрощенні міжнародної торгівлі продовольчими товарами та в підвищенні якості та безпечності цих товарів. Для нашої держави врахування таких стандартів є необхідним не тільки для захисту внутрішнього ринку та забезпечення прав споживачів, а й для збереження експортного потенціалу сільськогосподарської продукції. Крім того,

необхідно врахувати, що прийняття нових законодавчих актів має бути не просто формальним кроком, а створенням узгодженої нормативно-правової системи, яка буде поєднувати всі виміри продовольчої безпеки.

Розглядаючи правові інструменти, вважаємо за доцільне виділити блок інституційних інструментів, які спрямовані на координацію та взаємодію органів державної влади, розвиток державно-приватного партнерства та формування ефективної системи комунікації. Якщо розглядаючи правові інструменти, ми досліджували закони, норми, правила, стандарти, то інституційні інструменти мають забезпечити передумови та спроможність ці правила виконувати. Адже яка б не була розвинута нормативно-правова база, без належної системи управління вона втрачає свою ефективність. На таку необхідність вказує і Мостова А.Д. [41], яка досліджуючи інституційне забезпечення продовольчої безпеки держави, наголошує на необхідності вдосконалення координації та взаємодії органів виконавчої влади у сфері продовольчої безпеки. Фактично інституційні інструменти мають стати поєднувальним елементом у системі продовольчого забезпечення. Продовольча безпека не може бути забезпечена чи реалізована лише одним органом, державною програмою чи виключно аграрним сектором, оскільки потребує постійної координації між всіма її складовими. За відсутності такої координації виникає ризик, що фінансові ресурси можуть направлятися фрагментарно, що вплине на їх результативність та економічну доцільність.

Міжнародний досвід підтверджує необхідність посилення інституційного забезпечення продовольчої безпеки. Звертаємо увагу на досвід ЄС, де було створено Європейський механізм готовності та реагування на кризи продовольчої безпеки (EFSCM), який об'єднує державних та приватних учасників продовольчого ланцюга для покращення готовності до загроз продовольчій безпеці ЄС та привернення уваги до вузьких місць у разі виникнення криз [115]. Особливістю даного механізму є налагоджена координація між національними органами та приватними учасниками аграрного сектору. Крім того, дана система заходів стала відповіддю на

сучасні загрози для продовольчої безпеки ЄС, як війна на території нашої держави, зростання цін на сировинні товари та пандемія Covid-19. Такий підхід дозволяє адаптуватися до сучасних викликів та бути готовими реагувати на кризи.

Важливим елементом інституційних інструментів є розвиток державно-приватного партнерства. Таке твердження підтверджує дослідження ОЕСР, у якому йдеться про те, що державно-приватні партнерства все частіше використовуються для поширення аграрних інновацій [158]. Для постконфліктного відновлення важлива не лише компенсаційна підтримка, а й додаткові інвестиції у модернізацію та удосконалення, що якраз може дати державно-приватне партнерство.

Для ефективної роботи та взаємодії структурних елементів продовольчої системи необхідна налагоджена система комунікацію. Така комунікація має не просто реалізовувати передачу управлінських рішень «згори до низу», а й забезпечувати зворотній зв'язок всіх учасників. Якісна комунікація допоможе ефективно реагувати на кризи, виявляти проблеми та задовольняти потреби населення. Отже, до інституційних інструментів включаємо створення інформаційно-аналітичних платформ, відкритий обмін даними та публічну звітність про реалізацію державних програм. З цією метою було вже створено Єдину електронну систему eFood (платформа, що має об'єднати всі ключові послуги у сфері безпечності харчових продуктів в одному цифровому середовищі) [11]. Але поки платформа ще не почала функціонувати, тому оцінити її ефективність неможливо.

Освітні інструменти передбачають систему заходів, які спрямовуватимуться на формування культури раціонального харчування та на розвиток наукових досліджень для аграрного сектору. Підвищення рівня обізнаності населення щодо їх рівня харчової культури допоможе сформувати довгострокові моделі поведінки і забезпечить раціональне використання продовольчих ресурсів. Необхідність освітніх інструментів зумовлена тим, що продовольча безпека залежить не тільки від наявності продовольства, а й від

здатності населення приймати усвідомленні рішення щодо свого раціону. Адже якісне та безпечне харчування може бути реалізовано, якщо громадяни розуміють та усвідомлюють взаємозв'язок між здоров'ям, якістю життя та продовольством. Досвід інших країн, таких як Японія, підтверджує, що формування культури здорового харчування може стати одним із напрямків державної політики. В Японії діє спеціальний закон «Basic Act on Shokuiku» [167], який полягає у запровадженні освітніх заходів щодо здорового харчування в шкільну програму. Тобто, такий підхід демонструє, що освіта з продовольчих питань є не просто другорядним елементом інформаційної кампанії, а є частиною загальної стратегії держави, яка пов'язана із фізичним, моральним та соціальним розвитком людини.

Окремим напрямом, який пов'язаний із освітніми інструментами є розвиток аграрної освіти та фінансування наукових досліджень для цієї сфери. Будь-яка продовольча система сьогодні базується на спроможності аграріїв використовувати інноваційні технології, сучасні методи щодо управління, виробництва, переробки та інших процесів та інструменти, які допомагають адаптуватися до сучасних викликів. Тому вважаємо, що освітній блок повинен охоплювати не лише просвітницькі заходи для населення, а й підвищення рівня підготовки кадрів для аграрного сектору.

З кожним роком ми можемо помітити, як зростає роль науки для різних сфер, тому сільськогосподарська не є виключенням. На необхідності розвитку наукових програм щодо підвищення рівня інноваційності сільського господарства наголошує і ОЕСР [102], яка підкреслює, що інновації є необхідною умовою для формування стійких продовольчих систем.

Зі збільшенням ролі науки та її участі в аграрній сфері можемо виділити інноваційно-технологічні інструменти, які полягають у впровадженні сучасних технологій у виробництво, цифровізацію та автоматизацію процесів продовольчої системи. Світовий банк визначає цифрові технології одним з важливих факторів підвищення результативності функціонування продовольчих систем. У звіті експертів мова йде про те, що цифрові

інструменти можуть зменшити витрати, допомагати фермерам ухвалювати ефективні рішення та покращувати рівень доступу до інформації та нових знань [187]. Тобто, цифровізація даної галузі не обмежується лише виробничою сферою, а насправді включає всі процеси, які пов'язані з виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції.

Важливо наголосити, що інноваційно-технологічні інструменти мають бути направлені не лише на великі сільськогосподарські підприємства, а й на малі та середні фермерські господарства. Держава має створити умови для доступності таких технологій: запроваджувати грантові програми, надавати консультації та проводити навчання для аграріїв, надавати пільгове кредитування для технічної модернізації обладнання, підтримувати кооперації та розвиток сільських громад.

Актуальність цифровізації підтверджує досвід Європейського Союзу, який у Політичних настановах Європейської Комісії на 2024-2029 роки розглядає цифровізацію аграрної сфери як пріоритетний напрям з високим потенціалом. Європейська комісія зазначає, що цифрові технології, а саме аналітика даних, штучний інтелект та системи підтримки рішень, можуть призвести до більш адаптованих та точних сільськогосподарських операцій [111]. Можемо відмітити, що Європейська комісія підтримала та почала реалізовувати дослідні проєкти (наприклад ATLAS [104], DEMETER [110]), а також заходи з впровадження, такі як Спільний європейський простір сільськогосподарських даних [103], які формують цифровізацію в сільському господарстві ЄС.

Звернемо увагу на досвід Китаю, який у 2024 році затвердив план цифровізації сільського господарства на 2024-2028 роки в рамках заходів щодо збільшення внутрішнього виробництва продуктів харчування [157]. У межах цього підходу передбачається використання Big Data, GPS та штучного інтелекту для підвищення ефективності виробництва, зменшення витрат і посилення продовольчої безпеки.

При впровадженні інноваційно-технологічних інструментів потрібно врахувати, що цифровізація не є лише суто технічним рішенням. Потрібно враховувати ризики нерівного доступу до технологій на великих та дрібних підприємствах, нестачі цифрових навичок у фермерів, недостатнього захисту аграрних даних та інших ризиків, які супроводжують цифровізацію. Тому запровадження таких інструментів має відбуватися паралельно із правовим регулюванням та освітньою підтримкою.

Для практичної реалізації запропонованого механізму виділимо основні напрями: розвиток сільського господарства та харчової промисловості, диверсифікація виробництва та розширення ринків збуту, розвиток логістичної й складської інфраструктури, забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, раціональне використання ресурсів, а також зміцнення міжнародного співробітництва та інтеграції.

Одним з ключових напрямів є розвиток сільського господарства та харчової промисловості, оскільки внутрішнє виробництво є основою продовольчої безпеки і реалізує її незалежність та самозабезпечення. Попри важливість забезпечити достатність продовольства, важливо звертати увагу про якісну трансформацію виробництва. Згідно з дослідженнями ОЕСР, сільськогосподарська галузь є вразливою до різних криз (природних лих, катаклізмів тощо), тому політика держави повинна реалізовувати заходи, що формуватимуть стійкість на основі довгострокового підходу [165]. Для України важливо не лише повернутися до довоєнних показників, а й сформувати здатність адаптуватися до майбутніх викликів.

Наступним напрямом виділяємо диверсифікацію виробництва та розширення ринків збуту. Реалізація даного напрямку дозволить зменшити залежність від окремих видів продовольчих ресурсів, постачальників та інших держав. У країнах Латинської Америки та Карибського басейну диверсифікація виробництва стимулюється через державні закупівлі у місцевих дрібних фермерських господарств. Згідно даних ФАО, така стратегія держав посилюватиме виробництво, урізноманітнюватиме раціони

харчування та зможе стимулювати економічне зростання у бідних регіонах [153]. Відповідно, такі дії є поєднанням економічної та соціальної функцій держави, адже закупівля, яка підтримує малих та середніх фермерських господарств, спрямовується на забезпечення продовольчих потреб для лікарень, шкіл та соціальних програм. Такий досвід можна застосувати і в нашій державі через програми закупівель для військових частин, соціальних установ або ж громад, які потребують особливої підтримки держави.

В умовах війни як ніколи важливим є розвиток транспортної та складської інфраструктури. Навіть за умови достатнього та якісного виробництва, без забезпечення своєчасного перевезення, зберігання, переробки або доставки, будуть виникати додаткові чинники вразливості продовольчої системи. Саме вразливість нашої логістичної інфраструктури похитнули як національну продовольчу безпеку, так і глобальну. Тому до вирішення даної проблеми долучилися міжнародні організації та уряди окремих країн. Наприклад, у 2022 році Японія спрямувала для ФАО близько 17 млн. дол., щоб вирішити проблеми зі зберігання українського зерна та розробки альтернативних маршрутів для експорту [156]. Іншим прикладом є допомога Румунії, яка використовувала власні порти для експорту українського зерна у критичний момент для нашої держави, та стимулювання надходжень інвестицій та компенсаційної підтримки для залізничної інфраструктури, щоб доставляти зерно до річкових портів [154]. Крім того, на рівні Європейського Союзу була запроваджена ініціатива «Шляхи солідарності ЄС - Україна», яка була започаткована у 2022 році. Метою стало створення альтернативних логістичних шляхів для експорту та імпорту продовольчих товарів різними видами транспорту [115]. Завдяки цій ініціативі було експортовано значні обсяги зерна, олійних культур та інших товарів. Досвід України демонструє важливість диверсифікації логістичних шляхів, оскільки країна не повинна залежати від одного виду транспорту або ж маршруту.

Важливим аспектом продовольчої безпеки є забезпечення якості та безпечності харчових продуктів. Показовим у цьому плані є досвід Канади, яка використовує превентивні заходи контролю. Згідно з Правилами безпечної їжі для канадців (SFCR), підприємства, які займаються виробництвом та реалізацією продовольчих товарів, повинні мати превентивний контроль. Для підприємств передбачено письмовий план превентивного контролю (PCP), щоб продемонструвати, як виявляються та контролюються ризики для харчових продуктів та тварин, що використовуються для харчових продуктів [163]. Така практика попереджає багато ризиків ще на етапі виробництва продукції, тому може бути корисною для України.

Через практичний досвід країн, які в певний період часу зіткнулися з дефіцитом ресурсів (води, землі, енергії тощо) або з іншими кліматичними ризиками, одним з ключових напрямів забезпечення продовольчої безпеки є раціональне використання ресурсів. Наприклад, можемо орієнтуватися на Ізраїль у сфері управління та раціонального використання водних ресурсів. Через природні особливості, а саме дефіцит водних ресурсів через географічне розташування, в країні активно розвивалися технології для крапельного зрошення, повторного використання очищених стічних вод, а також активно проводяться наукові дослідження у сфері ґрунтів та водовикористання. Міністерство охорони навколишнього середовища Ізраїлю разом із науково-дослідними установами, зокрема Volcani Institute (Організація сільськогосподарських досліджень), працюють над оптимізацією використання як водних так і ґрунтових ресурсів для забезпечення оптимального рівня виробництва сільськогосподарської продукції [186, 147]. Важливо перейняти досвід Ізраїлю та впроваджувати його в Україні, оскільки деякі регіони країни мають дефіцит води, руйнування зрошувальних систем або ж значно постраждали внаслідок підриву Каховської ГЕС та мають гострі потреби у впровадженні технологій зі зберігання води.

Ще одним успішним прикладом є Нідерланди, які ефективно використовують земельні ресурси, попри їх обмежену кількість. Країна

завдяки високотехнологічному виробництву, автоматизації та тісному зв'язку між бізнесом та наукою змогла зміцнити власну продовольчу систему і займає лідируючі позиції в Глобальному індексу продовольчої безпеки, а також є важливим гравцем на світовому продовольчому ринку.

Для України, як ніколи раніше, стало актуальним раціональне використання енергетичних ресурсів. Висока енергозалежність збільшує собівартість продукції, що впливає на ціни для споживачів і зменшує економічну доступність продовольчих товарів, а для виробників створює ризики перебоїв з електроенергією або іншими енергетичними ресурсами, що призводить до збитків. Сьогодні країні потрібно зосередитися на використанні біоенергетики, зеленої енергії, модернізації виробництва та систем зберігання.

Війна в Україні ще раз підкреслила важливість міжнародного співробітництва та інтеграції, оскільки продовольча безпека це питання глобального характеру. Міжнародна підтримка у критичний момент допомогла стабілізувати нашу продовольчу систему. Тобто досвід України доводить, що міжнародна взаємодія виконує не другорядну роль, а є одним з основних елементів механізму забезпечення продовольчої безпеки. Напрямок міжнародної співпраці має охоплювати торговельну, логістичну, фінансову, нормативно-правову, науково-інноваційну та гуманітарну складові, що стане стратегічно важливим кроком для повоєнного відновлення нашої держави та підтримки глобальної продовольчої безпеки.

На рис. 3.3. ми узагальнили основні напрями міжнародного співробітництва та інтеграції у сфері продовольчої безпеки України, зазначили інструменти та очікувані результати цих напрямів. Загалом, посилення міжнародного співробітництва сприятиме інтеграції України у світові продовольчі системи, зміцнить економічну стійкість, підвищить доступність до якісного продовольства та сприятиме сталому розвитку і глобальній продовольчій безпеці.

Рис. 3.3. Напрями міжнародного співробітництва та інтеграції у сфері продовольчої безпеки

Джерело: побудовано автором

Відмітимо, що важливу роль відіграє міжнародна підтримка. Наприклад, ЄС підтримує Україну в розробці та провадженні коротко- та середньострокової стратегії продовольчої безпеки, щоб забезпечити функціонування агропромислових підприємств та підтримати, наскільки це можливо, логістичну інфраструктуру для підтримки населення і повернення на довоєнний рівень експортних потоків. З цією метою ЄС виділяє з фонду підтримки у надзвичайних ситуаціях 330 мільйонів євро для України для забезпечення доступу до основних товарів і послуг та реконструкції цивільної інфраструктури, стратегічного планування та забезпечення енергетичної безпеки [25].

Загалом, запропонований механізм забезпечення продовольчої безпеки поєднує стратегічну мету, базові принципи, конкретні інструменти, напрями реалізації, очікувані результати та систему моніторингу. Це дозволяє розглядати продовольчу безпеку як динамічну систему, що потребує постійного управління, міжвідомчої координації, ресурсного забезпечення та коригування відповідно до актуальних викликів.

Як висновок, можемо зазначити, що продовольча безпека є одним із пріоритетних завдань держави, а її забезпечення не має зводитися лише до питань аграрної політики, адже вона виходить за межі одного виміру та впливає на економічну, соціальну, демографічну та безпекову складові національної безпеки.

Висновок до 3-го розділу

У третьому розділі дисертаційної роботи обґрунтовано напрями удосконалення системи забезпечення продовольчої безпеки держави в контексті гібридних загроз та економічної стійкості. Обґрунтовано напрями удосконалення забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах гібридних загроз та подальшого постконфліктного відновлення. Для того, аби зрозуміти, як інші країни підтримують власні продовольчі системи в умовах

збройних конфліктів, нами було проаналізовано досвід таких країн. Загалом, досвід таких країн показав, що єдиного підходу і рішення як діяти в подібних умовах немає і кожна держава, в залежності від власного рівня інституційної спроможності, економічних ресурсів та масштабу продовольчої кризи, використовує різні моделі реагування.

Доведено, що досвід Ізраїлю, Ємену, Сирії, Судану, Південного Судану та Ефіопії є важливим для України, оскільки демонструє різні моделі реагування на продовольчі кризи в умовах воєнних і гібридних загроз. Встановлено, що найбільш ефективними є ті підходи, які поєднують стратегічне планування, підтримку національного виробництва, розвиток логістичної інфраструктури, залучення міжнародної допомоги, державно-приватне партнерство та локальні громадські ініціативи.

Акцентовано, що для України особливо важливим є адаптація тих елементів міжнародного досвіду, які спрямовані на формування регіональних систем продовольчих резервів, розвиток сухопутних логістичних коридорів, підтримку прифронтового фермерства, посилення гуманітарних механізмів та зменшення залежності окремих регіонів від зовнішньої допомоги. Виявлено, що централізована модель забезпечення продовольчої безпеки не завжди здатна оперативно реагувати на кризові ситуації, особливо в умовах воєнного стану.

Розроблено механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави, який розглядається як система взаємопов'язаних принципів, інструментів, напрямів реалізації та очікуваних результатів. Обґрунтовано, що такий механізм має бути спрямований не лише на подолання наслідків кризових явищ, а й на формування довгострокової стійкості агропродовольчої системи, її здатності адаптуватися до воєнних, економічних, логістичних, соціальних, екологічних та інформаційних загроз.

Встановлено, що функціонування запропонованого механізму має ґрунтуватися на принципах комплексності та системності, збалансованості й справедливості, економічної ефективності, соціальної орієнтованості,

стійкості та інноваційності, партнерства і координації. Доведено, що саме поєднання цих принципів дозволяє забезпечити не лише стабільне виробництво продовольства, а й рівний доступ населення до якісних і безпечних харчових продуктів.

Акцентовано, що важливими інструментами підвищення рівня продовольчої безпеки є економічні, правові, інституційні, освітні та інноваційно-технологічні інструменти. Економічні інструменти мають бути спрямовані на фінансову підтримку аграрного сектору, кредитування, страхування, податкове стимулювання та допомогу вразливим групам населення. Правові інструменти повинні забезпечувати удосконалення нормативно-правової бази, гармонізацію національних стандартів із європейськими вимогами та посилення контролю за якістю і безпечністю продовольства.

Виявлено, що інституційні інструменти мають особливе значення для забезпечення належної координації між органами державної влади, бізнесом, громадським сектором, науковими установами та міжнародними партнерами. Доведено, що без ефективної інституційної взаємодії навіть наявність законодавчих норм і фінансових ресурсів не гарантує результативності державної політики у сфері продовольчої безпеки.

Обґрунтовано, що освітні та інноваційно-технологічні інструменти є необхідними для довгострокового зміцнення продовольчої системи. Акцентовано на важливості формування культури раціонального харчування, розвитку аграрної освіти, підтримки наукових досліджень, цифровізації аграрного сектору, впровадження сучасних технологій виробництва, переробки, зберігання та транспортування продовольства.

Розроблено основні напрями реалізації механізму підвищення рівня продовольчої безпеки держави, серед яких: розвиток сільського господарства та харчової промисловості, диверсифікація виробництва й ринків збуту, розвиток логістичної та складської інфраструктури, забезпечення якості й безпечності харчових продуктів, раціональне використання ресурсів,

посилення міжнародного співробітництва та інтеграції України до європейського продовольчого простору.

Запропоновано механізм забезпечення продовольчої безпеки, під яким ми розуміємо систему взаємопов'язаних інструментів, що забезпечують функціонування, сталий розвиток продовольчої системи та її стійкість до гібридних загроз. На нашу думку, запропонований механізм має бути спрямований на формування адаптивної продовольчої системи, яка буде готова до різних кризових ситуацій та зовнішніх шоків.

Обґрунтовано, що принципами, на яких має базуватися механізм, мають бути комплексність і системність, збалансованість і справедливість, економічна ефективність, стійкість та інноваційність, соціальна орієнтованість, партнерство та координація. Ці принципи відображають ширший підхід до розуміння продовольчої безпеки, який враховує всі процеси продовольчої системи.

У межах запропонованого механізму ми виділили основні групи інструментів: економічні, правові, інституційні, соціальні та міжнародні. Важливо, що економічні інструменти мають включати заходи, що будуть спрямовуватися на модернізацію та удосконалення виробництва, страхування ризиків, підтримку малих та середніх аграрних підприємств, розвиток інновацій та підвищення продуктивності. Правові інструменти мають забезпечити системність законодавства та гармонізацією з досвідом ЄС і відповідно удосконалити вимоги до якості та безпечності харчових продуктів. Інституційні інструменти мають забезпечити взаємодію між органами державної влади, бізнесом, суспільством та міжнародними партнерами.

В умовах війни як ніколи стає важливим міжнародне співробітництво та підтримка, оскільки це підтверджує досвід інших країн, так і власний приклад. Посилення міжнародної співпраці сприятиме посиленню інтеграції України у світові продовольчі системи і загалом підтримки глобальної продовольчої безпеки. Запропоновані напрями міжнародного співробітництва охоплюють посилення співпраці з міжнародними організаціями, участь у міжнародних

заходах з кризового реагування, залучення фінансової допомоги, гармонізацію стандартів і поширення українського досвіду підтримки продовольчої стійкості в умовах гібридних загроз.

Отже підвищення рівня продовольчої безпеки України потребує переходу від фрагментарної антикризової підтримки до цілісного механізму, який має поєднувати соціальну підтримку населення, міжнародне партнерство, економічне стимулювання та удосконалення правової бази. Реалізація запропонованого механізму дозволить зменшити негативний вплив війни та гібридних загроз, сформувані основу для післявоєнного відновлення, підвищення добробуту населення, зміцнення економічної стійкості та посилення національної безпеки України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та представлено вирішення наукового завдання щодо розробки теоретико-методичних та науково-практичних положень, а також удосконалення механізмів протидії продовольчим кризам в умовах воєнного стану та постконфліктного відновлення аграрного сектору. Отримані результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. Попри значну увагу науковців до питань продовольчої безпеки та формування державної політики в цій сфері, в сучасних умовах залишається невирішеним питання щодо використання єдиного підходу до трактування понятійно-категоріального апарату. У результаті узагальнення поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців встановлено співвідношення між основними поняттями: «продовольство», «продовольча система», «продовольча криза», «продовольче забезпечення» та «продовольча безпека». Виокремлено п'ять рівнів продовольчої безпеки (особи, домогосподарства, регіону, держави, глобальний), що дозволило обґрунтувати її ієрархічний та поетапний характер, за якого досягнення кожного наступного рівня можливе лише за умови забезпечення попереднього. Запропоновано авторське визначення продовольчої безпеки держави як комплексної характеристики стану соціально-економічної системи держави та стійкості агропродовольчої системи, за якої забезпечується безперервний та рівний доступ усіх верств населення до якісного та безпечного продовольства у необхідній кількості, а також здатність цієї системи підтримувати стабільність внутрішнього продовольчого ринку та адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз. Обґрунтовано, що у сучасному світі продовольча безпека займає особливе місце в системі національної безпеки, безпосередньо пов'язана з економічною, демографічною, соціальною, екологічною та іншими складовими, а також виступає вагомим чинником для забезпечення стійкості держави, оскільки гарантує базові потреби населення та підтримує соціальну стабільність.

Визначення місця продовольчої безпеки в системі національної безпеки дозволило окреслити об'єкти та суб'єкти управління продовольчою безпекою.

2. Проведене дослідження нормативно-правової бази та державної політики у сфері продовольчої безпеки дозволило виокремити три основні періоди її формування: 1) становлення законодавства незалежної України (1991-1999 рр.), 2) розвиток інструментів державної підтримки аграрного сектору та імплементація європейських норм (2000-2019 рр.); 3) адаптація до воєнних викликів та євроінтеграційних вимог (2020 р. – дотепер). Встановлено, що на початку незалежності правове регулювання продовольчої безпеки здійснювалося через окремі закони, підзаконні акти, постанови та розпорядження, спрямовані на державну підтримку сільського господарства та регулювання земельних відносин. Основним стратегічним документом на сучасному етапі є Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року, аналіз результатів реалізації якої станом на кінець 2025 року свідчить про часткове відновлення аграрного сектору, активізацію державної підтримки, залучення іноземних інвестицій, створення Методики розрахунку індикаторів продовольчої безпеки та гармонізацію законодавства з правом ЄС. Водночас виявлено, що досягнуті результати мають переважно компенсаційний, а не розвивальний характер, спрямований на подолання наслідків бойових дій, а не на довгострокову перспективу. Обґрунтовано необхідність прийняття спеціального закону «Про продовольчу безпеку України», періодичного перегляду стратегії з урахуванням воєнного та кліматичного факторів, а також удосконалення механізмів цифрового моніторингу та швидкого реагування на кризові явища.

3. У результаті бібліометричного аналізу досліджень з питань продовольчої безпеки, проведеного на основі наукометричних баз даних Scopus та Web of Science, підтверджено стійке зростання світового наукового інтересу до цієї проблематики, особливо після 2015 року, пандемії COVID-19 та початку повномасштабної російсько-української війни. За допомогою VOSviewer побудовано мережеву карту зв'язку між основними словами, яка

згрупувала дослідження у 8 кластерів, що відображають основні напрями наукових пошуків: продовольча незабезпеченість та соціальні аспекти, глобальна продовольча безпека та агротехнології, стійкість та вразливість продовольчих систем, сільське господарство та політика, сталий розвиток та екосистемні послуги, регіональні дослідження в Африці, біорізноманіття та аквакультура, безпечність харчових продуктів. Галузевий аналіз показав, що дослідження продовольчої безпеки мають яскраво виражений міждисциплінарний характер: у Scopus провідні позиції посідають сільськогосподарські та біологічні науки, екологія, соціальні науки, медицина. Це підтверджує доцільність подальшого поглибленого дослідження продовольчої безпеки України як складової національної безпеки та необхідність інтеграції знань різних наук для розробки ефективних механізмів її забезпечення.

4. Систематизація міжнародних (Глобальний індекс продовольчої безпеки (GFSI); Шкала досвіду продовольчої небезпеки; Інтегрована класифікація фаз продовольчої безпеки (IPC); Глобальний індекс голоду (GHI); Глобальний індекс адаптації до кліматичних змін (ND-GAIN)) та національних підходів до оцінки рівня продовольчої безпеки держави дозволила виявити їхні переваги та недоліки. Встановлено, що жодна з методик не є універсальною, а в умовах воєнного стану національна методика (Постанова №1140 від 2025 р.) має суттєві обмеження через залежність від офіційної статистики, неможливість отримання достовірних даних з тимчасово окупованих територій та відсутність актуальної чисельності населення. З огляду на це визначено напрями удосконалення методичного підходу до оцінки рівня продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану, що поєднує інструментарій міжнародних методик (GFSI, FIES, IPC, GHI, ND-GAIN) з національними індикаторами та дозволяє використовувати дані опитування домогосподарств (за шкалою FIES) та експертні оцінки для формування достовірної картини продовольчої безпеки навіть за відсутності повної статистичної інформації.

5. В ході аналізу світових тенденцій продовольчої безпеки підтверджено загострення проблеми голоду протягом останніх років. Основними чинниками погіршення ситуації визначено збройні конфлікти, економічні проблеми та зміни клімату. Російсько-українська війна спричинила глобальний продовольчий шок: блокування морських портів, порушення логістичних ланцюгів, зростання світових цін на продовольство (індекс FAO у 2022 році досяг історичних максимумів). Встановлено, що частка українського експорту до Африки впала з 14% до 7%, до Азії – з 19% до 12%, до Південно-Східної Азії – з 13% до 4%, що створило продовольчі загрози для країн, які традиційно залежали від імпорту українського зерна. Систематизовано загрози продовольчій безпеці в умовах гібридної війни, що охоплюють сім взаємопов'язаних блоків: воєнні (мінування земель, руйнування інфраструктури, скорочення виробництва), логістичні та зовнішньоторговельні (блокування портів, ускладнення експорту, подорожчання перевезень), економічні (зростання цін, падіння доходів, зниження купівельної спроможності), соціально-демографічні (міграція, регіональні диспропорції, зменшення робочої сили), інституційні (неповнота даних, обмежений моніторинг, складність оцінювання), екологічні та кліматичні (забруднення ґрунтів, руйнування зрошувальних систем, кліматичні ризики), інформаційні (дезінформація, дискредитація експорту, політичні маніпуляції). Така систематизація створює науково-методологічне підґрунтя для забезпечення продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів.

6. Проведена комплексна оцінка рівня продовольчої безпеки України виявила її суттєве погіршення внаслідок повномасштабної війни. За Глобальним індексом продовольчої безпеки (GFSI) Україна опустилася з 47-го місця у 2013 році (59,5 бала) до 71-го місця у 2022 році (57,9 бала). Особливе занепокоєння викликає показник стійкості та адаптації, де Україна посідає 94-те місце з 113 країн (43,5 бала). За даними Всесвітньої продовольчої програми, у 2022 році близько 8,9 млн українців (25% населення) стикалися з гострою нестачею продовольства, у 2023 році – 7,3 млн (20%). Рівень голоду в Україні

за індексом GHI у 2024 році становив 8,6 бала (низький рівень), однак зафіксовано помірно високий рівень голоду в Харківській та Херсонській областях. Встановлено, що загальний обсяг продукції сільського господарства у 2024 році становив 1,078 трлн грн, що на 266 млрд грн (19,8%) менше порівняно з довоєнним 2021 роком. Прямі збитки аграрного сектору оцінюються у 10,3 млрд дол. США, непрямі втрати – у 69,8 млрд дол. США. Понад 4700 кв. км сільськогосподарських угідь забруднено мінами та вибухонебезпечними предметами. Виявлено суттєві диспропорції у доступі до продовольства між різними соціальними групами: внутрішньо переміщені особи (4,6 млн осіб), мешканці прифронтових регіонів (55% у Херсонській області, 42% у Запорізькій, 39% у Донецькій відчувають продовольчу нестачу), пенсіонери, домогосподарства, очолювані жінками. Запропоновано механізми адресної державної підтримки найбільш вразливих категорій громадян з урахуванням регіональних особливостей та специфіки втрати доступу до продовольства.

7. Аналіз міжнародних практик забезпечення продовольчої безпеки в умовах криз і воєн на прикладі Ізраїлю, Ємену, Сирії, Судану, Південного Судану та Ефіопії дозволив виокремити успішні механізми, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Досвід Ізраїлю демонструє важливість довгострокового стратегічного планування, створення регіональних систем боротьби з втратами та відходами харчових продуктів, а також поєднання державних зусиль з волонтерськими ініціативами. Досвід Ефіопії («пшенична революція», Ініціатива «Зелена спадщина», програма «Щедрість кошика») свідчить про можливість трансформації країни з імпортера пшениці на одного з найбільших виробників на континенті завдяки масштабним зрошувальним проєктам, використанню покращених сортів насіння та впровадженню сучасних методів ведення сільського господарства. Механізм Всесвітньої продовольчої програми «Продовольча допомога за активи» зарекомендував себе як ефективний інструмент поєднання гуманітарної підтримки з відновленням інфраструктури та підвищенням довгострокової стійкості

продовольчих систем. Адаптація міжнародних практик до умов України повинна відбуватися на аналізі досвіду зазначених країн та враховувати такі механізми: створення регіональних систем управління продовольчими резервами (за аналогією з Ізраїлем), розвиток сухопутних логістичних коридорів та дунайських портів, запровадження програм підтримки прифронтового фермерства (надання насіння, добрив, техніки, подібно до програм WFP), а також реалізацію освітніх ініціатив з продовольчої грамотності для різних вікових категорій. Визначено, що провідну роль у забезпеченні продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів відіграють міжнародні донори та агенції допомоги, що актуалізує необхідність подальшої співпраці України з міжнародними партнерами в рамках ініціатив «Grain from Ukraine» та участі в Європейському механізмі готовності та реагування на кризу продовольчої безпеки (EFSCM).

8. З метою підвищення рівня продовольчої безпеки України в умовах гібридних загроз та економічної стійкості розроблено механізм забезпечення продовольчої безпеки, під яким розуміється система взаємопов'язаних інструментів (економічні, правові, інституційні, соціальні та міжнародні), що забезпечують функціонування, сталий розвиток продовольчої системи та її стійкість до гібридних загроз. Запропонований механізм базується на принципах комплексності та системності, збалансованості і справедливості, економічної ефективності, стійкості та інноваційності, соціальної орієнтованості, партнерства та координації. Визначено, що підвищення рівня продовольчої безпеки України потребує переходу від фрагментарної антикризової підтримки до цілісного механізму, який має поєднувати соціальну підтримку населення, міжнародне партнерство, економічне стимулювання та удосконалення правової бази. Очікуваними результатами впровадження запропонованого механізму є: збільшення обсягів виробництва якісної та безпечної продукції, покращення фізичної та економічної доступності їжі, зниження залежності від імпорту та зовнішніх ризиків, підвищення рівня життя та зміцнення здоров'я населення, стійке економічне

зростання та розвиток сільських територій, забезпечення сталого рівня продовольчої безпеки держави. Окрему увагу приділено питаннями міжнародного співробітництва та інтеграції у сфері продовольчої безпеки України, реалізація яких сприятиме інтеграції України у світові продовольчі системи, зміцнить економічну стійкість, підвищить доступність до якісного продовольства та сприятиме сталому розвитку і глобальній продовольчій безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агроекологічні показники: всі дані. OECD Data Explorer. URL: <https://lnk.ua/iwymzndYH> (дата звернення: 28.01.2026).
2. Агроновини. З оптимальними логістичними затратами. Куди і як рухається український експорт – AgroPortal.ua. AgroPortal.ua. URL: <https://agroportal.ua/publishing/infografika/z-optimalnimi-logistichnimi-zatratami-kudi-i-yak-ruhayetsya-ukrajinskiy-eksport> (дата звернення: 16.02.2024).
3. Алішов Н. Продовольча безпека України та чинники, що формують її рівень. ЕКОНОМІКА І СУСПІЛЬСТВО. 2017. № 13. С. 164–168. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/27.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
4. Баранов С. О. Продовольча безпека як елемент системи національної безпеки України. Держава та регіони. Серія: Право. 2024. № 4. С. 233–242. URL: <https://doi.org/10.32782/1813-338x-2024.4.38> (дата звернення: 17.04.2025).
5. Біженці з України 2025 в Європі та світі - скільки українців виїхало за кордон і знайшли роботу, НБУ - reNews. Головні Новини України. URL: <https://renews.com.ua/kultura/bijenci-z-ukrayini-2025-v-yevropi-ta-sviti-skilki-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-i-znaishli-roboty-nby/> (дата звернення: 06.08.2025).
6. Віталій Коваль: Після скасування мораторію на відчуження сільськогосподарських земель продано лише 3,4% ділянок. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/vitalii-koval-pislja-skasuvannia-moratorii-na-vidchuzhennia-silskohospodarskykh-zemel-prodano-lyshe-34-dilianok>.
7. Гайдучкий П.І. Україні потрібна нова аграрна політика. Економіка АПК. 2005. №10. С. 3-7
8. Гвоздьова О., Корнилюк Р. Сильне плече аграріїв. За вісім місяців 2023-го агросектор приніс Україні у п'ять разів більше виручки, ніж

металургія. Які країни купують українське? Дослідження – Forbes.ua. Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії. URL: <https://forbes.ua/money/silne-pleche-agrariiv-za-visim-misyatsiv-2023-go-agrosector-prinis-ukraini-u-pyat-raziv-bilshe-viruchki-nizh-metalurgiya-zagalom-mi-eksportovali-tovariv-na-245-mlrd-yaki-kraini-kupuyut-ukrainske-dosli-11102023-16579> (дата звернення: 16.02.2024).

9. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2020. № 5. С. 6-21.

10. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів - Про Службу. Головна | ДЕРЖПРОДСПОЖИВСЛУЖБА. URL: <https://dpss.gov.ua/sluzhba/prosluzhbu> (дата звернення: 08.10.2025).

11. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів - У Держпродспоживслужбі стартувала розробка Єдиного порталу сервісів eFood: цифрова екосистема нової якості взаємодії з бізнесом і громадянами. Головна | ДЕРЖПРОДСПОЖИВСЛУЖБА. URL: <https://dpss.gov.ua/news/u-derzhprodspozhyvsluzhbi-startovala-rozrobka-iedynoho-portalu-servisiv-efood-tsyfrova-ekosystema-novoi-iakosti-vzaiemodii-z-biznesom-i-hromadianamy> (дата звернення: 25.04.2026).

12. Держстат оприлюднив дані про рекордний урожай зернових -. URL: <https://uga.ua/news/derzhstat-oprilyudniv-dani-pro-rekordnij-urozhaj-zernovih/> (дата звернення: 15.04.2025).

13. Деякі питання державної реєстрації генетично модифікованих організмів : Постанова Каб. Міністрів України від 21.05.2025 № 584 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2025-п#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

14. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Каб. Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 : станом на 21 жовт. 2011 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

15. Деякі питання реалізації Закону України “Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною” : Постанова Каб. Міністрів України від 04.06.2025 № 640 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2025-п#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

16. Деякі питання реалізації статті 86 Закону України “Про ветеринарну медицину” : Постанова Каб. Міністрів України від 04.02.2025 № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2025-п#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

17. Для продажу в інші країни. Стало відомо, скільки українського зерна Росія вкрала у 2025 році. NV. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/rf-u-2025-roci-vikrala-blizko-2-mln-t-ukrajinskogo-zerna-50594328.html>.

18. Дуков Д. Аналіз сутності поняття “механізм державного управління” та побудова його узагальненого визначення. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. 2015. С. 39–48. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/NADU/APDU/APDU-47-2015.pdf (дата звернення: 02.01.2026).

19. ЄС запускає повітряну операцію для доставки гумдопомоги до Сирії. Слово і Діло. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/12/13/novyna/svit/yes-zapuskaye-povitryanu-operacziyu-dostavky-humdopomohy-syriyi#goog_rewarded (дата звернення: 24.02.2026).

20. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 02.07.2024).

21. Живко З., Даниленко Н., Стадник М. Продовольча безпека України: теоретико-аналітичний огляд. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 6, № 69. URL: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-4> (дата звернення: 06.05.2023).

22. Забарна Ю.В. Понятійно-категорійна сутність глобальної продовольчої безпеки. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181(4). С. 162-167.

23. Звіт за 2025 рік про стан виконання Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року. М-во економіки, довкілля та сіл. госп-ва України. 10 с. URL: <https://me.gov.ua/view/71cd6e10-aef1-4830-a1bd-227c8f6ba70a>.

24. Значення продовольчої кризи (що це таке, поняття та визначення) - Expresiones 2026. Ninanelsonbooks. URL: <https://uk.ninanelsonbooks.com/significado-de-crisis-alimentaria>.

25. Ігнатенко О. ЄС запровадив нові заходи з посилення продовольчої безпеки на тлі війни в Україні. Інформаційний центр «Зелене досьє». URL: <https://www.dossier.org.ua/news/new-eu-measures-food-security/> (дата звернення: 30.03.2026).

26. Інвестиції в агросектор: як агробізнес в Україні змінює правила гри у 2025. Zastup - агроновини. URL: https://zastup.org.ua/investycziyi-v-agrarnyj-sektor-ukrayiny-tendencziyi-2025-roku-ta-novi-goryzonty-dlya-biznesu/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27.02.2026).

27. Ініціатива Спеціального комітету Організації Об'єднаних Націй. — ACC / SCN, 1991.

28. Інтерактивна мапа руйнувань агросектору України. URL: <https://www.agrirecovery.com.ua/> (дата звернення: 21.11.2023).

29. Кожух М. Напрями вдосконалення стандартів якості продовольчої продукції. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 4. С. 104–108.

30. Колісніченко Н. М. Глобальна продовольча криза, спричинена війною в Україні: виклики для управління. Економіка і організація управління. 2022. № 2. С. 8–14. URL: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.2.1> (дата звернення: 06.05.2026).

31. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 02.07.2024).

32. Конституція Української соціалістичної радянської республіки 1919. Електронна бібліотека | Інститут історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Konstitutsiya_Usrr_1919 (дата звернення: 18.06.2024).

33. Кореновська С. У Південному Судані завершилася громадянська війна. dw.com. URL: <https://www.dw.com/uk/y-південному-судані-офіційно-припинилася-громадянська-війна/a-44963382> (дата звернення: 25.02.2026).

34. Кравчук Н., Антоненко Т., Чаюк В. Особливості продовольчого забезпечення сільських територій. Економіка та суспільство. 2021. № 23. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-7> (дата звернення: 20.04.2025).

35. Кузьома В. Соціально-економічні передумови та принципи забезпечення продовольчої безпеки України. Економічний простір. 2024. № 192. С. 56–62. URL: <https://doi.org/10.30838/ep.192.56-62> (дата звернення: 13.02.2026).

36. Курляк М. Формування системи національної продовольчої безпеки України : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.01. Львів, 2017. 239 с.

37. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 3. С. 122–126. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.22> (дата звернення: 15.04.2025).

38. Мазур О. О. Продовольча програма 1982 року в Україні: плани та реалії. – Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. – 148 с.

39. Мельник О. Аграрна реформа П.А. Столипіна та її вплив на становище селян лівобережної України. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 48–51. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32373/1/АГРАРНА%20РЕФОРМА%20П.А.%20СТОЛИПІНА.pdf> (дата звернення: 15.04.2025).
40. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник / А. М. Мірошніченко. — 2-ге вид., допов. і перероб. — Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. — 678 с.
41. Мостова А. Інституційне забезпечення продовольчої безпеки держави. Проблеми економіки. 2019. Т. 3, № 41. С. 68–76. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-68-76> (дата звернення: 23.12.2025).
42. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. Центр дослідж. продовольства та землекористування Київ. шк. економіки KSE Agrocenter, 2024. 33 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062524074531514/pdf/P180198-07e1a226-4eda-4236-bdf2-dbefc404ef8b.pdf>.
43. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2013-2024). Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.2026).
44. Олексунь Н.О. Бібліометричний аналіз наукових досліджень з питань продовольчої безпеки держави. Society and Security. Серія: Управління національною безпекою. 2024. Вип. 5. С. 66-74.
45. Олексунь Н. О. Еволюція понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2024. Вип. 2(166). С. 21-25. <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-2-3>
46. Олексунь Н.О. Основні тенденції світової продовольчої безпеки: наслідки російської агресії. Наука і оборона. 2024. Вип.1. С. 27-30.

47. Олексунь Н.О. Сучасні виклики національної безпеки: роль технологій, геополітичні фактори та стратегії міжнародного співробітництва. Національна безпека: загрози та виклики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року. 2024. С. 147-150.

48. Олексунь Н.О., Круглій М.С. Продовольча безпека держави як складова національної безпеки: сучасні підходи до її оцінки. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). У двох частинах. Частина I. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/13058>

49. Олексунь Н.О. Соціальний аспект продовольчої безпеки: доступ до харчових ресурсів в умовах воєнного стану. Тези всеукраїнської науково-практичної конференції "Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття", 7-8 грудня 2023 року. Житомир: "Житомирська політехніка", 2023. С. 280-

50. Олексунь Н.О., Михальчук О.А. Проблеми національної та геополітичної безпеки XXI століття. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки 15–19 травня 2023 року. Житомир : «Житомирська політехніка», 2023. С.535-536. Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/1-derzhava-khkhi-stolittya.pdf>

51. Олексунь Н.О. Продовольча безпека держави в умовах воєнного стану. International scientific-practical conference “Current issues of science, education and society: theory and practice”: conference proceedings (Aarhus, Denmark, October 20, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. 68-69 pages.

52. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору. Економіка України. 2007. № 1. С. 80

53. Посівні площі сільськогосподарських культур у 1991-2024 р. Скільки-скільки?. URL: <https://skilky-skilky.info/posivni-ploshchi-z-1991-roku-skorochennia-minimum-na-tretynu-za-chas-viyny/> (дата звернення: 28.01.2026).

54. Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення регулювання у сферах ветеринарної медицини, благополуччя тварин і кормів у відповідність з актами права Європейського Союзу : Закон України від 16.12.2025 № 4718-IX : станом на 1 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4718-20#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

55. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

56. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

57. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР : Закон України від 13.03.1992 № 2196-XII : станом на 1 січ. 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

58. Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424 : Постанова Каб. Міністрів України від 05.03.2022 № 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2022-п#Text> (дата звернення: 22.01.2026).

59. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 № 2042-VIII : станом на 18 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

60. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

61. Про затвердження Методики розрахунку індикаторів продовольчої безпеки. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodyky-rozrakhunku-indykatoriv-prodovolchoi-bezpeky-i-1140> (дата звернення: 03.11.2025).

62. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

63. Про затвердження Положення про продовольче забезпечення в Управлінні державної охорони України : Наказ від 15.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-25/ed20250515#n35>.

64. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру генетично модифікованих організмів : Постанова Каб. Міністрів України від 15.04.2025 № 451 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2025-п#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

65. Про затвердження Порядку встановлення та функціонування карантинних ветеринарних постів та дезінфекційних установок у пунктах пропуску через державний кордон України : Постанова Каб. Міністрів України від 25.09.2025 № 1216. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-2025-п#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

66. Про кооперацію в СРСР : Закон Органів влади СРСР від 26.05.1988 № 8998-11 : станом на 7 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

67. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV : станом на 8 лип. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

68. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР : станом на 18 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

69. Про прийняття за основу проєкту Закону України про продовольчу безпеку України : Постанова Верхов. Ради України від 14.06.2011 р. № 3498-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-17#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

70. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20.12.1991 № 2009-XII : станом на 29 лип. 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

71. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 13.09.2017 № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-р#Text> (дата звернення: 22.01.2026).

72. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.07.2024 № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-р#Text> (дата звернення: 16.04.2025).

73. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.10.2013 № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-р#Text> (дата звернення: 22.01.2026).

74. Продовольча безпека України: удосконалення законодавства в умовах воєнних, євроінтеграційних та екологічних викликів : монографія / Христина Григор'єва. – Луцьк : Вежа-Друк, 2024. – 228 с.
75. Пушак Я.Я, Пушак І.І. Самозабезпеченість продовольством регіону: оцінка та прогноз. Бізнес-навігатор, Херсон. № 3 (29). 2012. С.40 – 46.
76. Рекомендація щодо організацій сільських працівників та їхньої ролі в економічному і соціальному розвитку N 149 : Рек. Міжнар. орг. пр. від 23.06.1975 р. № 149. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_263#Text (дата звернення: 02.07.2024).
77. Родінова Н., Дергач А., Гудзь Г. Світова продовольча криза як наслідок російсько-української війни. Economy and Society. 2022. № 40. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-25> (дата звернення: 05.01.2026).
78. Росія здійснює поставки зерна, вкраденого в українських аграріїв, до Сирії. Центр транспортних стратегій. URL: https://cfts.org.ua/news/2025/08/19/rosiya_zdiysnyue_postavki_zerna_vkradenogo_v_ukranskikh_agrariv_do_siri_83975 (дата звернення: 23.02.2026).
79. Сауляк О. С. Особливості зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією в умовах військової агресії росії проти України. Agrosvit. 2024. № 20. С. 167–173. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.20.167> (дата звернення: 05.01.2026).
80. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави: монографія. Київ: Аграр. наука, 2019. 388 с.
81. Сичевський М., Дейнеко Л. Організаційно-економічна сутність категорії «продовольча система». Продовольчі ресурси. 2015. Т. 3, № 4. С. 4–9. URL: <https://iprjournal.kyiv.ua/index.php/pr/article/download/456/369/1359>.
82. Сікачина О., Гагалюк Т. Аналітичний огляд структури аграрного сектору України в контексті європейської інтеграції. Німецько-український агрополітичний діалог (APD Ukraine). 2025. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/APD_Bericht_UA_251029_OS_FINAL.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

83. Скільки в Україні внутрішньо переміщених осіб у 2025 році: актуальна статистика ВПО за областями. Апостроф. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2025-06-09/skilky-v-ukraini-vpo-u-2025-rotsi-aktualna-statystyka-za-oblastyamy/344695> (дата звернення: 06.08.2025).

84. Стариченко Є. Продовольча безпека країни як соціально економічна категорія. Агросвіт. 2018. № 13. С. 42–28. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2018/7.pdf (дата звернення: 03.05.2023).

85. Судно з 30 тисячами тонн української пшениці прибуло в Ємен. Just a moment... URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4582073-sudno-z-30-tysiachamy-tonn-ukrainskoi-pshenytsi-prybulo-v-yemen> (дата звернення: 17.02.2026).

86. Тарасюк О.Б. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки країни. Актуальні проблеми економіки. 2012. №10 (136). С.58-63.

87. Трусова Н., Кукіна Н. Продовольче забезпечення домогосподарств України: реалії сьогодення. Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки). 2023. Т. 3, № 49. С. 63–70. URL: <https://doi.org/10.31388/2519-884x-2023-49-63-70> (дата звернення: 19.04.2025).

88. У держбюджет-2026 заклали 14,1 млрд грн на програми підтримки аграріїв - AgroTimes. AgroTimes. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/underzhbyudzheth-2026-zaklaly-141-mlrd-grn-na-programy-pidtrymky-agrariyiv/> (дата звернення: 11.01.2026).

89. У Ємені голодують понад 17 мільйонів людей, включаючи 1 мільйон дітей. Україна по-арабськи. URL: <https://arab.com.ua/ukr/news/emeni-goloduyut-ponad-17-milyoniv-lyudey-1752135750.html> (дата звернення: 17.02.2026).

90. У межах Grain from Ukraine відправлено понад 280 тис. т агропродукції до країн Африки та Близького Сходу. Портал "Аграрний тиждень. Україна" www.a7d.com.ua Агрополітика, новини, технології, техніка, агрохімія та все про агробізнес. URL: <https://a7d.com.ua/novini/63614-u>

mezha-h-grain-from-ukraine-vdpravleno-ponad-280-tis-t-agroprodukcii-do-krayin-afriki-ta-blizkogo-shodu.html (дата звернення: 16.04.2025).

91. Україна представила свій досвід забезпечення продовольчої безпеки на засіданні Єврокомісії в Брюсселі. Agravery.com – аграрне інформаційне агентство. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-predstavila-svij-dosvid-zabezpecenna-prodovolcoi-bezpeki-na-zasidanni-evrokomisii-v-brusseli> (дата звернення: 25.01.2026).

92. Урба С. І. Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 434 с.

93. Урба С. І., Копитко М. І. Зміцнення продовольчої безпеки як інструмент реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору в системі економічної безпеки України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 5. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-07> (дата звернення: 13.02.2026).

94. Уряд офіційно ліквідував Міністерство агрополітики - AgroTimes. AgroTimes. URL: <https://agrotimes.ua/agromarket/uryad-oficijno-likviduvav-ministerstvo-agropolityky/> (дата звернення: 15.12.2025).

95. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-rozminuvannia-ukrainy-tse-hlobalnyi-proekt-ta-investytsiia-u-bezpeku-ievropu> (дата звернення: 21.11.2023).

96. Хміль І.В. Декларація тимчасового робітничо-селянського уряду України 1919. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Deklaraciya_robit_sel_uryadu

97. Чечель О. Принципи та механізм державного регулювання економіки. Науковий вісник “Демократичне врядування”. 2014. № 13. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21I

[D=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASPmeta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=DeVr_2014_13_8.](https://www.fao.org/codexalimentarius/about-codex/en/#c453333)

98. «Закон про п'ять колосків» – кривавий інструмент організаторів Голодомору. Національний музей Голодомору-геноциду. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/zakon-pro-p-iat-koloskiv-kryvavyj-instrument-orhanizatoriv-holodomoru/> (дата звернення: 15.04.2025).

99. 1919 – вийшов Декрет Раднаркому РСФРР про хлібну і фуражну розкладку. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/11/1919-vyyshov-dekret-radnarkomu-rsfr-pro-hlibnu-i-furazhnu-rozkladku> (дата звернення: 17.06.2024).

100. About Codex | CODEXALIMENTARIUS FAO-WHO. Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/about-codex/en/#c453333> (дата звернення: 11.01.2026).

101. Acute food insecurity and malnutrition rise for sixth consecutive year in world's most fragile regions – new report. Newsroom. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/acute-food-insecurity-and-malnutrition-rise-for-sixth-consecutive-year-in-world-s-most-fragile-regions---new-report/en> (дата звернення: 06.08.2025).

102. Agricultural productivity and innovation. OECD. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/agricultural-productivity-and-innovation.html> (дата звернення: 15.01.2026).

103. AgriDataSpace. AgriDataSpace. URL: <https://agridataspace-csa.eu/> (дата звернення: 10.01.2026).

104. ATLAS - AGRICULTURAL INTEROPERABILITY AND ANALYSIS SYSTEM. ATLAS | AGRICULTURAL INTEROPERABILITY AND ANALYSIS SYSTEM. URL: <https://www.atlas-h2020.eu/> (дата звернення: 10.01.2026).

105. Bitá C. E., Gerats T. Plant tolerance to high temperature in a changing environment: scientific fundamentals and production of heat stress-tolerant crops.

Frontiers in Plant Science. 2013. Vol. 4. URL: <https://doi.org/10.3389/fpls.2013.00273> (date of access: 02.01.2024).

106. BUSINESS PROCESS REENGINEERING: FROM TRADITIONAL TO DIGITAL MARKETING / T. Vasilyeva et al. Visnik Sums'kogo deržavnogo univērsitetu. 2020. No. 3. P. 309–318. URL: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2020.3-35> (date of access: 25.01.2024).

107. Cordell D., Drangert J.-O., White S. The story of phosphorus: Global food security and food for thought. Global Environmental Change. 2009. Vol. 19, no. 2. P. 292–305. URL: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.10.009> (date of access: 02.01.2024).

108. Data | SDG Indicators Data Portal | Food and Agriculture Organization of the United Nations. SDGIndicators. URL: <https://www.fao.org/sustainable-development-goals-data-portal/data/> (дата звернення: 11.06.2025).

109. David B. Lobell et al. ,Prioritizing Climate Change Adaptation Needs for Food Security in 2030.Science319,607-610(2008).DOI:10.1126/science.1152339

110. DEMETER approach towards an agricultural interoperability space - Demeter. Demeter - EMPOWERING FARMERS. URL: <https://h2020-demeter.eu/demeter-approach-towards-an-agricultural-interoperability-space/> (дата звернення: 10.01.2026).

111. Digitalising the EU agricultural sector. Shaping Europe's digital future. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digitalisation-agriculture?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.01.2026).

112. Economy at a Crossroads: The Social Protection Challenge in Syria. The Tahrir Institute for Middle East Policy -. URL: <https://timep.org/2025/07/01/economy-at-a-crossroads-the-social-protection-challenge-in-syria/> (дата звернення: 23.02.2026).

113. Effects of climate change on global food production under SRES emissions and socio-economic scenarios / M. L. Parry et al. Global Environmental

Change. 2004. Vol. 14, no. 1. P. 53–67. URL: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2003.10.008> (date of access: 02.01.2024).

114. Empowering Sudan: The National Food Security Plan. Sudan Volunteer Organization (SVO) | Empowering Refugees in Sudan & Chad. URL: <https://svo-ngo.org/blogs/empowering-sudan-the-national-food-security-plan> (дата звернення: 26.02.2026).

115. Ensuring global food supply and food security. Agriculture and rural development. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain/ensuring-global-food-supply-and-food-security_en (дата звернення: 27.12.2025).

116. Ethiopia's Food Security in the New Era. ENA English. URL: https://www.ena.et/web/eng/w/eng_6743987 (дата звернення: 25.02.2026).

117. FAO Food Price Index | Food and Agriculture Organization of the United Nations. WorldFoodSituation. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en> (date of access: 16.02.2024).

118. FAO GIEWS Country Brief on Syrian Arab Republic-. Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/giews/countrybrief/country.jsp?code=SYR> (дата звернення: 23.02.2026).

119. FAO report: agriculture remains a lifeline for rural families in war-affected Ukraine. Ukraine. <https://surli.cc/vagezc> (дата звернення: 24.04.2026).

120. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2025. The State of Food Security and Nutrition in the World 2025 – Addressing high food price inflation for food security and nutrition. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cd6008en>

121. FAO; WFP; Global Network Against Food Crises (GNAFC). 2026 Global Report on Food Crises. Rome, Italy, 2026. 79 p. URL: <https://doi.org/10.4060/cd9424en>.

122. FAOSTAT. Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL:

https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity_exports (дата звернення: 23.04.2026).

123. Feeding the people in war-time / by Sir John Orr and David Lubbock. London : Macmillan, 1940. 88 p

124. Fisher, M., Henk, D., Briggs, C. et al. Emerging fungal threats to animal, plant and ecosystem health. *Nature* 484, 186–194 (2012). <https://doi.org/10.1038/nature109>

125. Food Assistance for Assets | World Food Programme. UN World Food Programme (WFP). URL: <https://www.wfp.org/food-assistance-for-assets> (дата звернення: 25.02.2026).

126. Food crisis in the modern world: Causes and possible consequences for Ukraine / О. Kovalenko та ін. *Ekonomika APK*. 2025. С. 10–24. URL: <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/5.2025.10> (дата звернення: 06.05.2026).

127. Food Insecurity Experience Scale | Voices of the Hungry | Food and Agriculture Organization of the United Nations. Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/in-action/voices-of-the-hungry/fies/en/> (дата звернення: 31.07.2025).

128. Food security in Israel: A critical concern | The Jerusalem Post. The Jerusalem Post | JPost.com. URL: <https://www.jpost.com/israel-news/article-790262> (дата звернення: 26.01.2026).

129. FSIN and GNAFC. 2025. GRFC 2025. Rome. URL: <https://www.fsinplatform.org/grfc2025>

130. General Food Law. Food Safety. URL: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/general-food-law_en (дата звернення: 18.01.2026).

131. Global food demand and the sustainable intensification of agriculture / D. Tilman et al. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2011. Vol. 108, no. 50. P. 20260–20264. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1116437108> (date of access: 02.01.2024).

132. Global Food Security Index (GFSI). Economist Impact. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/download-the-index> (date of access: 21.01.2024).

133. Global Hunger Index. Global Hunger Index Scores by 2024 GHI Rank. Global Hunger Index (GHI) - peer-reviewed annual publication designed to comprehensively measure and track hunger at the global, regional, and country levels. URL: <https://www.globalhungerindex.org/ranking.html> (date of access: 07.08.2025).

134. Global Hunger Index. Methodology. Global Hunger Index (GHI) - peer-reviewed annual publication designed to comprehensively measure and track hunger at the global, regional, and country levels. URL: <https://www.globalhungerindex.org/methodology.html> (дата звернення: 31.07.2025).

135. Global pollinator declines: trends, impacts and drivers / S. G. Potts et al. Trends in Ecology & Evolution. 2010. Vol. 25, no. 6. P. 345–353. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2010.01.007> (date of access: 02.01.2024).

136. Global Report on Food Crises (GRFC) 2023. Food Security Information Network (FSIN). URL: <https://www.fsinplatform.org/global-report-food-crises-2023> (date of access: 13.01.2024).

137. Global Report on Food Crises (GRFC) 2025. Homepage | Food Security Information Network (FSIN). URL: <https://www.fsinplatform.org/report/global-report-food-crises-2025/#acute-food-insecurity> (дата звернення: 04.12.2025).

138. Google Earth Engine: Planetary-scale geospatial analysis for everyone / N. Gorelick et al. Remote Sensing of Environment. 2017. Vol. 202. P. 18–27. URL: <https://doi.org/10.1016/j.rse.2017.06.031> (date of access: 02.01.2024).

139. H. Charles J. Godfray et al. „Food Security: The Challenge of Feeding 9 Billion People. Science 327,812-818(2010). DOI:10.1126/science.1185383

140. Humanitarian Aid Commission. Humanitarian Aid Commission. URL: <https://www.hac.gov.sd/en/AboutUs> (дата звернення: 26.02.2026).

141. HUMANITARIAN NEEDS AND RESPONSE PLAN UKRAINE. 2024. 114 с. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/media/ukraine-hnnp-2024-humanitarian-needs-and-response-plan-ua-20240110-pdf> (дата звернення: 11.08.2025).

142. Humanitarian Needs and Response Plan. Global Humanitarian Overview 2026. URL: <https://humanitarianaction.info/plan/1520#pulse-of-coordination-2024>.

143. Hunger Rises in Ethiopia as Needs Outpace Resources. World Food Program USA. URL: <https://wfpusa.org/news/rising-hunger-ethiopia-needs-outpace-resources/> (дата звернення: 25.02.2026).

144. HungerMap LIVE. HungerMap LIVE. URL: https://hungermap.wfp.org/?_ga=2.156245816.267433408.1757925238-1506968123.1757925238 (дата звернення: 15.09.2025).

145. Indicators // Notre Dame Global Adaptation Initiative // University of Notre Dame. Notre Dame Global Adaptation Initiative. URL: <https://gain.nd.edu/our-work/country-index/methodology/indicators/> (дата звернення: 31.07.2025).

146. Infographic: The World's Food Aid Hotspots. Statista Daily Data. URL: <https://www.statista.com/chart/36084/world-food-programme-distribution-of-food-aid-from-oecd-by-recipient-region-country/> (дата звернення: 28.03.2026).

147. Institute of Soil, Water and Environmental Sciences - Volcani Website. Volcani Website. URL: <https://www.agri.gov.il/en/research-centers/soil-and-water/> (дата звернення: 02.01.2026).

148. Interfax-Ukraine. Блокада експорту українського зерна ставить під загрозу життя 250 млн осіб у країнах, що розвиваються, - президент Єворади. Інтерфакс-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/933762.html> (дата звернення: 16.02.2024).

149. Investment Opportunities – Ministry of Agriculture and Food Security South Sudan. Ministry of Agriculture and Food Security South Sudan – Republic of South Sudan. URL: <https://mafs.gov.ss/investments/> (дата звернення: 26.02.2026).

150. IPC Overview and Classification System | IPC - Integrated Food Security Phase Classification. IPC - Integrated Food Security Phase Classification. URL: <https://www.ipcinfo.org/ipcinfo-website/ipc-overview-and-classification-system/en/> (дата звернення: 31.07.2025).

151. Israel Launches \$1.4B National Food Security Strategy for 2050 Amid Growing Threats. Israel.com | Israel News & Headlines – Daily News from Israel. URL: <https://israel.com/economy/israel-launches-1-4b-national-food-security-strategy-for-2050-amid-growing-threats/> (date of access: 16.02.2026).

152. LISTENING TO CITIZENS OF UKRAINE: THE POVERTY AND HUMAN IMPACTS OF RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE. (2024). World Bank. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2c2d81f33cb64ac4695818d3cf988fa2-0080012024/original/Listening-to-Ukraine-Poverty-Note.pdf>

153. Local food procurement from smallholder farmers can increase food security and nutrition in Latin America and the Caribbean. FAO Regional Office-Latin America-RLC. URL: <https://www.fao.org/americas/news/news-detail/compras-publicas-locales-agricultura-familiar/en> (дата звернення: 06.01.2026).

154. Luiza Ilie. EU to step up checks to ease farmers' fears about Ukrainian grain flows -commissioner. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-step-up-checks-ease-farmers-fears-about-ukrainian-grain-flows-commissioner-2024-03-01> (дата звернення: 06.01.2026).

155. Malnutrition: share of people by region 2023| Statista. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/273291/number-of-people-with-malnutrition-worldwide/> (date of access: 12.06.2025).

156. May Angel. U.N.'s FAO receives \$17 million for Ukraine grain storage. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/uns-fao-receives-17-mln-ukraine-grain-storage-2022-07-05/> (дата звернення: 06.01.2026).

157. Mei Mei Chu. China seeks to boost food output with five-year smart farming plan. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/markets/asia/china-seeks-boost-food-output-with-five-year-smart-farming-plan-2024-10-25/> (дата звернення: 16.01.2026).

158. Moreddu, C. (2016), "Public-Private Partnerships for Agricultural Innovation: Lessons From Recent Experiences", OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 92, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/5jm55j9p9rmx-en>.

159. National Food Security – Israel 2050 - Samuel Neaman Institute. Samuel Neaman Institute. URL: <https://www.neaman.org.il/en/project/national-food-security-israel-2050/> (дата звернення: 16.02.2026).

160. Nutrition and food systems. A report by The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition Nutrition and food systems. UN. FAO. September 2017. 152 p. URL : <https://www.fao.org/3/i7846e/i7846e.pdf> .

161. Pidgayna T. Popularization activities of the International Agricultural Institute in Rome (at the beginning of 20th century). History of Science and Biographical Studies. 2019. No. 3. P. 58–71. URL: <https://doi.org/10.31073/istnauka201903-04> (date of access: 29.03.2024).

162. Petrukha, N., Oleksun, N., Petrukha, S., Nianko, V. and Kolomiets, Y. (2025). Global Shifts and National Resilience: Rethinking Economic and Food Security Strategies. Grassroots Journal of Natural Resources, 8(2): 424-447. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080220>

163. Preventive controls and preventive control plan for food businesses - inspection.canada.ca. Language selection - Canadian Food Inspection Agency / S lection de la langue - Agence canadienne d'inspection des aliments. URL: <https://inspection.canada.ca/en/food-safety-industry/preventive-control-plans> (дата звернення: 08.12.2025).

164. Rankings // Notre Dame Global Adaptation Initiative // University of Notre Dame. Notre Dame Global Adaptation Initiative. URL:

<https://gain.nd.edu/our-work/country-index/rankings/> (дата звернення: 22.01.2026).

165. Resilience in agriculture and food systems. OECD. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/resilience-in-agriculture-and-food-systems.html> (дата звернення: 08.01.2026).

166. Ritchie H. How is food insecurity measured?. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/food-insecurity>.

167. Shokuiku – How Japan Leverages School Meals as a ‘Living Textbook’ for Lifelong Healthy Eating. GCNF. URL: <https://gcnf.org/how-japan-leverages-school-meals-as-a-living-textbook-for-lifelong-healthy-eating/> (дата звернення: 07.02.2026).

168. Shyshliuk V. R. DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF FOOD SECURITY AFTER THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS. South Ukrainian Law Journal. 2021. Т. 1, № 3. С. 8–14. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.3.1.2> (дата звернення: 15.04.2025).

169. Shyshliuk V. R., Samokysh V. P. Legal assurance of ukraine’s food security: current status and prospects. Law and Society. 2020. Vol. 1, no. 1. P. 133–138. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.20> (date of access: 05.04.2024).

170. Solutions for a cultivated planet / J. A. Foley et al. Nature. 2011. Vol. 478, no. 7369. P. 337–342. URL: <https://doi.org/10.1038/nature10452> (date of access: 02.01.2024).

171. Statista. *Russia-Ukraine war*. Politics & Society. Statista, 2025. 69 p.

172. Syria | World Food Programme. UN World Food Programme (WFP). URL: <https://www.wfp.org/countries/syrian-arab-republic> (дата звернення: 24.02.2026).

173. Syria launches national agricultural strategy to boost food security. Syrian Arab News Agency (SANA). URL: <https://sana.sy/en/economic/2297027/> (дата звернення: 23.02.2026).

174. Temperature increase reduces global yields of major crops in four independent estimates / C. Zhao et al. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2017. Vol. 114, no. 35. P. 9326–9331. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1701762114> (date of access: 02.01.2024).

175. The Food and Agriculture Organization (FAO). Latifundist.com. URL: <https://latifundist.com/kompanii/1044-the-food-and-agriculture-organization> (date of access: 29.03.2024).

176. THE GOVERNMENT OF SUDAN, FAO AND WFP CALL FOR INVESTMENT IN SUDAN'S AGRICULTURE AS NUMBER OF PEOPLE FACING ACUTE FOOD INSECURITY REACHES RECORD HIGH | FAO in Sudan | Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura. Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/sudan/news/detail-events/es/c/1403344/?utm> (дата звернення: 26.02.2026).

177. The McDougall Memoranda. Rome : Food and Agriculture Organization of United Nations, 1956. 44 p. URL: https://www.fao.org/fileadmin/templates/library/docs/mcdougall_memoranda.pdf

178. The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. FAO, 2022. URL: <https://doi.org/10.4060/cc0639en> (date of access: 15.01.2024).

179. TheFoodRescuers. JLM Food Rescuers. URL: <https://www.jlmfoodrescuers.org/> (дата звернення: 16.02.2026).

180. Today's Armed Conflicts - The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. Home - The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. URL: <https://geneva-academy.ch/galleries/today-s-armed-conflicts> (дата звернення: 15.09.2025).

181. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. Rome, 2003. 315 p.

182. Ukraine: Coronavirus-related flour price stabilisation measures - Global Trade Alert. Global Trade Alert - Monitoring Policy Changes That Affect

Global Trade. URL: <https://globaltradealert.org/state-act/43723-ukraine-coronavirus-related-flour-price-stabilisation-measures> (дата звернення: 15.04.2025).

183. Ukrinform. США послаблюють санкції проти Сирії. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3996562-ssa-poslabluut-sankcii-proti-sirii.html> (дата звернення: 23.02.2026).

184. Vermeulen S. J., Campbell B. M., Ingram J. S. I. Climate Change and Food Systems. Annual Review of Environment and Resources. 2012. Vol. 37, no. 1. P. 195–222. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-020411-130608> (date of access: 02.01.2024).

185. Walter W. Immerzeel et al. ,Climate Change Will Affect the Asian Water Towers.Science328,1382-1385(2010).DOI:10.1126/science.1183188

186. Water, Wastewater, Streams and Rivers Department. Ministry of Environmental Protection. URL: https://www.gov.il/en/departments/units/water_streams_department (дата звернення: 02.01.2026).

187. World Bank Group. Future of Food: Harnessing Digital Technologies to Improve Food System Outcomes. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/publication/future-of-food-harnessing-digital-technologies-to-improve-food-system-outcomes> (дата звернення: 14.01.2026).

188. World Food Programme. WFP Syria External Situation Report, December 2025 - Syrian Arab Republic. ReliefWeb. URL: <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/wfp-syria-external-situation-report-december-2025> (дата звернення: 23.02.2026).

189. World Population by Year - Worldometer. Worldometer - real time world statistics. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-by-year/> (date of access: 15.01.2024).

190. Yemen | World Food Programme. UN World Food Programme (WFP). URL: <https://www.wfp.org/countries/yemen> (дата звернення: 17.02.2026).
191. Yield gap analysis with local to global relevance—A review / M. K. van Ittersum et al. Field Crops Research. 2013. Vol. 143. P. 4–17. URL: <https://doi.org/10.1016/j.fcr.2012.09.009> (date of access: 02.01.2024).
192. Zhu J.-K. Abiotic Stress Signaling and Responses in Plants. Cell. 2016. Vol. 167, no. 2. P. 313–324. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cell.2016.08.029> (date of access: 02.01.2024).

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці у виданнях, що включені до міжнародних
наукометричних баз

1. Petrukha N., **Oleksun N.**, Petrukha S., Nianko V., Kolomiets Y. Global Shifts and National Resilience: Rethinking Economic and Food Security Strategies. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 8(2). 2025. P. 424-447. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080220>

Внесок автора полягає в аналізі впливу гібридних загроз на глобальну продовольчу безпеку та визначенні стратегічних напрямів для підвищення її стійкості.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації (категорія Б):

1. Олексунь Н.О. Бібліометричний аналіз наукових досліджень з питань продовольчої безпеки держави. *Society and Security*. Серія: Управління національною безпекою. 2024. Вип. 5. С. 66-74. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-5\(5\)-66-74](https://doi.org/10.26642/sas-2024-5(5)-66-74)

2. Олексунь Н. О. Еволюція понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. 2024. Вип. 2(166). С. 21-25. URL: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-2-3>

3. Олексунь Н.О. Основні тенденції світової продовольчої безпеки: наслідки російської агресії. *Наука і оборона*. 2024. Вип.1. С. 27-30. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2024-24-1-27-30>

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження:

1. Олексунь Н.О. Сучасні виклики національної безпеки: роль технологій, геополітичні фактори та стратегії міжнародного співробітництва. Національна безпека: загрози та виклики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року. 2024. С. 147-150.

2. **Олексунь Н.О.**, Круглій М.С. Продовольча безпека держави як складова національної безпеки: сучасні підходи до її оцінки. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). У двох частинах. Частина I. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13884>

Внесок автора полягає в систематизації основних індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки держави.

3. **Олексунь Н.О.** Соціальний аспект продовольчої безпеки: доступ до харчових ресурсів в умовах воєнного стану. Тези всеукраїнської науково-практичної конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття», 7-8 грудня 2023 року. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. С. 280-284. URL: https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8358/%D0%A2%D0%95%D0%97%D0%98_%D0%9D%D0%91.pdf

4. **Олексунь Н.О.**, Михальчук О.А. Проблеми національної та геополітичної безпеки XXI століття. Тези Всеукраїнської науково-практичної оп-ліне конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки 15–19 травня 2023 року. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С.535-536. Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/1-derzhava-khkhi-stolittya.pdf>

Внесок автора полягає в дослідженні сучасних викликів та актуальних загроз, що впливають на стійкість держави та її безпекове середовище.

5. **Олексунь Н.О.** Продовольча безпека держави в умовах воєнного стану. International scientific-practical conference “Current issues of science, education and society: theory and practice”: conference proceedings (Aarhus, Denmark, October 20, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 68-69.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
 Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr Polytechnic State University

вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005

103, Chudnivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10005

Phone/fax: (0412) 24-14-22, 24-14-23, e-mail: rector@zpu.edu.ua, https://zpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 05407870

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІДПОВІДАЄ ДСТУ ISO 9001:2015
 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ISO 9001:2015

Від 14.05.2026 № 44-01.00/719
 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження наукових результатів дисертаційної роботи

ОЛЕКСУНЬ Надії Олександрівни

на тему:

**«ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНИХ
 ЗАГРОЗ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ»**

Дисертаційна робота ОЛЕКСУНЬ Надії Олександрівни присвячена розв'язанню актуального наукового завдання – обґрунтуванню теоретико-методичних положень і науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України в умовах гібридних загроз, воєнних викликів та необхідності посилення економічної стійкості держави.

Матеріали дисертаційного дослідження містять теоретичні положення та практичні рекомендації щодо удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки України в умовах сучасних викликів та гібридних загроз. Запропоновані у роботі наукові результати мають важливе теоретичне та прикладне значення і використовуються в освітньому процесі Державного університету «Житомирська політехніка», а саме при розробці навчально-методичного забезпечення для підготовки здобувачів за спеціальністю 256 «Національна безпека» освітнього ступеня бакалавр у контексті удосконалення структури та змісту дисциплін «Національна безпека України» та «Економічна безпека держави».

Перший проректор
 Державного університету
 «Житомирська політехніка»,
 д. е. н., д.н.держ.упр., професор

Димитрій ГРИЦИШЕН

**ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

майдан імені С. П. Корольова, 12, м. Житомир, 10014, тел. (0412) 40-47-16
www.architect-zh.gov.ua, e-mail: dm@drdep.zh.gov.ua, код ЄДРПОУ 39932654

Від 06.05.2026 № 13/102 к На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
ОЛЕКСУНЬ Надії Олександрівни
аспіранта кафедри національної безпеки, публічного управління та
адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка»

Довідкою засвідчується, що висновки і пропозиції, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні ОЛЕКСУНЬ Надії Олександрівни на тему: «Продовольча безпека України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості», мають практичну цінність і можуть бути рекомендовані для використання у діяльності департаменту регіонального розвитку Житомирської обласної державної адміністрації. У роботі розкрито теоретико-методологічні засади забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах гібридних загроз, проаналізовано сучасні підходи до її оцінювання та виявлено їх обмеження. Обґрунтовано вплив воєнних, економічних і логістичних факторів на функціонування продовольчих систем, а також досліджено трансформацію глобальних і національних продовольчих ринків в умовах криз. Особливу увагу приділено оцінці стійкості агропродовольчої системи, визначенню ключових ризиків та загроз, а також розробці рекомендацій щодо підвищення адаптивності та ефективності механізмів державного регулювання у сфері продовольчої безпеки. Запропоновані рекомендації можуть бути використані у діяльності Департаменту регіонального розвитку Житомирської обласної державної адміністрації у процесі моніторингу та оцінки стану продовольчого забезпечення населення.

Заступник директора

Володимир ГРИШКОВЕЦЬ

Метадані

ДОКУМЕНТ

Заголовок

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Автор

Надія ОЛЕКСУНЬ

Науковий керівник / Експерт

Zhytomyr Polytechnic

ІД документу

334165542

ОРГАНІЗАЦІЯ

Назва організації

State University "Zhytomyr Polytechnic"

підрозділ

State University "Zhytomyr Polytechnic"

ЗВІТ

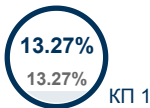
Дата звіту

6/3/2026

Дата редагування

Обсяг знайдених подібностей

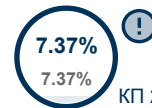
Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

КП 1

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

КП 2

34313

Кількість слів

267939

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв		1
Інтервали		0
Мікропробіли		73
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)		279

Джерела

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

#	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://ird.gov.ua/sep/sep20242(166)/sep20242(166)_021_OleksunNO.pdf	228 (0.66 %)

2	https://nio.nuou.org.ua/article/download/298729/343517/829619	179 (0.52 %)
3	https://nio.nuou.org.ua/article/download/298729/343517/829619	153 (0.45 %)
4	https://ird.gov.ua/sep/sep20242(166)/sep20242(166)_021_OleksunNO.pdf	139 (0.41 %)
5	https://ird.gov.ua/sep/sep20242(166)/sep20242(166)_021_OleksunNO.pdf	124 (0.36 %)
6	https://nio.nuou.org.ua/article/download/298729/343517/829619	121 (0.35 %)
7	https://ird.gov.ua/sep/sep20242(166)/sep20242(166)_021_OleksunNO.pdf	91 (0.27 %)
8	https://nio.nuou.org.ua/article/download/298729/343517/829619	91 (0.27 %)
9	http://www.mubip.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/19141.pdf	89 (0.26 %)
10	https://nio.nuou.org.ua/article/download/298729/343517/829619	82 (0.24 %)

Домашня база даних (0.06 %)

#	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	Дис ТТМ кв_V2_без сносок.docx 7/21/2020 State University "Zhytomyr Polytechnic" (State University "Zhytomyr Polytechnic")	9 (1) (0.03 %)
2	Дисертація .pdf 3/29/2021 State University "Zhytomyr Polytechnic" (State University "Zhytomyr Polytechnic")	6 (1) (0.02 %)
3	Дикий_АП_Diss_16.02.2023.docx 2/17/2023 State University "Zhytomyr Polytechnic" (State University "Zhytomyr Polytechnic")	5 (1) (0.01 %)

Програма обміну базами даних (0.78 %)

#	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
4	Продовольча безпека в умовах сталого розвитку територій 4/14/2026 Mukachevo State University (Mukachevo State University)	93 (6) (0.27 %)
5	ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 3/10/2017 University (Відділ організації наукової роботи)	22 (2) (0.06 %)
6	ФМВ_2022_292_АртемчукАО 7/11/2024 Ukrainian national aviation university (Ukrainian national aviation university)	20 (1) (0.06 %)
7	Антощенко,Семперович.docx 2/8/2024 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	19 (2) (0.06 %)
8	Кваша, Павленко, Вакуленко 4/17/2024 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	19 (1) (0.06 %)
9	ФМВ_2024_292_СударенкоВС 7/11/2024 Ukrainian national aviation university (Ukrainian national aviation university)	19 (1) (0.06 %)
10	Пустовіт_Розділ_1_2_3_для_первірки_на_плагіат 10/1/2024	16 (3) (0.05 %)

11	РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ 3/18/2026 Uman National University Science (Уманський національний університет)	15 (2) (0.04 %)
12	ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТИВНИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 3/2/2026 Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU) (NIAP_NLU)	10 (2) (0.03 %)
13	Екологічна безпека як складова національної безпеки держави 5/24/2025 Vasyl Stefanyk Carpathian National University course papers (Факультет історії, політології та міжнародних відносин)	10 (1) (0.03 %)
14	!!! Ост. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку земель в Україні.docx 12/24/2024 National University of Water and Environmental Engineering (National University of Water and Environmental Engineering)	10 (2) (0.03 %)
15	Mag_2024_Любімов 12/4/2024 Vernadsky Taurian National University (Кафедра публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи)	6 (1) (0.02 %)
16	292-Лукашенко_Олена_Віталіївна-2020 6/5/2024 Donetsk National University named after V. Stus (Donetsk National University named after V. Stus)	5 (1) (0.01 %)
17	281_2025_Малюхова Ю.І. 4/11/2025 O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv)	5 (1) (0.01 %)

Інтернет (12.43 %)

#	ДЖЕРЕЛО URL	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
18	https://nio.nuou.org.ua/article/download/298729/343517/829619	1115 (25) (3.25 %)
19	https://ird.gov.ua/sep/sep20242(166)/sep20242(166)_021_OleksunNO.pdf	997 (19) (2.91 %)
20	https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8539/8.pdf?sequence=1	155 (19) (0.45 %)
21	https://zemliak.com/news/ferma/10080-analitiki-doslidili-vtrati-agrosektoru-v-umovah-povnomasshtabnoji-viyni	117 (12) (0.34 %)
22	http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/30967/5/19slvdpb.pdf	115 (5) (0.34 %)
23	https://lsej.org.ua/11_2025/33.pdf	99 (4) (0.29 %)
24	http://www.mubip.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/19141.pdf	89 (1) (0.26 %)
25	https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/3_2020/35.pdf	86 (7) (0.25 %)
26	http://www.golos.com.ua/article/323912	84 (7) (0.24 %)
27	http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7400/Romanenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y	81 (5) (0.24 %)
28	https://aqua-svit.com.ua/koral/?%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B6%20%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D1%96	77 (4) (0.22 %)

29	https://econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/36_75_2/4.pdf	76 (7) (0.22 %)
30	https://link.springer.com/article/10.1007/s12571-015-0424-2	74 (5) (0.22 %)
31	https://xn--80aagahqwyibe8an.com/download_zakon/50f81064812c9295e837eb0a1690710f.html	60 (6) (0.17 %)
32	https://ztu.edu.ua/site/files/1/docs/%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8/14.052.03/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%B3%D1%83%D0%BA_%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%9C_%D0%A4_%D0%AE%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D1%80.pdf	54 (4) (0.16 %)
33	https://ap.kh.ua/index.php/apdu/article/download/338/481/	54 (1) (0.16 %)
34	https://www.mnau.edu.ua/files/spec_vchen_rad/d_38_806_01/dis_babych.pdf	51 (7) (0.15 %)
35	http://www.economy.in.ua/pdf/6_2017.pdf	50 (1) (0.15 %)
36	https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/hmelnicka_t1.pdf	49 (4) (0.14 %)
37	https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2023-3_0-pages-42_51.pdf	49 (5) (0.14 %)
38	http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/40.pdf	48 (3) (0.14 %)
39	https://cyberleninka.ru/article/n/teoretichni-osnovi-prodovolchoyi-bezpeki-v-umovah-sogodennya	46 (4) (0.13 %)
40	https://www.dossier.org.ua/news/new-eu-measures-food-security/	43 (2) (0.13 %)
41	https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/rumik_2020-disertatsija.pdf	43 (6) (0.13 %)
42	http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_1/1-1.pdf	40 (1) (0.12 %)
43	https://advokatpost.com/orenda-zemli-ta-orendni-pravovidnosyny-advokat-navrotskyj/	39 (4) (0.11 %)
44	https://armgpublishing.com/wp-content/uploads/2024/07/HEM_5_2_2024_8.pdf	32 (4) (0.09 %)
45	https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/12/uploaded-files/Mizhnarodne%20spivrobitnictvo/3-zakonodavstvo-ukraini-v-chastini-importu-pobichnikh-produktiv-tvarinnogo-pokhodzhennya.docx	31 (2) (0.09 %)
46	https://link.springer.com/article/10.1007/s11119-021-09850-7	28 (2) (0.08 %)
47	https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Luhansk.php	27 (1) (0.08 %)
48	https://ukr.tamatsulab.com/information/%D0%BF%D1%80%D0%BE-sdgs/2-zerohungar	23 (1) (0.07 %)
49	http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/dyser_hot_balashova.pdf	23 (1) (0.07 %)
50	http://www.coop-union.org.ua/?p=7702	22 (2) (0.06 %)
51	http://www.xn--80aayuecs0c.com.ua/load/kursovy_e_raboty/kursovy_e_proekty/teoretiko_pravovi_osnovi_prodovalchoji_bezpeki_ukrajini/17-1-0-3098	21 (3) (0.06 %)
52	http://marketsdata.agrichain.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/669f9709dd581643435320.pdf	19 (2) (0.06 %)
53	https://agronomy.unl.edu/cassman	18 (2) (0.05 %)
54	https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf	18 (1) (0.05 %)
55	https://www.unian.ua/economics/agro/eksport-zerna-skilki-ukrajina-zarobila-minulogo-roku-12544620.html	17 (1) (0.05 %)

56	https://dspace.ksaeu.kherson.ua/bitstream/handle/123456789/10387/%D0%91%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%86.%D0%90.%20%D0%9C%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%BE%D1%97%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8_2025.pdf?sequence=1	17 (1) (0.05 %)
57	http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10850/1/Bezpeka_charch_2021.pdf	16 (2) (0.05 %)
58	https://mydisser.com/ru/catalog/view/groshev-sergiy-volodimirovich-uprav-linnya-efektivnistyu-vikoristannya-zemelnih-resursiv-fermerskih.html	15 (2) (0.04 %)
59	https://oaji.net/articles/2023/728-1675624684.pdf	15 (2) (0.04 %)
60	https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-58065-0_6	14 (1) (0.04 %)
61	https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Visnovok..pdf	13 (2) (0.04 %)
62	http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8281/Ferdman.pdf?sequence=1	13 (1) (0.04 %)
63	http://kntu.net.ua/index.php/eng/content/download/51214/302177/file/Дисертація.pdf	12 (2) (0.03 %)
64	https://ztu.edu.ua/site/files/1/docs/%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8/14.052.03/2024/%D0%9E%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%86%20%D0%92/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%20%D0%9E%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%86%20%D0%92.pdf	12 (1) (0.03 %)
65	https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8580/1/11.pdf	10 (2) (0.03 %)
66	http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/231167/230124	10 (1) (0.03 %)
67	http://il.ippi.org.ua/article/view/318086	10 (1) (0.03 %)
68	https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Kodeks-Akademichnoyi-Dobrochesnosti.docx	10 (2) (0.03 %)
69	http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2359/1/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%206_2018.pdf	9 (1) (0.03 %)
70	http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16678/1/%D0%9A%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%90.%D0%86..pdf	8 (1) (0.02 %)
71	https://journals.uran.ua/geoeco/user/setLocale/en_US?source=%2Fgeoeco%2Farticle%2Fview%2F161-172%2F0	5 (1) (0.01 %)
72	https://armgpublishing.sumdu.edu.ua/ua/journals/uasec/volume-5-issue-1/article-11/	5 (1) (0.01 %)

Список прийнятих фрагментів

#	ЗМІСТ	КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
---	-------	---------------------------------------

